

*М.П. МАРТИНЮК, голова
Державна служба України з питань геодезії,
картографії та кадастру*

Теоретичні засади регулювання земельних відносин в Україні

Постановка проблеми. Формування сучасної системи регулювання земельних відносин є ключовою проблемою земельної реформи, яка до останнього часу не знайшла остаточного розв'язання. З огляду на це виникає об'єктивна необхідність удосконалення теоретичних і методичних засад регулювання земельних відносин, що сприятиме вирішенню низки важливих соціальних, економічних та екологічних питань.

Проблеми регулювання економічних процесів і явищ постійно привертала увагу вітчизняних та зарубіжних науковців. Однак погляди представників різних наукових шкіл на питання регулювання земельних відносин в окремі періоди розвитку суспільних відносин досить різняться.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Нині переважна більшість вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема Л.М. Бойко [1], Х. П. Бінсвангер [2], К. Дайнінгер [2], П.І. Гайдучкий [3], Д.С. Добряк [4], Ю.О. Лупенко [5], О.М. Могильний [6], Л.Я. Новаковський [7], Б.А. Райзберг [8], Г. Федер [2], М.М. Федоров [9], О.В. Ходаківська [10] вказують на те, що за умов багатоукладності економіки й рівноправності державної, приватної та комунальної форм власності на землю, що розвиваються в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів, значно актуалізуються питання щодо необхідності удосконалення існуючих і пошуку нових механізмів регулювання земельних відносин.

Слід зазначити, що земельні відносини займають особливе місце у системі фундаментальних соціально-економічних категорій. У цілому проблема регулювання земельних відносин досить широко представлена у працях вітчизняних учених. Так, вагомий внесок у дослідження проблем регулювання земельних відносин зробив Л.Я. Новаковський, запропонувавши шляхи удосконалення його законодавчого забезпечення [7, с. 20] та напрями завершення земельної реформи в Україні [11].

Не менш важливий внесок у теорію регулювання земельних відносин належить М.М. Федорову, який обґрунтував теоретико-методологічні й методичні засади його розвитку, розробив методологічні основи нормативної грошової оцінки земель, запропонував методичні підходи щодо економічного стимулювання раціонального використання земель [9].

Вагомий внесок у розроблення концептуальних засад формування та функціонування ринкових земельних відносин у сільському господарстві та методологічних основ землеустрою, як основоположного державного механізму управління у галузі використання та охорони земель, належить Д.С. Добряку [4].

Вітчизняні вчені практично одностайні у питанні необхідності регулювання земельних відносин. Ними пропонуються різноманітні моделі й напрями щодо його забезпечення, зокрема: формування необхідної нормативно-правової бази розробленням нових та удосконаленням існуючих законодавчих й інших нормативних актів; поєднання ме-

тодів державного регулювання і ринкового саморегулювання; удосконалення системи ведення Державного земельного кадастру; удосконалення методики грошової оцінки земель; запровадження економічних стимулів щодо раціонального використання земель; чітке розмежування повноважень між органами виконавчої влади та місцевого самоврядування з питань регулювання земельних відносин; запровадження функціонального зонування територій; поліпшення системи землеустрою тощо [4; 7; 9; 10; 12].

Мета статті – обґрунтувати теоретичні засади регулювання земельних відносин в умовах дерегуляції господарської діяльності й децентралізації влади.

Виклад основних результатів дослідження. Докорінна перебудова земельних відносин і необхідність адаптації їх до європейських стандартів спонукає до побудови нової системи регулювання, спроможної гармонізувати інтереси землекористувачів, держави й територіальних громад. Сучасний етап розвитку земельних відносин, а звідси і механізм їх регулювання вимагає зосередження уваги дослідників, сконцентрованої за трьома основними векторами: раціональне використання земель, їх охорона та ринковий і економічний обіг.

Актуальність пошуку нових регуляторів у сфері земельних відносин зростає з огляду на наявність низки невирішених питань, що лежать у площині формування й запровадження екологоспрямованих та економічно доцільних механізмів сільськогосподарського землекористування.

У вітчизняній літературі трапляються різні підходи до розкриття сутності «регулювання». Цей термін походить від латинського «*regulare*» й означає «підпорядковувати певній планомірній організації дій» [13, с. 170]. Економіко-соціологічний словник тлумачить дефініцію «регулювання» «як форму цілеспрямованого керуючого впливу, орієнтованого на підтримання рівноваги у керованому об'єкті та забезпечення його розвитку шляхом запровадження відповідних регуляторів (норм, приписів, правил, зв'язків)» [14, с. 415]. Не можна залишити поза увагою той факт, що, розкриваючи особливості регулювання земельних відносин, дос-

лідники в основному акцентують увагу на його державній складовій. Обминаючи при цьому такі важливі його форми як ринкове саморегулювання, самоврядне регулювання, корпоративне й наддержавне регулювання [10, с. 47].

В умовах реформування місцевого самоврядування, що серед іншого передбачає добровільне об'єднання територіальних громад і надання ним повноважень з розпорядження земельними ресурсами, надзвичайної ваги набуває питання щодо запровадження самоврядного регулювання земельних відносин.

Конституція України визначає місцеве самоврядування як право територіальної громади на самостійне вирішення питань місцевого значення. У цьому зв'язку завдання самоврядного регулювання земельних відносин полягає, насамперед, у захисті інтересів територіальних громад щодо раціонального використання й охорони земель.

Однак експерти звертають увагу на те, що Земельний кодекс України обмежує самоврядний контроль за використанням та охороною земель лише землями, що знаходяться у комунальній власності [12, 15]. Позбавляючи, таким чином, можливості впливу територіальних громад на використання земель державної й приватної власності, які фактично розміщені на їхніх територіях.

Аналіз наукових праць вказує на те, що сучасна економічна теорія та методологія щодо самоврядного регулювання у сфері земельних відносин знаходиться на етапі становлення. Вітчизняними науковцями й практиками зроблено перші спроби стосовно формування концептуальних засад самоврядного регулювання, опрацювання його базових основ і принципів.

Не менш важливою формою регулювання є ринкове саморегулювання, яке в системі економічних відносин визнано однією з конституційних основ забезпечення правопорядку в господарській сфері. Господарським кодексом України закріплено, що підґрунтям правового господарського ладу в Україні є «оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів» [17].

Серед функціонуючих нині об'єднань у сфері земельних відносин статус саморегульованих одержали організації у галузі землеустрою [23] й організації у галузі оцінки земель [22]. Обидві підпорядковані Державній службі України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Заради справедливості слід зазначити, що проблемам залучення саморегульованих організацій до процесу регулювання земельних відносин нині присвячена надто невелика кількість наукових праць. Те саме стосується і саморегулювання та наддержавного регулювання. Яскравим прикладом останнього у цьому контексті є квотування експорту сільськогосподарської продукції, встановлення вільних економічних зон і т.д.

Загальновизнано, що земельні ресурси є національним багатством, тому допустити дію у сфері земельних відносин виключно лише ринкового механізму або, навіть, його синтезу з самоврядним регулюванням не можна. Цілком правомірно, що держава вимушена формувати відповідні інститути, що прямо чи опосередковано впливатимуть на поведінку різних суб'єктів земельних правовідносин.

У цьому контексті О.В. Ходаківська зазначає, що «відповідно до положень економічної теорії позитивний результат господарського розвитку досягається адекватним регулюванням, що включає раціональне поєднання ринкового саморегулювання товаровиробників, дії саморегульованих організацій із державним регулюванням економіки, що виконує функції стримування та протипаг ринковій стихії, яка не має вродженого імунітету проти монополізму, спаду виробництва, інфляції тощо...» [28, с. 72]. Крім того, ринку не під силу самостійно розв'язати такі завдання, як інституційне забезпечення розвитку економічних систем, виробництво суспільно значимих товарів, мінімізація транзакційних витрат, охорона навколишнього природного середовища, стабілізація макроекономічних коливань.

Дослідження щодо взаємодії ринкових відносин і держави у земельній сфері, визначення розумних меж втручання держави та можливостей ринкового саморегулювання є однією із найбільш значущих проблем

сучасної економічної теорії. Нині існує два принципово відмінних підходи до їх розв'язання. Зокрема, це ліберальний підхід, суть якого зводиться до мінімального втручання держави у господарську діяльність і державницький підхід (ґрунтується на кейнсіанському вченні). Державницький підхід на протипаг ліберальному переконує, що держава повинна регулювати земельні відносини, насамперед, шляхом коригування й спрямування діяльності землевласників і землекористувачів [21].

Сучасна література пропонує різноманітні підходи до розкриття змісту державного регулювання. Так, економічні словники тлумачать державне регулювання як «форму цілеспрямованого впливу держави через систему економічних, правових та адміністративних методів із метою забезпечення або підтримання тих чи інших економічних процесів, створення сприятливих умов для їх розвитку» [18, с. 735; 20, с. 758].

О.М. Могильний дійшов висновку, що «державне регулювання економіки за своєю сутністю являє економіко-нормативний вплив на процеси його розвитку з метою адаптації суб'єктів господарювання до зміни макроекономічних параметрів країни, усунення дестабілізуючої дії кон'юктурних і сезонних цінових коливань аграрного ринку, а також пом'якшення природно-кліматичних, екологічних та інших специфічних для галузі ризиків» [6, с. 52]. Таке регулювання стає можливим завдяки сукупності інституційно-правових, організаційних і економічних заходів. Важливу роль у цьому процесі може відігравати пряма й непряма державна підтримка, захист суб'єктів підприємницької діяльності тощо. Невід'ємною складовою при цьому має бути безперервний державний контроль за дотриманням норм чинного законодавства.

Зрозуміло, що державне втручання має бути мінімальним і відповідати сучасній загальнодержавній політиці, націленій на дерегуляцію. Проте його участь є необхідною у досягненні позитивних соціально-економічних результатів та задоволенні загальносуспільних інтересів [28, с. 96], або ж у попередженні розвитку негативних соціальних чи екологічних проявів [8, с. 288].

Державне втручання у дію ринкових законів може бути виправданим у випадках, коли без цього неможливо забезпечити їхнє ефективне функціонування й одержання соціально значимих результатів. Значною мірою цьому сприятимуть різноманітні методи, інструменти та нормативи у поєднанні з дієвими важелями регулювального впливу й чіткими правилами поведінки суб'єктів земельних правовідносин.

Державне регулювання земельних відносин вибудовується на принципах, що передбачають надання свободи господарювання землекористувачу і неприпустимості свавільного втручання в його господарську діяльність [16, с. 209]. Однак широко вживаними у цій сфері мають бути такі регуляторні інструменти як стандартизація, нормування, ліцензування, заходи з економічного стимулювання тощо.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» регуляторні дії держави мають вибудовуватися з урахуванням таких принципів [24]:

доцільності – обґрунтованої необхідності державного регулювання господарських відносин із метою розв'язання існуючої проблеми;

адекватності – відповідності форм та рівня державного регулювання господарських відносин потребі у розв'язанні існуючої проблеми й ринковим вимогам з урахуванням усіх прийнятних альтернатив;

ефективності – забезпечення досягнення внаслідок дії регуляторного акта максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімально необхідних витрат ресурсів суб'єктів господарювання, громадян і держави;

збалансованості – забезпечення у регуляторній діяльності балансу інтересів суб'єктів господарювання, громадян та держави;

передбачуваності – послідовність регуляторної діяльності, відповідність її цілям державної політики, а також планам з підготовки проектів регуляторних актів, що дає змогу суб'єктам господарювання здійснювати планування їхньої діяльності;

прозорості й урахування громадської думки – відкритість для фізичних і юридичних

осіб, їхніх об'єднань дій регуляторних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд регуляторними органами ініціатив, зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку фізичними й юридичними особами, їхніми об'єднаннями, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих регуляторних актів до відома фізичних та юридичних осіб, їхніх об'єднань, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності [24].

Досить часто дослідники ототожнюють поняття державного регулювання й управління. У цьому зв'язку вбачаємо за необхідне розкрити економічну природу терміна «управління» та розмежувати дефініції «управління» і «регулювання».

У загальному значенні під «управлінням» розуміють «цілеспрямований вплив на складну систему» [25, с. 28], що здійснюється з метою спрямування дій суб'єктів та націлюється на досягнення конкретних завдань [8, с. 356; 20, с. 930]. В окремих випадках управління розглядають як «функцію організованих систем різного типу (технічні, біологічні, соціальні й інші), що забезпечує збереження її структури, підтримання певного стану або переходу в інший стан відповідно до об'єктивних умов існування даної системи, реалізації програми або поставленої мети» [26, с.190; 27, с. 704; 29; 30]. В окремих випадках «управління» ототожнюють з «діяльністю органів влади (державного управління або місцевого самоврядування)» або ж із «процесом розроблення і реалізації цілеспрямованих дій, що ґрунтується на основі зібраної й опрацьованої інформації, яка надходить зовні або міститься в середині організованої системи» [22, с. 897; 31].

Таким чином, управління проявляється у впливі суб'єкта на об'єкт управління з метою одержання конкретного кінцевого результату. У цьому зв'язку ми цілком поділяємо думку О.М. Могильного, який наголошує на тому, що дефініції «державне регулювання» та «державне управління» є схожими, проте не тотожними. Оскільки вони досить виразно різняться за природою процесів, важелів, інструментів, очікуваних результатів і можливих наслідків. Деякою мірою регулювання можна тлумачити як скла-

дову управління. Такі висновки ґрунтуються на тому, що державне управління наділене значно ширшим колом функцій та принципів, ніж регулювання [6, с. 63].

З огляду на це трапляються наукові підходи, де державне регулювання трактується як одна із функцій державного управління, що реалізується за допомогою комплексу загальнодержавних заходів, націлених на скерування поведінки господарюючого суб'єкта у руслі, що забезпечить досягнення визначеної мети [1, с. 70]. Однак, ми погоджуємося із даним твердженням лише частково. З теоретичного погляду, регулювання дійсно є однією із функцій управління, яке крім регулювальної функції наділено функціями організації, планування, прогнозування, контролю тощо. Проте у сфері земельних відносин регулювання може виступати самостійною галуззю знань, наділеною властивими лише їй функціями, принципами, інструментами і т.д.

Підтвердження правомірності такого висновку знаходимо у працях В.П. Жушмана, який характеризує державне регулювання та управління як самостійні процеси. Зокрема, йдеться, що „державне регулювання й управління сільським господарством здійснюється органами державного управління сільським господарством, а також іншими органами державного управління, кожен з яких діє в межах своєї компетенції” [19, с. 26].

У розвиток даного погляду доцільно навести судження В.Б. Авер'янова, який зазначає, що «невизначеність змісту термінів регулювання й управління та їх співвідно-

шення є причиною того, що регулювання інколи розглядається як одна із функцій управління». Досить красномовним у цьому контексті є твердження про те, що «державне регулювання створює умови для діяльності суб'єктів та об'єктів управління в напрямі, який є бажаним для держави і за яким відбуватиметься розвиток системи управління в цілому» [1].

У цьому зв'язку пропонуємо розглядати державне регулювання земельних відносин як систему знань про закономірності взаємодії суб'єктів та об'єктів земельних відносин, правила застосування регуляторних інструментів і засобів впливу, спрямованих на забезпечення сталого землекористування та соціально-економічний розвиток держави.

Висновки. У сучасних умовах гостро стало питання щодо необхідності модернізації існуючих методів і способів регулювання земельних відносин та розширення спектра гнучких моделей їх регулювання, що враховуватимуть особливості розвитку земельної політики на макро-, мезо- і мікрорівнях. Це у свою чергу зумовлює необхідність удосконалення організаційно-економічного інструментарію земельної політики. У цьому зв'язку на увагу теоретиків та практиків заслуговують проблеми з визначення оптимального розміру сільськогосподарських землекористувань; розроблення дієвого механізму консолідації земельних ділянок; опрацювання державних і регіональних програм розвитку земельних відносин; сприяння комплексному розвитку територій.

Список використаних джерел

1. *Бойко Л.М.* Регулювання земельних відносин у сільському господарстві : моногр. / Л.М.Бойко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 316 с.
2. Binswanger H. Agricultural Land Relations in the Developing World / Hans P. Binswanger, Klaus Deininger and Gershon Feder // *American Journal of Agricultural Economics*. – 1993. – Vol. 75. – № 5, Proceedings Issue. – P. 1242-1248.
3. *Гайдуцький П.І.* Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні / П.І. Гайдуцький. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.
4. *Добряк Д.С.* Сучасний землеустрій – основоположний державний механізм управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів / Д. С. Добряк, Д.І. Карплюк, І.Р. Бабміндра // *Землеустрій і кадастр*. – 2007. – № 2. – С. 3–8.
5. *Лупенко Ю.О.* Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд) / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2015. – 52 с.
6. *Могильний О.М.* Регулювання аграрної сфери : монографія / О.М. Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
7. *Новаковський Л.Я.* Шляхи удосконалення законодавчого забезпечення регулювання земельних відносин / Л.Я. Новаковський // *Землевпоряд. вісн.* – 2009. – № 4. – С. 20–24.
8. *Райзберг Б.А.* Современный экономический словарь – 2-е изд. / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 480 с.

9. Федоров М.М. Економічні проблеми земельних відносин у сільському господарстві : монографія / М.М.Федоров. – К. : ІАЕ, 1998. – 264 с.
10. Ходаківська О.В. Теорія регулювання аграрної сфери: методи, форми, принципи / О.В. Ходаківська // Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту. – 2014. – Вип. 9. – Ч. 3. – С. 47-50.
11. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи; за наук. ред. Л.Я. Новаковського. – К. : Аграр. наука, 2015. – 48 с.
12. Хом'яченко С.І. Правове забезпечення контролю за використанням та охороною земель в Україні : дис. ... канд. юрид. наук / С.І. Хом'яченко. – Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. – К., 2004. – 208 с.
13. Економічна енциклопедія : у 3-х т. Т.3 / редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Академія, 2002. – 952 с.
14. Экономико-социологический словарь / [авт.-сост. Соколова Г. Н., Кобяк О. В.] ; под. науч. ред. Г. Н. Соколовой. – Минск : Беларус. навука, 2013. – 616 с.
15. Кравченко Т.А. Самоврядний контроль у сфері земельних відносин в Україні: сучасний стан і шляхи вдосконалення / Т.А. Кравченко // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2015. – № 1. – Режим доступу: http://el-zbirn-du.at.ua/2015_1/16.pdf.
16. Вірченко О.В. Державне регулювання земельних відносин в умовах формування ринку земель сільськогосподарського призначення / О.В. Вірченко // БізнесІнформ. – 2013. – № 10. – С. 207–211.
17. Господарський кодекс від 16.01.2003 р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
18. Жук И.Н. Управление: словарь-справочник / И.Н. Жук. – М. : Анкил, 2008. – 1024 с.
19. Жушман В.П. Аграрне право та законодавство України: навч.-практ. посіб. Вид. друге, доп. і перероб. / П.В. Жушман. – Х. : ТОВ „Одісей”, 2004. – 688 с.
20. Загородній А.Г. Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній., Г.Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
21. Папазова М.З. Рыночный механизм и государство в системе координации и согласования хозяйственных интересов АПК региона / М.З. Папазова, К.А. Лайпанов, Ф.М. Топсахалова // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 9 (часть 1) – С. 166–173.
22. Порядок визнання Державним агентством земельних ресурсів статусу саморегулювальної організації оцінювачів, що проводять експертну грошову оцінку земельних ділянок: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 5.10.2004 р. № 1303. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1303-2004-п>.
23. Порядок визнання статусу саморегулювальної організації у сфері землеустрою: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 5.06.2013 р. № 398. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/398-2013-%D0%BF>
24. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України № 1160-IV від 11.09.2003 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 9. – С.79 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.
25. Соловійов В.М. Поняття і сутність правового регулювання державного управління України / В. М. Соловійов // Університетські наукові записки. – 2007. – № 3. – С. 27–33.
26. Социальное управление: Словарь / [Под. ред. Добренкова В.И., Слепенкова И.М.]. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 208 с.
27. Философско-энциклопедический словарь. – М. : Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
28. Ходаківська О.В. Екологізація аграрного виробництва : моногр. / О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 350 с.
29. Sustainable Land Management/ Sourcebook / The World Bank. – Washington : DS, 2008. – 196 p.
30. Gnacadja L. Benefits of sustainable land Management / Luc Gnacadja. – Access mode: http://www.unccd.int/Lists/SiteDocumentLibrary/Publications/CSD_Benefits_of_Sustainable_Land_Management%20.pdf.
31. Ishii N. Sustainable land management financing in the GEF / Naoko Ishii. – Access mode: https://www.thegef.org/gef/sites/thegef.org/files/publication/GEF_LDF_Abrochure_CRA_2_0.pdf.

Стаття надійшла до редакції 13.05.2016 р.

*

*С.О. ЮШИН, доктор економічних наук, професор,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Просторово-часові підвалини аграрного реформування

Постановка проблеми. На абсолютизації ролі їжі у житті та розвитку живих істот загальною і людиною, зокрема, були побудовані усі світові релігії. З цим погоджувалися й філософи: життя – це харчування [1, с.394]; добування їжі для існування і життя – перша з потреб [2, с.145]. І це зрозуміло, з огляду на тиск такого фактора людського буття, як голод, який в історичній пам'яті народів закарбувався нарівні з такими великими лихами, як війни й пандемії.

За визначенням Дж. Бернала, своїм виживанням перед викликом природних лих і людського варварства людська цивілізація зобов'язана саме сільському господарству [3, с. 222]. Людина, доводив Л. Морган, – єдина істота, яка набула абсолютної влади над виробництвом їжі, та без розширення цієї основи свого існування людство не могло б поширитися по інших областях, а врешті-решт і по всій поверхні землі [4, с. 3, 10, 14]. Отже, своїй просторовій експансії людство завдячує виключно сільському господарству.

В Україні за період її державної незалежності реформі аграрного сектора приділялася й продовжує приділятися значна увага. Таку увагу П.Т. Саблук пояснює тим, що на даному цивілізаційному етапі світ вступає в нову еру, де прогрес визначається прискоренням глобалізації економіки, а серед держав успішно розвиваються лише ті, які мають достатні запаси продовольства та

масштабно виходить із ним на зовнішні ринки. На його думку, за таких умов виникає потреба у швидкій зміні застарілих способів виробництва, але відрив від реалій загрожувало непоправною шкодою, тому строки (фактор часу), як і матеріальне забезпечення цих процесів на різних територіальних та об'єктних рівнях (фактор простору), треба визначати системно й комплексно, *поєднавши технократизм із фізіократизмом* (як основи адекватнішого сприйняття суспільством і результатів аграрної реформи, а також подолання великого розриву між теоретико-методологічними основами створення багатоукладної ринкової економіки та реаліями практики й незавершеності наукових розробок у частині еволюції аграрної реформи, і особливо у сфері економічної теорії та її прикладних аспектів) [5, с. 3; 6, с. 7; 7, с. 3, 7; 8, с. 3]. Таким чином, дослідження просторово-часових підвалин аграрного реформування як дієвої передумови узгодження економічних законів суспільства й фізичних законів буття (технократизму і фізіократизму) – *актуальна* задача науки та практики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останній період аграрне реформування в Україні закономірно було об'єктом глибоких досліджень. Чільні стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва й сільських територій вивчали М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік, О.В. Ковальова та інші вчені [9]. Аналіз досягнутих резуль-

татів і головних проблем реформування сільського господарства України здійснили Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк та М. М. Федоров [10]. П.І. Гайдучський виділив у аграрній реформі України п'ять основних напрямів (земельний, господарський, ринковий, системи державної підтримки й системи соціального розвитку села) [11]. Проблеми незавершеності аграрної реформи через невизначеність із ринком землі та недостатнє обґрунтування теоретичних і методологічних засад структурної трансформації в аграрному секторі розглядали І.Г. Кириленко та В.Є. Івченко [12]. Особливості реалізації потенціалу вітчизняних сільських громад у контексті заходів адміністративно-територіальної реформи й децентралізації досліджував В.С. Дієсперов [13].

Водночас необхідно вказати на висновки з дослідження П.Т. Саблука, які спрямовані на гармонізацію розвитку аграрного виробництва і тих територій, що безпосередньо чи опосередковано підпадають під „тиск” агро-виробничих систем (аспект сталого розвитку територіально-виробничих формувань), та на гармонізацію фізіократичних, індустріальних і постіндустріальних підходів до аграрного реформування (важливо, щоб нова система еволюційно поетапно врахувала усе прогресивне, що було раніше, вирівняла викривлення, які були в економіці відносно окремих сфер діяльності, особливо аграрної, й увійшла у нову господарську систему на рівні стандартів економічно передових країн світу) з урахуванням змістовності філософії децентралізації [14, с. 13, 14, 15].

Мета статті – пошук шляхів удосконалення теоретичних засад вітчизняного аграрного реформування на основі їх узгодження із просторово-часовою динамікою аграрних об'єктів у глобально-локальних координатах, яка детермінує доцільні форми поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади і збалансованості розвитку регіонів (територій).

Виклад основних результатів дослідження. За досить короткий період своєї державної незалежності Україна проголосувала й здійснювала численні реформаційні заходи. Але, як стверджував Л.Д. Кучма, на початковому етапі реформ ці заходи

не мали будь-якого обґрунтування, не було також приблизного уявлення про те, як і в якій послідовності їх здійснювати; проблемність аграрної реформи, до того ж, ускладнювалася через різницю у строках та темпах реформування майнових і земельних відносин [15, с. 159; 16, с. 411]. Аналізуючи роль наукових „уявлень” у реформаційних процесах, Г. Гегель вказував, що теоретична робота здійснює на цьому світі набагато більше, ніж практична; і якщо царство уявлень вже революціонізоване, то дійсності не встояти й практична дія не забариться з'явитися [17, с. 301-302].

Будь-яке просторово-матеріальне буття розпочинається з визначення конкретного „місця” (старогрец. „топос” – τόπος; лат. locatio – визначення положення, розміщення чогось, від староінд. loca). Пошук у Google за словом „глобальний” вказує на наявність 410 000 об'єктів, „global” – 2 260 000 000 (більше $\approx$ у 5,5 тис. разів), „локальний” – 242 000, „local” – 3 890 000 000 (більше $\approx$ у 16 тис. разів). Отже, в україномовному пошуку „глобальний” більше $\approx$ в 1,7 раза порівняно з „локальний”, тоді як в англomовному пошуку – „local” більше $\approx$ в 1,7 раза, ніж „global”. Тобто, у світовому інформаційному просторі асиметрія в інтересі до цих понять на користь „local”, тоді як в українському сегменті інформаційного простору – на користь „глобальний”.

Стародавні джерела доводять, що висхідним пунктом будь-яких дій є визначення місцеположення об'єкта/суб'єкта. Будь-яке буття, стверджував Платон, обов'язково має бути в якомусь місці та займати якийсь простір [18, с. 455]. Так, Цивільний кодекс України у ст. 532 вказує на те, що *місце* виконання зобов'язання встановлюється у договорі. На цьому побудований біблійний алгоритм надання землі у довічну власність: „зведи очі свої, та поглянь із *місця*, де ти, на північ, і на південь, і на схід, і на захід, бо всю цю землю, яку бачиш, Я її дам навіки тобі та потомству твоєму” [Бут. 13: 14-15]. Б. Мандельброт розглядає такий алгоритм як метод застосування геометрії місцеположень (топологію) [19, с. 33]. А. Ейнштейн, по-перше, запропонував дві концепції простору (а) як властивість матеріальних об'єктів

займати певне положення; (б) як те, що містить у собі всі матеріальні об'єкти; по-друге, вказав, що поняттю “простір” передуює психологічно простіше поняття “місце” – це, передусім, не(невелика) частина поверхні Землі, звана цим словом (предмет, місце якого вказане – “матеріальний об'єкт”, тіло) [20, с. 345, 346].

На думку Р. Коллінгвуда, висновки в ланцюзі міркувань у гуманітарних науках відмінні від висновків точних наук; останні говорять про речі, що не мають певної локалізації у просторі та часі: якщо вони дійсні в одному місці, то вони дійсні скрізь, і якщо вони дійсні в одному часі, то вони дійсні завжди, а висновки щодо подій гуманітарних наук мають своє місце й час [21, с. 239].

За визначенням К. Шмітта, світ є не позапросторове, нормативне загальне поняття, а завжди визначається конкретною локалізацією як світ тієї або іншої землі, міста тощо; але формуванням планетарної просторової свідомості бере свій відлік від суто планіметричного мислення як елемент простору-поверхні, яку вони ділять більш менш геометрично точно (*more geometrico*); та коли наукова свідомість людей сприйняла у всіх сенсах цього слова всю землю цілком, аж до картографічних і статистичних деталей, виникла й практично-політична необхідність не лише поверхнево-геометричного ділення цієї землі, але і встановлення на ній наповненого певним вмістом просторового порядку [22, с. 32, 73]. І ось тут виникла складність, яка зумовлена розширенням масштабів філософії та науки до “плюс-мінус” нескінченності (Анаксимандр, Марк Аврелій, Махабхарата, Упанішади, Лао-цзи). Цілком справедливо Г. Лейбніц підкреслював: якщо винахід телескопів і мікроскопів приніс стільки користі пізнанню природи, можна легко уявити, наскільки корисно має бути новий інструментарій, яким буде озброєний розумовий зір [23, с. 499].

На думку В.І. Власова, локалізація – обмеження місця дії того чи іншого явища, процесу певними просторовими межами [24, с. 476]. Важливо й те, що пропозиція П.Т. Саблука, О.Г. Білоруса і В.І. Власова спрямована на формування “глобалагро” (науки стосовно системи планування вироб-

ництва продовольства та його розподілу в глобальному вимірі для задоволення потреб людства у продуктах харчування на рівні, який забезпечуватиме згідно зі встановленими нормами нормальний інтелектуальний і фізичний розвиток будь-якої людини у будь-якому регіоні чи країні світу) [25, с. 88]. Тобто, сама по собі запропонована ідея “глобалагро” має виразні локальні характеристики.

Тут слід вказати також на те, що сам по собі масштаб локального може збільшуватися до рівнів нескінченності. Все залежить від того, яка взята точка відліку. Марк Аврелій розглядав Землю як локальну “точку” у космосі. Для фізиків і галактика може розглядатися як локальний об'єкт. Інша справа – в адміністративних системах, де, наприклад, Закон України “Про соціальний діалог” (№ 2862, 2010 р.) наголошує, що соціальний діалог здійснюється на національному, галузевому, територіальному та *локальному* (підприємство, установа, організація) рівнях. Вказаний підхід мав сенс для адміністративно-командної системи, але за умови розмивання економічних кордонів на етапі глобалізації у ринковій економіці [26, с. 132], що нині має місце і в Україні (практика організації транстериторіальних формувань, які одержали назву агрохолдингів), розуміння сутності *локального* доцільно переглянути.

А. Сміт вважає, що оскільки можливість обміну веде до поділу праці, то міра останнього завжди має обмежуватися межами цієї можливості, або, іншими словами, розмірами ринку [27, с. 30]. Цю ідею розвинув К. Маркс, який вказував, що ідея, в якій розкривається весь світ, – ідея ринку, світового ринку; але він наголошував і на тому, що дисгармонія світового ринку є лише останнім адекватним вираженням тих дисгармоній, які фіксуються як абстрактні стосунки в економічних категоріях і які в своєму мінімальному масштабі мають те або інше локальне існування [28, с. 134; 29, с. 7].

На об'єктивний характер актуальності пошуку гармонії *глобального* та *локального* вказували у своїй праці Д. Хелд (локальні досягнення можуть мати величезні глобальні наслідки) [30, с. 56], У. Бек (глобалізація

не є щось автоматичне й однобічне, одновимірною глобалізація – невичерпне джерело непорозуміння; навпаки, при тій ролі “g-word” мова всюди може йти про нове посилення ролі локального [31, с. 86], М. Хардт і А. Негрі (глобалізація або детериторіалізація не протистоять локалізації та ретериторіалізації) [32, с. 56].

Отже, Україна має самостійно визначитися з мірою національної участі у процесі глобалізації й формою організації внутрішніх локалізаційних процесів. Підписання “Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та ЄС і його державами-членами, з іншого” (далі – Угода про асоціацію) суттєво активізувало національні трансформаційні процеси, про що показує намічений Стратегією сталого розвитку “Україна – 2020” (далі – Стратегія “Україна – 2020”) перелік пріоритетних реформ. За своїм змістом Угода про асоціацію передбачає повніше узгодження галузевого та горизонтального законодавства, інституцій і стандартів України та ЄС (у т. ч. у сфері сільського господарства і відповідних територій). З метою реалізації положень Угоди про асоціацію, Стратегія “Україна – 2020” також передбачає реформу сільського господарства на основі дерегуляції та розвитку підприємництва при одночасній децентралізації та реформі державного управління й реформі регіональної політики, спрямованої на повне забезпечення самостійності у вирішенні територіальними громадами питань місцевого значення (свого добробуту) та взяття на себе відповідальності за розвиток усієї країни.

Україна до 2020 року має здійснити по суті дві, хоча і взаємозумовлені, але за характером відмінні реформи – галузевотериторіальну та адміністративно-територіальну. Не потребує доказів, що кожна з цих реформ сама по собі – дуже складний процес, який стає надскладним у ситуації їх синхронізації.

Підкреслимо й те, що у процесі становлення євроінтеграційної парадигми України у різних контекстах знаходила застосування категорія “простір” (європейський економічний та освітній, світовий інформаційний і т.ін.). Тому цілком логічним є те, що І.І. Лукінов актуалізував проведення системного

аналізу тієї сукупності процесів, що відбуваються в *часі* й *просторі* [33, с. 22].

Серед економістів до *просторово-часової* проблеми першим долучився К. Маркс, який встановив: обертання капіталу протікає у *просторі* та *часі*. З цього він робить висновок, що капітал за своєю природою прагне виходити за будь-які *просторові* межі, й створення фізичних умов обміну – засобів зв'язку і транспорту – є для капіталу (що прагне зламати всі локальні кордони обміну й спілкування та завоювати Землю як свій ринок) необхідністю в абсолютно іншому масштабі: знищення *простору* за допомогою *часу*” [34, с. 15, 26, 32]. Зрозуміло, що *знищення* простору за допомогою часу слід сприймати як міфологічну гіперболу. Міфологічна сутність реформаційних уявлень логічно породжує, як вказує Ф. Аінса, утопічність суспільної самоідентифікації на основі просторової ізоляції, позачасовості, геометризації (математизації) урбанізованих поселень, регламентації (локалізація утопії в часі або в просторі також передбачає створення якісно відмінної реальності); утопія передбачає повне заперечення реального часу або простору, в координатах яких протікає життя, а часто і того й іншого разом (у т. ч. абсолютний європоцентризм географічних представлень західної цивілізації) [35, с. 23, 41]. Не потребує доказів те, що радянська система була за визначенням утопічною, яка спиралася на міфи про комуністичне Майбутнє. Може саме тому на початковому етапі вітчизняних економічних реформ, зазначає Л.Д. Кучма, стрибок у ринкову економіку здійснювали, як з'ясувалося пізніше, з певного набору міфів (дозволено все, що не заборонено; звільнити економіку якомога швидше від присутності держави) [15, с. 161-162]. Це до певної міри пояснює факт просторової ізоляції, позачасовості, геометризації у підходах до процесів реформування економіки України загалом та її аграрного сектору зокрема.

К. Шмітт доводив, що жоден всеосяжний міжнародно-правовий порядок не може бути побудований без чіткого уявлення про просторовий порядок, бо без таких уявлень і при домінуванні поверхнево-геометричного поділу землі (простір розглядається як земля,

грунт, територія) поступово виникає явище неодмінної деградації просторового мислення науки міжнародного права; тому основне питання в усі часи – є питанням простору [22, с. 333, 548, 556].

При дослідженні просторових категорій доречно звернутися до думки К. Маркса щодо відмінностей між *terre-matiere* [земля-матерія, тобто, земельний простір] і *terre-capital* [земля-капітал] [36, с. 164]. Зрозуміло, що *terre-capital* має відношення до трансформації галузево-територіальної системи, тоді як *terre-matiere* – до трансформації адміністративно-територіального устрою. Проте, на рівні законодавства України, вони прагнуть до певної конвергенції.

На думку В.І. Вернадського, сучасна просторова логіка включає, по-перше, три плани реальності, в межах яких замикаються усі науково встановлювані факти, різко відмінні за властивостями *простору-часу*, які проникають один в одного, але відмежовуються один від одного у вмісті й у методиці явищ, що вивчаються в них: космічних просторів, планетні, близької нам “природи” і мікроскопічні, по-друге, це такий особливий стан простору, який зайнятий життям та має специфічні часові виміри: геологічний, біологічний і психічний, соціальний та історичний, еволюційний [37, с. 52].

Закон України “Про планування і забудову територій” визначає територію як частину земної поверхні у визначених межах (кордонах) із властивими їй географічним положенням, природними та створеними діяльністю людей умовами й ресурсами, а також із повітряним простором і розташованими під нею надрами; об'єктами планування є території України та адміністративно-територіальних її одиниць, або їх частини чи окремі земельні ділянки; суб'єктами планування – органи державної влади й органи місцевого самоврядування, а також фізичні та юридичні особи. Закон України “Про основи містобудування” (№ 2780) у ст. 3 виділив функціональні території (зони) адміністративно-територіальних одиниць (житлової і громадської забудови, виробничі, рекреаційні, комунальні, охорони нерухомої культурної та природної спадщини й інші), які Генеральна схема планування територій

України (Закон № 3059) втілила у території переважно агропромислового виробництва та сільської забудови (зона сільського господарства: забезпечення сталого розвитку агропромислового комплексу й сільських населених пунктів). Законом України “Про землеустрій” (№ 858) було передбачено здійснення сукупності соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на раціональну організацію території адміністративно-територіальних утворень і суб'єктів господарювання з урахуванням впливу суспільно-виробничих відносин та розвитку продуктивних сил з метою створення просторових передумов для екологічно сталих агроландшафтів на всіх рівнях агрогосподарювання (від земельної ділянки до території України).

Земельний кодекс України (Закон України № 2768) хоча і визначає у ст. 79 земельну ділянку як частину *земної поверхні* з установленними межами та певним місцем розташування, але вказує й на те, що право власності на земельну ділянку поширюється на *простір*, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд; просторовий підхід розширює можливості здійснення заходів щодо прогнозування, планування й організації раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях: організація територій аграрних підприємств із створенням *просторових* умов еколого-економічної оптимізації використання земель на основі єдиної системи *просторових* координат та їх оцінки як засобу виробництва в сільському господарстві й *просторового* базису в суспільному виробництві за показниками продуктивності, ефективності та питомої дохідності (ст. 183, 199, 200 Кодексу).

На врахування впливу світових тенденцій просторового розвитку орієнтує Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року, де визначені ключові складові державної регіональної політики: секторальна (галузева), територіальна (*просторова*) – рівномірний і збалансований розвиток територій, зміцнення потенціалу сільської місцевості, управлінська – застосування єди-

них підходів до формування й реалізації політики регіонального розвитку, створення єдиної системи стратегічного планування (при подоланні негативів відсутності довгострокової стратегії розвитку України) та прогнозування розвитку держави й регіонів, оптимізація системи територіальної організації влади. Усе вищезгадане доводить про те, що в Україні відбувається активний пошук напрямів узгодженої трансформації обох систем – галузево-територіальної та адміністративно-територіальної.

Разом із тим Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року вказує й на відсутність прогресу в реформі адміністративно-територіального устрою України. Якщо виходити із ст. 133 Конституції України, то систему її адміністративно-територіального устрою становлять: області, райони, міста, ... , селища і села. Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” (№ 280) виділяє область, район, місто, ... , селище, село. Законом України “Про місцеві державні адміністрації” (№ 586) місцевим державним адміністраціям були надані повноваження виконавчої влади на рівні областей і районів. Тобто, якщо сільське господарство є об’єктом регулювання на рівнях 1, 2, 3, 4 (1 – центр, 2 – регіон, 3 – район, 4 – село), то держава регулює галузь у діапазоні рівнів 1-3, тоді як місцеве самоврядування – у діапазоні рівнів 2-4. Це, безумовно, породжує асинхронність у прийнятті відповідних рішень. Слід зважити й на те, що інтегровані аграрні формування, поперше, можуть бути аграрними лише за назвою, по-друге, за масштабом діяльності є транстериторіальними (виходять за межі районів та областей). І тут є певна колізія, пов’язана із нечіткістю галузевої ідентифікації територій.

Закон України “Про стимулювання розвитку регіонів” (№ 2850) веде мову про депресивні території, але дає визначення сільського району як такого, в якому частка зайнятих у сільському господарстві перевищує частку зайнятих у промисловості. Але жоден Закон України не дає визначення сільської території. Закон України “Про сільськогосподарську дорадчу діяльність” (№ 1807) містить поняття “сільська місце-

вість” – це території, що знаходяться за межами міст і є переважно зонами сільськогосподарського виробництва та сільської забудови. Таке визначення практично збігається із визначенням зони сільського господарства (Закон України № 3059). Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” (№ 2982) говорить про комплексний розвиток сільських територій, але виключно у контексті підвищення соціального захисту і життєвого рівня сільських жителів, тобто, по суті, дає орієнтири на соціальний розвиток села.

Угода про асоціацію “Україна-ЄС” в українському перекладі містить главу 17 – “Сільське господарство та розвиток сільських територій”, але в англійській версії читаємо “agricultural and rural developmen” – сільське господарство та сільський розвиток, що більшою мірою відповідає сутності понять із Законів України № 3059 і № 2982. Отже, понятійний апарат аграрної реформи необхідно чіткіше скоординувати із понятійним апаратом ЄС.

Сільська місцевість у країнах ЄС (англ. Rural area) розглядається як місцевість за межами міст, або території, які не є урбанізованими з домінуючою сільськогосподарською діяльністю, де не завжди проживають люди. А з огляду на те, що значна частина сільськогосподарських земель, яка належить мешканцям села, але знаходиться в оренді чи користуванні екстериторіальних суб’єктів господарської діяльності (у т. ч. іноземних транснаціональних корпорацій), фактично сільська територія обмежується землями у рамках юрисдикції села, а території земельних ділянок за межами сіл саме й є сільськогосподарськими територіями (agricultural territories/lands).

Варто наголосити на потенційні ризики помилок у визначеннях сутності сільських територій, які зумовлені змішуванням двох вищезгаданих концепцій А. Ейнштейна. Так, Закон України визначає територію як частину земної поверхні у визначених межах (кордонах) із властивими їй географічним положенням, природними і створеними діяльністю людей умовами й ресурсами, з повітряним простором та розташованими під нею

надрами. Як бачимо, населення ні в якому разі не входить до визначення території. Тобто, люди можуть (не) проживати на даній території, але вони не є її складовою.

Таким чином, реформи регіонів слід синхронізувати із реформами територій та галузей з урахуванням, як вище пропонував академік І.І. Лукінов, їхньої специфіки й диференціації, форм *просторової* організації та динаміки їх змін у *часі*. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року передбачає інтеграцію національної економіки у світовий економічний простір. Але численні невдалі спроби прийняти (за останні 15 років) в Україні Закон України про стратегічне планування є певним свідченням відставання у розумінні важливості аспектів *часу* стосовно сучасної динамічної економіки.

Як відомо, у природничих науках фундаментом буття визнається чотиривимірна система координат, де три координати – просторові й одна – часова. Але у разі геометричної двовимірності територій вони, по суті, перестають бути простором, а відповідно втрачають і часову координату. Ігнорування часової координати було характерною ознакою саме комунізму (військовий комунізм, побудова комунізму за 20 років), яка через програму 500 днів перекочувала у пострадянські реалії України. Даний напрям досліджень не набув свого достойного розвитку. На радянському просторі було видано лише одну економічну монографію на цю тему, автором якої був Я.Б. Кваша [38, с. 108], де визнавалася неопрацьованість методу розрахунку часу виробництва в галузях народного господарства і промисловості, яка стала перешкодою до обчислення органічного складу виробництва в символіці “Капіталу” І усе це, незважаючи на марксову концепцію знищення *простору* за допомогою *часу*.

Ж. Сісмонді для реалізації реформ вимагав повільних і непрямих заходів із боку законодавства (використання енергії інерційності процесів) [39, с. 241].

До проблеми темпоральності економічних реформ зверталися численні вчені. Так, А. Сміт для різних об'єктів пропонував різні строки реформування (90 років – це період, сповна достатній для того, щоб довести ціну

будь-якого товару, що не є монопольним, до природної його ціни або до мінімальної; 50-100 років для того, щоб можливо було в усіх частинах країни абсолютно залишити стару аграрну систему, яка поступово відмирає; 200 років – період, зазвичай потрібний для розвитку людського добробуту) [40, с. 238, 256, 412].

Як би не прискорювали прогрес, стверджував А. Маршалл, він все ж має бути поступовим і відносно повільним порівняно зі зростаючою владою людини над технікою виробництва й над силами природи, і він має бути особливо повільним порівняно зі швидким надходженням пропозицій про негайну перебудову суспільства на новій основі, бо інституційні форми можна змінити швидко, але вони будуть стійкими, коли вони знаходитимуться у відповідності з самою людиною: вони не збережуть стабільність, якщо вони змінюються набагато швидше, ніж здатна змінюватися сама людина [41, с. 329].

Й. Шумпетер у зміні кон'юнктури вбачав устрій життя капіталізму і доводив, що його теорія має дати логічно завершену модель господарських *змін у часі* й цим сприятиме поясненню окремих явищ і змін кон'юнктури, в рамках якої вони відбуваються, бо фактична роль *ходу часу* в економіці хоча ніким не заперечувалася, але чіткого пояснення не одержала [42, с. 44, 102].

Дж. М. Кейнс пояснював фактор часу в економічному циклі тим, що до початку поживавлення зазвичай повинен пройти певний період, а тому слід шукати причини, що зумовлюють відновлення граничної ефективності капіталу [43, с. 292]. На думку Л. Мізеса, економісти часто помиляються, нехтуючи фактором часу, і не враховують те, що фора в часі, що є у західних країн, зумовлена ідеологічними чинниками, які не можна звести просто до дії середовища. Те, що називається людською цивілізацією, до цього дня знаходиться на дорозі розвитку від співпраці, яка заснована на гегемонічних зв'язках, до співпраці, що заснована на договірних зв'язках [44, с. 233, 467].

Е. Тоффлер досліджував “Шок Майбутнього” та дійшов такого висновку, що має існувати рівновага не лише між швидкістю змін у різних секторах, а ще й між швидкіс-

ттю зміни оточення та обмеженою швидкістю людської реакції: бо будь-яка причина “шоку майбутнього” – це розрив, що збільшується між ними; на його думку, закони повинні змінюватися повільно, що забезпечує необхідну передбачуваність у суспільстві й в економіці, служить гальмом для швидких економічних і соціальних змін: інша справа – це наскільки ж цей процес має бути повільним? Бо віднині світ розділиться на швидких та повільних, і бути швидким або повільним – не просто метафора, коли цілі економічні системи належать або до швидких, або до повільних [45, с. 17; 46, с. 63; 47, с. 477].

Проте аналіз авторефератів дисертацій з електронних ресурсів Бібліотеки ім. В.І. Вернадського доводить про те, що за останній період в економічній науці просторово-часові аспекти взагалі не були безпосереднім об’єктом дослідження, хоча ці аспекти досліджувалися не тільки у філософії та в природничих науках (математика, фізика, хімія, технічні, географія), а й у науках суспільних: мистецтвознавстві, філології, культурології, фізвихованні і спорті, психології, державному управлінні: (Шаргородська Н.Л. Просторово-часова організація діяльності посадових осіб місцевого самоврядування), політології (Сорба О.М. Просторово-часові виміри політики), географії (Бортник С.Ю. Просторово-часовий аналіз морфоструктури центрального типу території України; Холопцев О.В. Аналіз і прогноз природних складових сучасної просторово-часової мінливості ландшафтних комплексів рівнинної України; Кізюн А.Г. Просторово-часові особливості формування та розроблення типології сільських ландшафтів; Сонько С.П. Просторово-часова неузгодженість розвитку природи і суспільства й наступне розроблення новітньої інформаційно-просторово-часової парадигми географії). Отже, економічна наука має посилити свою присутність у даній сфері досліджень.

Висновки. 1. Реалізація стратегічних завдань сталого розвитку України потребує проведення аграрної реформи, яка має створити передумови інноваційних перетворень територій села й забезпечення продовольчої безпеки держави.

2. На стадії започаткування економічної науки школа фізіократії дала поштовх до вивчення спільного впливу економічних і фізичних законів при врахуванні фактора часу, що набуло важливого значення на етапі глобалізації.

3. Актуалізація пошуку шляхів забезпечення системного узгодження економічних законів суспільства та фізичних законів буття об’єктивно потребує переорієнтації аграрного реформування на просторово-часові підвалини.

4. Узгодження просторово-часової динаміки аграрних об’єктів у системі глобально-локальних координат є дієвою передумовою процесів поєднання й централізації та децентралізації державного регулювання аграрної сфери.

5. Застосування просторово-часових підходів є фактором формування спільного знаменника між науками природничими і науками гуманітарними, включаючи економічні науки, менеджмент, публічне адміністрування тощо.

6. Наукові дослідження фахівців доводять, що домінування геометрично-поверхневих підходів до вирішення територіальних питань породжує ряд проблем (деградація просторового мислення науки міжнародного права й т. ін.).

7. Реформи великих і малих територіально-адміністративних одиниць повинні узгоджуватися між собою із запровадженням методів операційного та стратегічного планування, без чого фактор часу буде практично недієвим.

8. Наукове забезпечення адекватної темпоральності аграрних реформ передбачає перехід від двовимірної (площина) методології планування розвитку адміністративно-територіальних одиниць до чотиривимірної (об’ємної) методології.

Стратегія сталого розвитку “Україна – 2020” намітила системні реформи з охопленням сільського господарства, дерегуляції, децентралізації й регіональної політики. Тому слід посилити науковий апарат реформування у частині узгодження просторово-часової динаміки аграрних об’єктів у системі глобально-локальних координат, узгоджених з національним законодавством.

Список використаних джерел

1. *Аристотель*. О душе / Аристотель. Соч. в 4-х т. Т.1; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1976. – С. 369-460.
2. *Платон*. Государство / Платон. Соч. в 3-х томах; пер. с древнегреч. Т. 3. Ч.1. – М.: Мысль, 1971. – С. 89-454.
3. *Бернал Джон*. Возникновение жизни / Джон Бернал ; пер. с англ. – М.: Мир, 1969. – 392 с.
4. *Морган Л.* Древнее общество или исследование линий человеческого прогресса от дикости через варварство к цивилизации / Л. Морган ; пер. с англ. – Л.: Изд-во Ин-та Народов Севера ЦИК СССР, 1934. – 352 с.
5. *Саблук П.Т.* Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України в ХХІ столітті / П.Т. Саблук // Доп. на 3-х Всеукр. зборах (конгресі) вчених економістів-аграрників, 29-30 берез. 2001 р. / УААН, ІАЕ. – К., 2001. – 94 с.
6. *Саблук П.Т.* Розвиток аграрної економічної науки в Україні та її завдання в умовах освоєння ринкової системи господарювання / П.Т. Саблук // Матер. Восьмих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 20-21 черв. 2006 року, м. Київ. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 26 с.
7. *Саблук П.Т.* Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 3-10.
8. *Саблук П.Т.* Аграрним реформам – усвідомлений розвиток / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2012. – № 6. – С. 3-5.
9. Стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій; [за ред. Кропивка М.Ф.]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 82 с.
10. *Лупенко Ю.О.* Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 26-38.
11. *Гайдуцький П.І.* Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні: історико-економічні аспекти / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2015. – № 1. – С. 5-13.
12. *Кириленко І.Г.* Структурні реформи на селі: світовий досвід, українські реалії / І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко // Економіка АПК. – 2016. – № 2. – С. 5-10.
13. *Дієсперов В.С.* Сільські громади та адміністративно-територіальні реформи / Дієсперов В. С. // Економіка АПК. – 2015. – № 1. – С. 56-58.
14. *Саблук П.Т.* Стан і напрями розвитку аграрної реформи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2015. – № 2 – С. 10
15. *Кучма Л.* Украина – не Россия / Л. Кучма. – М.: Время, 2004. – 560 с.
16. *Кучма Л.Д.* Зламана десятиліття /Леонід Кучма. – К.: «Інформаційні системи», 2010. – 560 с.
17. *Гегель Г.* Работы разных лет. В 2-х томах. Т. 2. / Г. Гегель ; пер. с нем. – М.: Мысль, 1973. – 630 с.
18. *Платон*. Тимей / Платон. Собр. Соч. в 4 т. Т. 3; пер. с древнегреч. – М.: Мысль, 1994. – 654, [2] с.
19. *Мандельброт Б.* Фрактальная геометрия природы / Б. Мандельброт ; пер. с англ. – М.: Ин-т компьютерных исследований, 2002. – 656 с.
20. *Эйнштейн А.* Собрание научных трудов / А. Эйнштейн. В 4-х т. Т.4. – М.: Наука, 1967. – 630 с.
21. *Коллингвуд Р.Дж.* Идея истории. Автобиография / Р.Дж. Коллингвуд ; пер. с англ. – М.: "Наука", 1980. – 486 с.
22. *Шмитт К.* Номос Земли в праве народов / К. Шмитт ; пер. с нем. К. Лоцевского и Ю. Коринц. – СПб.: Владимир Даль, 2008. – 672 с.
23. *Лейбниц Г.В.* Сочинения в 4-х т. Т. 3 / Ред. и сост., авт. вст. стат. и примеч. В. В. Соколов; пер. с нем. – М.: Мысль, 1984. – 654 с.
24. *Власов В.І.* Глобалізація і глобалістика: історія, теорія, практика, персоналії [Текст] : [у 3 т.] / В.І. Власов. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 530 с.
25. *Саблук П.Т.* Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т. Саблук, О.Г.Білорус, В.І.Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
26. *Хантингтон С.* Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон ; пер. с англ. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 604, [5] с.
27. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 656 с.
28. *Маркс К.* К критике политической экономии / К.Маркс и Ф.Энгельс. Изд. 2-е, т. 13. – М.: Госполитиздат, 1959. – С. 1-167.
29. *Маркс К.* Экономические рукописи 1857-1859 годов (первоначальный вариант «Капитала»). Часть первая / К.Маркс и Ф.Энгельс. Изд. 2-е, т. 46, Ч. I. – М.: Госполитиздат, 1968. – 560 с.
30. *Хелд Д.* Глобальные преобразования: политика, экономика, культура / Д. Хелд, Э. Макгрю, Д. Гольдблатт, Дж. Перратон. // Мониторинг общественного мнения. – № 56. – (6768). – сентябрь-декабрь 2003. – С. 47-56.
31. *Бек У.* Что такое глобализация? / У. Бек ; пер. с нем; общая ред. и предисл. А. Филиппова. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
32. *Хардт М.* Империя / М. Хардт, А. Негри ; пер. с англ., под ред. Г. В. Каменской, М. С. Фетисова. – М.: Практикс, 2004. – 440 с.
33. *Лукинов И.И.* Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002. – 568 с.
34. *Маркс К.* Экономические рукописи 1857-1859 годов (первоначальный вариант «Капитала»). Часть вторая / К.Маркс и Ф.Энгельс. Изд. 2-е, т. 46, Ч. II. – М.: Госполитиздат, 1969. – С.1-290.
35. *Аинса Ф.* Реконструкция утопии. Эссе / Ф. Аинса ; пер. с франц. – М.: Наследие – Editions UNESCO, 1999. – 208 с.
36. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т.3. Кн. III: Процесс капиталистического производства взятый в целом. Ч.2. / К.Маркс и Ф.Энгельс. Изд. 2-е, т. 25, Ч. II. – М.: Госполитиздат, 1962. – 552 с.

37. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста / В.И. Вернадский – М.: Наука, 1988. – 520 с.
38. Кваша Я.Б. Фактор времени в общественном производстве: экономико-статистические очерки / Я.Б. Кваша. – М.: Статистика, 1979. – 152 с.
39. Сисмонди Ж. Симонд де. Новые начала политической экономии / Ж. Симонд де Сисмонди ; пер. Б.О.Эфруси. Изд. К.Т.Солдатенкова. Вып. VIII. –М.: Тов. типографии А.И.Мамонтова, 1897. – 292 с.
40. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит; Пер. с англ. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.
41. Маршалл А. Принципы экономической науки. Т. 1 / А. Маршалл ; пер. с англ. – М.: Издат. группа “Прогресс”, 1993. – 410 с.
42. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер; пер. В. С. Автономова и т.д. – М.: Директмедиа Паблишинг, 2008. – 456 с.
43. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс ; пер. с англ. – М.: Гелиос АРВ, 1999. – 352 с.
44. Мизес, Людвиг фон. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории / Людвиг фон Мизес ; пер. с 3-го испр. англ. изд. А.В. Кураева. – Челябинск: Социум, 2005. – 878 с.
45. Тоффлер Э. Шок будущего; пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО “Издательство АСТ”, 2002. – 558, [3] с.
46. Тоффлер, Э. Революционное богатство / Элвин Тоффлер, Хейди Тоффлер. — М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 570, [1] с.
47. Тоффлер Э. Метаморфозы власти; пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 670, [3] с.

Стаття надійшла до редакції 27.04.2016 р.

* * *

Новини АПК

ЄС виділив кошти на розвиток сільського господарства в Україні

Європейський Союз виділив 3 млн євро на розвиток сільського господарства в Україні. Про це повідомила заступник Міністра аграрної політики та продовольства України з питань євроінтеграції Владислава Рутицька.

«Єврокомісія надаватиме технічну допомогу і допомагатиме в реалізації Єдиної комплексної Стратегії 2015-2020. Загальна сума фінансування – 2 994 500 євро. Зокрема, група проекту зосереджуватиметься на підтримці Мінагрополітики. Одна зі стратегічних цілей на найближчий час – розроблення законодавчих актів для сільського господарства та сільських територій і поступового наближення до законодавства ЄС, використовуючи найкращий європейський досвід. Підтримка також буде надана підпорядкованим Міністерству агентствам: лісовому, рибному та Держпродспоживслужбі, для ефективної реалізації Стратегії 2015-2020», – зазначила заступник Міністра.

Проект «Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні» фінансується Євросоюзом та розрахований на 30 місяців. Головним бенефіціаром проекту є Міністерство аграрної політики та продовольства України. В рамках проекту заплановано виконання наступних компонентів:

стратегічне планування, програмування, управління та виконання робіт у галузі сільського господарства та сільських територій;

фінансовий менеджмент, формування бюджету, аудит та контроль;

розробка, наближення та оцінка регуляторного впливу законодавства;

підтримка інших міжгалузевих ініціатив та ініціатив щодо розвитку потенціалу.

«Пріоритети реформ 3+5 Міністерства підтримані ЄС, а допомога буде надана через проект «Підтримка впровадження сільськогосподарської та продовольчої політики в Україні», – додала заступник Міністра.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.43.01:338.312

*В.В. ВІТВИЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник
І.М. БЕЖЕНАР, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Теоретичні аспекти визначення продуктивності аграрних підприємств

Постановка проблеми. Протягом десятиріч висновки марксистської політичної економії, у тому числі з проблем продуктивності праці, протиставлялися відповідним положенням західних теорій. Тому виникає ряд проблем, які потребують теоретичного обґрунтування і практичного розв'язання. В економічній літературі продуктивність праці має кілька трактувань: ефективність процесу праці, ефективність затрат праці, ефективність затрат праці у процесі виробництва. Кожне з них тільки частково відбиває суть продуктивності праці, бо має на увазі виключно ефективність затрат праці. Однак при цьому незрозуміло, про яку продуктивність йдеться: просту чи складну, абстрактну чи конкретну, продуктивну чи корисну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам теорії та економічного змісту продуктивності присвячено багато наукових публікацій, які висвітлюють різне бачення авторів щодо сутності методів до управління продуктивністю, особливо його вимірювання. Серед них праці К. Маркса [18, 19], С.А. Суворова [27], В.І. Леніна [15], С.Г. Струмліна [26], М. Іоффе, П. Іоффе [12], Л.І. Жукова, Ю.С. Перевозчикова [11], Д.Н. Карпухіна [14], Р. Петухова, І. Броннікова [23], Г.Д. Філіпова [28], С. Губанова [8], П.Є. Подгорбунських, С.І. Грядова [24], О. Романова [25], М.Х. Мексона [20], Г. Емерсона [29], В.К. Дмитрієва [10], Л.О. Лубні-Герцик [17], В.С. Немчинова

[22], Є.С. Карнаухової [13], Марка Блауга [4], Ю.О. Лупенка, М.Й. Маліка [21], В.Г. Андрійчука [1], А. Ліссітци [16], В.С. Дієсперова [9], Річарда Чейза [1], Вільяма Оучі [2] та ін. Разом із тим недостатньо висвітлені питання розрахунку продуктивності праці, системи її показників і проблеми обліку живої та минулої праці.

Мета статті – визначення економічного змісту продуктивності, в якій враховується динамічна сукупність властивостей праці (конкретної й абстрактної, минулої та живої, приватної і суспільної та ін.), і зв'язків між ними, а також спроба розмежувати економічний зміст процесу праці та її продуктивності в ретроспективі через розгляд трансформації поглядів на економічну категорію продуктивності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Характеристикою трудової діяльності людини є продуктивність праці, яку супроводжують споріднені поняття "продуктивна праця" і "продуктивна сила праці". Зіставлення змісту цих понять показує, що вони розкривають одну й ту саму суть – створення додаткового продукту.

Найскладнішим поняттям, стосовно якого до теперішнього часу немає єдиного погляду, а тому воно вимагає особливо ретельного дослідження, є продуктивність праці. Розглянемо та узагальнимо погляди різних авторів на продуктивність праці за період майже 130 років, починаючи з К. Маркса і закінчуючи сучасністю.

К. Маркс писав [18], що підвищення продуктивності праці та зростання її інтенсивності чинять однакову дію. І те й інше збільшує масу продуктів, яка вироблена за даний проміжок часу. Також він зазначав: "Рівень продуктивності праці знаходить вираз у відносній величині засобів виробництва, які робітник перетворює на продукт протягом даного часу при незмінній напруженості робочої сили" [18, с. 353]. Це – "закон, згідно з яким все зростаюча маса засобів виробництва може, в результаті прогресу продуктивності суспільної праці, приводитися в рух все з меншою і меншою затратою людської сили", або "... зі зростанням продуктивності праці зростає стара капітальна вартість, яка при цьому переноситься на продукцію" [18, с. 206].

На жаль, К. Маркс не залишив чіткої моделі продуктивності праці. Проте за логікою його міркувань уявляється можливою побудова цієї моделі таким чином.

1. Корисна праця створює продукти, які мають споживчі властивості. Чим вища продуктивна сила праці, тим більша створювана маса продуктів за одиницю часу. Отже, результатом праці є маса продуктів.

2. Для виробництва маси продукту витрачається жива праця й праця, уречевлена в засобах виробництва, – це витрати.

3. Маса продуктів, що створюється у процесі праці, протистоїть витратам для створення цих продуктів. Продуктивність праці тим вища, чим більша маса створюваного продукту і менші витрати. Продуктивність праці тим нижча, чим менша маса створюваного продукту та чим більші витрати. У праці Р.А. Галиахметова [6] зазначена модель досліджується за умови, коли жива й уречевлена праця і маса продукту вимірюються в одиницях енергії.

С.А. Суворов [27] писав, що розвиток продуктивних сил відповідає зростанню продуктивності праці, відносному зниженню витрат та підвищенню нагромадження енергії. В.І. Ленін [15] зазначав, що зростання продуктивності праці в кінцевому рахунку – це найбільш важливе, найголовніше для перемоги нового суспільного устрою. Проте пропозицій щодо вимірювання продуктивності праці у В.І. Леніна немає.

Погляд С.Г. Струмиліна [26], "продуктивність праці в найзагальнішому і водночас точному сенсі цього слова визначається кількістю продукту, тобто сумою споживчих благ у натуральному їх виразі, створюваних робітником за одиницю часу".

Точку зору С.Г. Струмиліна поділяють М. Іоффе та П. Іоффе: "Продуктивність праці вимірюється кількістю споживчих вартостей на одиницю робочого часу, а продуктивна сила праці – кількістю споживчих вартостей на одиницю праці" [12].

Л.І. Жуків, Ю.С. Перевозчиков [11] вважають, що "продуктивність праці правомірно визначати через відношення обсягу випущеної продукції до її фактичної собівартості, вираженої в карбованцях". На нашу думку, замість собівартості доцільніше було б увести в офіційний обіг поняття витрати виробництва в грошовому виразі, які відбивають витрати живої й уречевленої праці. При цьому продуктивність праці характеризувала б випуск продукції, що припадає на 1 грн витрат живої й уречевленої (минулої) праці.

Якщо взяти до уваги, що собівартість або, як говорять автори, витрати виробництва, включають живу й уречевлену працю і вимірювати їх слід не в грошових одиницях, а в людино-годинах або людино-днях, то знову повертаємося до необхідності визначення продуктивності живої та уречевленої праці.

А.М. Гінзбург зазначає, що "під продуктивністю праці розуміється вироблення певної кількості благ (продуктів) за допомогою витрат відомої кількості робочої людської енергії" [7]. Тобто уречевлена праця не враховується і суб'єкт праці виявляється відірваним від засобів праці. Говорити про продуктивність у даному випадку не має сенсу.

На думку О.А. Бугуцького, Д.Н. Карпукіна [14], неправомірним є обчислення продуктивності праці на основі зіставлення результатів із сукупними затратами живої і минулої праці, оскільки природа їх неоднакова.

Таким чином, автори намагаються довести неможливість обчислення затрат живої та минулої праці на всі часи, так само як не можна змінити їхню природу.

С. Губанов [8] вважає, що "... де серйозно займаються проблемою, там розуміють, що

стимули високої якості й продуктивності треба шукати не за межами виробництва, а всередині нього".

У праці Є.С. Карнаухової [24] зазначається, що важливим узагальнюючим показником ефективності всіх форм правомірно розглядати вихід кінцевої продукції на одиницю сукупних затрат живої й уречевленої праці, або вихід чистої продукції на одиницю затрат живої праці.

На думку А.Н. Романова та ін. [25], аналіз продуктивності фізичного капіталу по суті є вивченням формування ресурсного потенціалу виробництва і ступеня ефективності його фізичного використання.

Г. Емерсон [29] стверджує, що непродуктивність, пануюча в американському промисловому житті, пояснюється невідповідністю принципам продуктивності самого типу організації, що єдина надія на швидке поліпшення полягає у такій перебудові сучасного організаційного типу, яка уможливила б застосовувати ці принципи.

На підставі історичного підходу та логічно-порівняльного аналізу до досліджуваного предмета можна зробити такі висновки:

- у найзагальнішому виразі продуктивність праці – це відношення результату праці до витрат, необхідних для його одержання; коефіцієнт ефективності дії трудової діяльності на зовнішнє середовище;

- облік витрат повинен бути повним, тобто враховувати все, без чого неможливо одержати бажаний результат прямо або опосередковано. Продукт (результат) праці має задовольняти потреби людини, зумовлені законом еволюційного розвитку суспільства;

- визначення продуктивності як відношення виробленого продукту до живої й минулої праці (модель продуктивності сукупної праці) розглядається як більш правильне;

- для аналізу рівня і динаміки продуктивності праці, зональних відмінностей та чинників, що впливають на неї, необхідно розробити систему показників і методи обчислення продуктивності живої й уречевленої праці.

Система показників продуктивності праці – це безліч закономірно взаємозв'язаних і

взаємодоповнювальних один одного показників, що характеризують різні сторони даного складного економічного явища. У зазначеній системі, якщо мати на увазі, насамперед, продуктивність живої праці, виділяють: прямі показники продуктивності праці, що безпосередньо характеризують ефективність праці, та зворотні, які безпосередньо характеризують трудомісткість одиниці продукту; показники продуктивності праці повні, що характеризують ефективність усієї праці, яка створила закінчений продукт, і неповні (часткові, проміжні), що характеризують ефективність праці на проміжних стадіях формування продукту (наприклад, продуктивність праці на оранці, культивуванні, збиранні тощо).

У сільському господарстві певне значення мають також непрямі показники продуктивності праці, які представлені як співвідношення двох чинників, одним з яких є чисельність працівників, що потенційно виражає певну масу праці, а другим – посівна площа, поголів'я худоби й т.д., тобто чинник, що визначає масу продукту. Особливу групу становлять показники, що характеризують зміни рівнів продуктивності праці в динаміці або у порівнянні, а саме: індекси продуктивності праці індивідуальні, трудові, ціннісні.

Дедалі більшого значення набуває показник продуктивності суспільної праці (сукупних затрат праці), що характеризує вихід чистої продукції на середньорічного працівника, зайнятого в матеріальній сфері виробництва. З короткого викладу змісту системи показників продуктивності праці видно, що роль і значення вхідних у систему показників неоднакові. Незважаючи на те, що всі зазначені показники застосовуються в різних галузях виробництва, галузева специфіка має ряд важливих особливостей в їх обчисленні й застосуванні. Різні також можливості інформаційного забезпечення відповідних показників.

Прямим показником продуктивності праці є вихід продукції за одиницю часу. Зворотний показник характеризує трудомісткість продукції. Чим нижча трудомісткість, тим вища продуктивність праці. Застосування зворотного показника продуктивності праці

найбільш зручне при аналізі, оскільки в цьому випадку можна розподілити затрати праці по елементах або операціях, продукт же є неподільним. Продуктивність виражає ефективність конкретної праці, тому серед вживаних показників велике значення мають натуральні показники, що характеризують виробництво конкретних видів продукції з розрахунку на одиницю затрат праці, або зворотні їм показники трудомісткості. Натуральні показники характеризують продуктивність праці по кожному конкретному продукту та найбільшою мірою відповідають самому поняттю "продуктивність праці". Проте необхідно зазначити, що натуральні показники продуктивності праці при всій своїй значущості мають і недоліки. Вони не фіксують зміни якості продукції сільськогосподарства. Тому порівняння показників продуктивності праці у виробництві продуктів по окремих господарствах й у динаміці без урахування змін якості продукції може призвести до неправомірних висновків. Одним із напрямів удосконалення обчислення натуральних показників продуктивності праці є коригування обсягу продукції з урахуванням якості. Для узагальнення характеристики якості використовується також вартісна оцінка продукції, при якій продукція кращої якості оцінюється вище.

Показник продуктивності живої праці має важливе значення через специфічну якість цієї праці. За рахунок зростання продуктивності живої праці сільське господарство повинне забезпечувати не тільки весь приріст продукції, а й абсолютне зменшення чисельності зайнятих у ньому працівників. Однак на практиці показник продуктивності праці обчислюється по окремих продуктах не на всю живу працю, а за прямими затратами праці. Частка неживої праці, що не враховується, особливо по обслуговуючих галузях, значною мірою залежить від особливостей технології виробництва продукції, а також від міжгалузевого поділу праці. Тому показники продуктивності праці лише за прямими її затратами не цілком підлягають зіставленню як у динаміці, так і по території.

Сучасна статистика обчислює такі показники продуктивності праці. Перший показ-

ник відбиває співвідношення вартості валової продукції та чисельності середньорічних працівників. Обсяг продукції визначається підсумовуванням усіх її видів, оцінених в єдиних порівнянних цінах. Чисельність середньорічних працівників визначають розрахунковим шляхом [10] за формулою:

$$П_p = \frac{Q_p}{T},$$

де $П_p$ – вихід продукції на одного працівника; Q_p – випуск валової продукції у порівнянних цінах; T – середньорічна чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві.

Наведений показник використовують для розрахунку продуктивності праці в цілому по сільському господарству в регіоні й у сільськогосподарських підприємствах.

Другий показник характеризується валовою продукцією з розрахунку на 1 люд.-год. Він повніше відбиває досягнутий рівень продуктивності праці.

Третій показник (трудомісткість) відображає прямі затрати праці в людино-годинах на одиницю продукції. Йому властивий істотний недолік. При його обчисленні враховуються тільки прямі затрати праці та не беруться до уваги 40-50 % непрямих затрат, які хоча й опосередковано, але беруть участь у виробництві продукції. Недоблік затрат призводить до значного завищення реального рівня продуктивності праці. Тому третій показник прийнятний лише для встановлення орієнтовних тенденцій у динаміці продуктивності праці.

Значущість зростання продуктивності праці зумовлює необхідність її аналізу не тільки після закінчення, а також протягом сільськогосподарського року. Розв'язати це завдання дають змогу непрямі показники продуктивності праці. До них належать: прямі затрати праці (люд.-год) на 1 га посівів окремих сільськогосподарських культур, окремих видів сільськогосподарських робіт (оранка, сівба, збирання); навантаження (посівна площа, закріплене поголів'я і т.д.) на одного працівника; дані про виконання норм виробітку на сільськогосподарських роботах.

Розглянуті нами повні показники продуктивності праці мають невеликий елемент

похибки. Тому для аналізу динаміки, рівня, темпів зростання продуктивності необхідно користуватися не одним із них, а всією сукупністю показників. Це дасть змогу уникнути хибних оцінок та визначити реальні напрями зростання продуктивності праці на всіх рівнях виробництва.

Продуктивність живої праці як основний показник нині визначається в усіх галузях економіки, незважаючи на те, що при такому методі обліку не знаходять відображення затрат минулої праці. Це пояснюється, в основному, двома причинами: по-перше, обліку повних затрат праці заважає відсутність загальновизнаної методики визначення затрат минулої праці; по-друге, на ранньому етапі розвитку сільськогосподарської праці у складі сукупної переважала ручна праця, що зумовило необхідність зосередження на економному використанні живої праці. Водночас на виробництво сільськогосподарської продукції витрачаються також засоби виробництва промислового й сільськогосподарського походження, а це разом з економією живої праці вимагає ощадливого ставлення до затрат минулої праці.

Облік затрат минулої праці за методом В.С. Немчинова [22] здійснюється на основі натуральних показників матеріальних витрат у тоннах (палива, добрива, насіння тощо) і затрат праці (людино-дні, люд.-год) на 1 т. Таким чином, розрахунки проводяться без використання вартісних показників. Вірогідно, цей метод є точнішим, оскільки спирається на облік натуральних витрат продукції й затраченого на неї робочого часу.

У дослідження методології та методики визначення повних затрат праці значний внесок зробила професор Е.С. Карнаухова [13]. Виходячи з методичних положень, розроблених С.Г. Струмиліним для народного господарства в цілому, вона на великому фактичному матеріалі апробувала свою методику розрахунку сукупних затрат праці в сільському господарстві.

Проте застосування цього методу практично стає неможливим через скорочення статистичної звітності на нинішній час.

Спираючись на викладені аспекти теорії, базу й методики визначення сукупної праці та враховуючи наявну нині в Україні статистичну базу даних, пропонуємо до затрат живої праці включати витрати на оплату праці з відрахуваннями на соціальні заходи; до затрат минулої (уречевленої) праці – матеріальні витрати + амортизація + інші витрати (в т.ч. оренда).

Затрати минулої праці сільськогосподарські та затрати минулої праці промислові пропонуємо обчислювати за формулами:

$$УПс = B_n + B_{BK} + B_{II} + B_{IO},$$

де УПс - затрати минулої праці (сільськогосподарські);

B_n – витрати на насіння; B_{BK} – витрати на корми власного виробництва; B_{II} – інша продукція сільського господарства (гній, підстилка, тощо); B_{IO} – інші (операційні) витрати;

$$УПп = B_{DM} + B_{PK} + B_n + B_e + B_p + B_{II} + B_{IM} + B_a,$$

де УПп – затрати минулої праці (промислові); B_{DM} – витрати на мінеральні добрива; B_{PK} – витрати на корми покупні; B_n – витрати на нафтопродукти; B_e – витрати на електроенергію; B_p – витрати на ремонт, запчастини; B_{II} – витрати на паливо; B_{IM} – витрати інші матеріальні; B_a – витрати на амортизаційні відрахування.

Наведені в таблиці 1 структура та динаміка витрат на виробництво продукції сільського господарства дає змогу визначити за вищенаведеними формулами структуру сукупної праці й тенденції її зміни.

Результати визначення затрат сукупної праці в рослинництві та тваринництві наведені відповідно у таблицях 2 і 3.

Як видно з наведених результатів аналітичних розрахунків, останніми роками у структурі сукупних витрат різко зменшилися затрати живої праці, відповідно збільшилися – минулої (уречевленої) праці. При цьому затрати минулої праці (сільськогосподарські) зросли в основному за рахунок витрат на сплату орендної плати за землю, а промислові – підвищення цін на матеріально-технічні ресурси.

1. Структура витрат на виробництво сільськогосподарської продукції у сільськогосподарських підприємств, %

Показники	1990			2003			2004			2013			2014		
	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво	Усього	Рослинництво	Тваринництво
Витрати - всього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Витрати на оплату праці	33,6	35,2	32,3	14,2	13,5	15	14	13,2	16	14,0	7,1	9,03	7,2	6,7	8,4
Відрахування на соціальні заходи	4,2	8,7	0,6	0,4	0,4	0,5	0,4	0,4	0,5	0,4	2,61	3,3	2,7	2,6	3,1
Матеріальні витрати	<u>49,4</u> 100	<u>40,9</u> 100	<u>56,3</u> 100	<u>65,2</u> 100	<u>58,7</u> 100	<u>76,0</u> 100	<u>67,5</u> 100	<u>62,9</u> 100	<u>76,3</u> 100	<u>67,5</u> 100	<u>66,0</u> 100	<u>79,0</u> 100	<u>70,4</u> 100	<u>66,9</u> 100	<u>80,8</u> 100
У тому числі на: насіння і садивний матеріал	13,7	37,4	x	13,8	24,7	x	13,3	21,7	x	13,3	19,1	x	12,9	18,1	x
корми	52,1	x	82,2	32,1	x	73	28,3	x	73	28,3	x	72,8	20,7	x	71,6
інша продукція сільського господарства	5,3	7,3	4,1	3,2	2,7	3,7	3	2	4,6	3,0	0,96	4,13	1,8	0,7	4,6
міндобрива	9	24,5	x	8,8	15,6	x	10,3	16,8	x	10,3	24,4	x	14,1	19,9	x
нафтопродукти	5,1	9,9	2,4	16,6	24,8	6,3	18,2	25,7	6,4	18,2	18	3,55	15,4	20,0	4,0
електроенергія	1,4	1,3	1,5	3,5	2,4	5	3	2	4,4	3,0	1,49	3,8	0,02	1,3	3,4
паливо	0,7	0,8	0,7	1,2	1,5	0,7	1,4	1,8	0,8	1,4	1,69	2,57	1,6	1,2	2,5
запчастини, ремонтні і будівельні матеріали	6	8,4	4,6	9	12,1	5,1	9,2	12	4,7	9,2	8,03	3,45	7,4	9,0	3,5
оплата послуг і робіт, виконаних сторонніми організаціями	6,7	10,4	4,5	11,8	16,2	6,3	13,3	18	5,9	13,3	26,4	9,67	24,3	29,9	10,5
Амортизація основних засобів	9,8	11,8	8,2	4,9	5,4	4,1	4,7	5,1	3,9	4,7	5,89	4,44	5,4	5,9	3,9
Інші витрати	<u>3,0</u> 100	<u>3,4</u> 100	<u>2,7</u> 100	<u>15,3</u> 100	<u>22,0</u> 100	<u>4,1</u> 100	<u>13,4</u> 100	<u>18,4</u> 100	<u>3,7</u> 100	<u>13,4</u> 100	<u>18,4</u> 100	<u>4,3</u> 100	<u>14,3</u> 100	<u>17,9</u> 100	<u>3,8</u> 100
з них орендна плата за земельні частки (паї)	x	x	x	53,4	59,5	x	61,5	67,9	x	61,5	66,9	x	57,8	62,0	x
майнові паї	x	x	x	2,6	2,2	6,8	2,6	2,2	6,5	2,6	0,37	0,39	0,5	0,5	0,3

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

2. Структура сукупних витрат на виробництво продукції рослинництва за роками, %

Показники сукупних витрат	1990	2003	2004	2013	2014
Затрати живої праці	43,9	13,9	13,6	9,7	9,3
У т.ч. відрахування на соціальні заходи	8,7	0,4	0,4	2,6	2,6
Затрати минулої (уречевленої) праці сільськогосподарські (Ксг)	21,7	37,6	33	31,6	30,5
У т.ч. орендна плата за земельні паї	x	13	1,4	12,3	11,1
майнові паї	11,8	0,5	0,4	0,1	0,1
Затрати минулої (уречевленої) праці промислові (Кп)	34,4	48,5	53,4	58,7	60,2
Амортизаційні відрахування		5,4	5,1	5,9	5,9
Разом	100	100	100	100	100,0

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

3. Структура сукупних витрат на виробництво продукції тваринництва за роками, %

Показники сукупних витрат	1990	2003	2004	2013	2014
Затрати живої праці	32,9	15,8	16,1	12,3	11,5
У т.ч. відрахування на соціальні заходи	0,6	0,5	0,5	3,3	3,1
Затрати минулої (уречовленої) праці сільськогосподарські (Ксг)	32,4	39,3	39,9	37,1	37,8
У тому числі орендна плата за майнові паї	х	0,3	0,2	0,02	0,01
Затрати минулої (уречовленої) праці промислові (Кп)	34,7	44,9	44	50,6	50,7
Амортизаційні відрахування	8,2	4,1	3,9	4,4	3,9
Разом	100	100	100	100	100

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

За наявної структури сукупних витрат можна розрахувати показники продуктивності сукупної праці. При цьому продуктивність може вимірюватися кількістю виробленої продукції (валової продукції), одержаною виручкою, прибутком тощо з розрахунку на 1 люд.-год сукупних витрат.

$$ПСП_{вп} = \frac{ВП}{C_n} = \frac{ВП}{Ж + \left(\frac{Z_n \times K_n}{O_n} \right) + \left(\frac{Z_n \times K_{сг}}{O_{сг}} \right)};$$

$$ПСП_v = \frac{B}{C_n} = \frac{B}{Ж + \left(\frac{Z_n \times K_n}{O_n} \right) + \left(\frac{Z_n \times K_{сг}}{O_{сг}} \right)};$$

де ПСП_{вп} продуктивність сукупної праці у відношенні вартості валової продукції до сукупних витрат, люд.-год; ПСП_v – продуктивність суспільної праці у відношенні виручки від реалізації продукції до сукупних витрат, люд.-год; С_п – кількість живої й уречовленої праці, тис. люд.-год; ВП – вар-

тість валової продукції сільського господарства у цінах 2014 року, млн. грн.; В – виручка від реалізації продукції сільськогосподарського виробництва, тис. грн; Ж – затрати живої праці на виробництво продукції, тис. люд.-год; Z_п – затрати живої та уречовленої праці за даними собівартості, тис. грн.; К_п – частка минулої промислової праці у собівартості продукції, %; К_{сг} – частка минулої праці сільського господарства у собівартості продукції, %; О_п – оплата праці за 1 люд.-год працівника промисловості, грн; О_{сг} – оплата праці за 1 люд.-год у сільському господарстві, грн.

У 2014 р. вартість 1 люд.-год у сільському господарстві й промисловості становила – відповідно 15,79 та 26,46 грн.

Наведемо приклад такого розрахунку за статистичними показниками підприємств сільського господарства (табл. 4).

4. Розрахунок показників продуктивності сукупної праці, 2014 р.

№ рядка	Показники	Одиниця виміру	Рослинництво	Тваринництво
1	Усього витрат на виробництво продукції (Z _п)	тис. грн	115437858,1	38875599,7
2	Структура та вартість сукупних витрат:	% тис. грн	100,0 115437858,1	100,0 38875599,7
3	жива праця	% тис. грн	9,3 10733782,6	11,5 4459674,1
4	Затрати минулої (уречовленої) праці сільськогосподарські (Ксг)	% тис. грн	30,5 35152511,4	37,8 14690357,2
5	Затрати минулої (уречовленої) праці промислові (К _п)	% тис. грн	60,3 69551564,1	50,7 19725568,4
6	Затрати минулої (уречовленої) праці: у сільському господарстві (рядок 4: 15,79 грн)	тис. люд.-год	2226251,5	930358,3
7	у промисловості (рядок 5: 26,46 грн)	тис. люд.-год	2628555,0	745486,3
8	Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві	осіб	300572,0	124742,0
9	Відпрацьовано люд.-год (рядок 8 x 1898 год*)	тис. люд.-год	570485,7	236760,3
10	Усього сукупних витрат праці (С _п) (рядок 6 + рядок 7 + рядок 9)	тис. люд.-год	5425292,1	1912604,9
11	Виробництво валової продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2014р. (ВП)	млн грн	177707,9	73730,7
12	Одержано виручки від реалізації продукції (В)	тис. грн	130721536,6	31792695,7

Джерело: Розроблено авторами за даними Державної служби статистики України.

* Відпрацьовано одним працівником люд.-год у сільському господарстві у 2014 р.

Статистичні та розрахункові дані таблиці 4 дають змогу визначити показники продуктивності сукупної праці у рослинництві й тваринництві за результатами роботи у 2014 році.

Рослинництво:

$$ПС_{П\pi} = \frac{177707900}{5431013} = \frac{177707900}{570486 + \left(\frac{115437858 \times 0,603}{26,46} \right) + \left(\frac{115437858 \times 0,305}{15,79} \right)} = 32,72 \text{ грн}$$

$$ПС_{П\pi} = \frac{130721537}{5431013} = \frac{130721537}{570486 + \left(\frac{115437858 \times 0,603}{26,46} \right) + \left(\frac{115437858 \times 0,305}{15,79} \right)} = 24,07 \text{ грн}$$

Тваринництво:

$$ПС_{П\pi} = \frac{73730700}{1675592} = \frac{73730700}{236760 + \left(\frac{38875600 \times 0,507}{26,46} \right) + \left(\frac{38875600 \times 0,378}{15,79} \right)} = 44,00 \text{ грн}$$

$$ПС_{П\pi} = \frac{31792696}{1675592} = \frac{73730700}{236760 + \left(\frac{38875600 \times 0,507}{26,46} \right) + \left(\frac{38875600 \times 0,378}{15,79} \right)} = 18,97 \text{ грн}$$

Дані наведеного розрахунку показують, що продуктивність сукупної праці у 2014 році в рослинництві була вищою порівняно з тваринництвом. Затрачена жива та минула праця в рослинництві забезпечила вищі показники як за виробництвом валової продукції з розрахунку на люд.-год, так і за виручкою від реалізованої продукції.

Визначення й аналіз продуктивності сукупної праці можливо застосовувати як у цілому по галузі, так і на виробництві окремих видів продукції. При цьому дані первинного обліку дають можливість точніше розмежувати затрати уречевленої праці у сільському господарстві та промисловості.

Водночас у ринкових умовах для прийняття управлінських рішень щодо використання ресурсів і прогнозування розвитку виробництва необхідна система норм і нормативів, яка може бути основою для визначення його обсягів як у підприємствах, так і на галузевому й міжгалузевому плануванні виробництва при побудові державної політики стимулювання соціально-економічного розвитку.

Висновки. Відомі в економічній теорії показники не ідентифікують економічний зміст багатофакторної продуктивності. Існуюча інтерпретація зазначених показників відрізняється від їх дійсного змісту: за допомогою коефіцієнтів продуктивності не визначається зниження натуральних витрат на одиницю продукції, оскільки в них використовуються вартісні параметри. Використання незмінних цін для зважування реаль-

них обсягів продукції та витрат елімінує вплив поточних, але враховує вплив минулих, вже не діючих, параметрів ринку. В цьому контексті коефіцієнт є носієм минулої інформації. Принципова відмінність двох методологій і теорій продуктивності підтверджує той факт, що у граничній продуктивності й у часткових показниках продуктивності праці, капіталу немає аналогів у теорії марксизму. Частковий коефіцієнт продуктивності праці та показник продуктивності праці, обґрунтований у межах трудової теорії вартості, мають принципово різний зміст. Це дає змогу зробити висновок про неможливість синтезу підходів марксизму і західних підходів у теорії й вимірюванні продуктивності.

Виведені та обґрунтовані показники продуктивності праці, капіталу рекомендується використовувати в аналізі, моніторингу виробничої діяльності підприємств усіх форм власності при мінімізації витрат, оптимізації прибутку, оцінці технічних, організаційних й інших нововведень, управлінні якістю, визначенні позицій у конкурентних відносинах зі спорідненими фірмами тощо.

При зниженні будь-яких матеріальних витрат (за інших рівних умов) зміна сукупної продуктивності (праці та капіталу) за традиційно вживаними показниками визначається відношенням економії одних ресурсів до інших. Це доводить про незіставність параметрів і неадекватне відображення в показникові функціонального зв'язку, що характеризує процес зміни продуктивності. Зниження витрат будь-якого первинного чинника відображається в показниках продуктивності двічі – через його економію як складова вартості кінцевого продукту й через обсяг споживаного чинника, що зменшується відповідно до витрат. У будь-якій галузі межа, що розділяє проміжний та кінцевий продукти, рухома, мінлива і така її властивість зумовлена зміною продуктивності в інших галузях, які споживають продукт даної галузі як проміжний. Це приводить до економії матеріальних витрат. Зниження будь-якого виду витрат на грошову одиницю змінює сукупну продуктивність однаковою мірою.

Збільшення повного валового продукту, в його складі кінцевого продукту в натуральній формі завжди характеризує розширення виробництва, але не завжди – зміну продуктивності. Динаміку продуктивності необхідно вимірювати за зниженням витрат у вартісній формі, а не за збільшенням кінцевого продукту в натуральному виразі. Зниження витрат та підвищення продуктивності може мати місце при зростаючому, спадному й незмінному валовому продукті.

Модель впливу багатьох чинників можна розглядати як своєрідну виробничу функцію, що відображає випуск продукції та витрати на її виробництво. Коефіцієнти моделі

дають можливість вимірювати продуктивність за допомогою натуральних параметрів продукції й витрат та абстрагуватися від їх вартісної форми.

Використання закладених у методиках М. Блауга, С. Струмиліна, В. Немчинова й С. Карнаухової ідей із застосуванням математичних методів багатофакторного аналізу та визначення продуктивності дає змогу підприємству (галузі) своєчасно реагувати на зміни ринку, формувати адекватну цій ситуації модель на основі системи норм і нормативів як невід'ємної складової продуктивності.

Список використаних джерел

1. *Richard B. Chase, Nicholas J. Aquilano, Robert F. Jacobs.* Production and Operations Management: Manufacturing and Services, 7th Edition. 1995.– 853 p.
2. *William G. Ouchi* Theory Z: How American Business Can Meet the Japanese Challenge. Avon Books (P), 1993. – P.255.
3. *Андрійчук В.Г.* Теоретико-методологічне обґрунтування ефективності виробництва / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2005. – № 5. – С. 52-63.
4. *Блауг Марк.* Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг. – К.: Основи, 2001. – 670 с.
5. *Вітвіцький В.В.* Аспекти теорії вимірювання продуктивності живої та минулої праці у сільському господарстві / В.Вітвіцький // Україна: аспекти праці. – 2013. – №8. – С. 18-24.
6. *Галиахметов Р.А.* Современная информационно-энергетическая теория трудовой деятельности / Р.А. Галиахметов; под ред. И.С. Фотина – Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1994. – 169 с.
7. *Гинзбург А.М.* К вопросу о производительности труда и заработной плате в промышленности / А.М. Гинзбург. – М.: Изд-во ВСНХ, 1924. – 137 с.
8. *Губанов С.* Система организации и поощрения труда (опыт методической разработки) / С. Губанов // Экономист. – 1996– № 3. – С. 34–46.
9. *Дієсперов В.С.* Продуктивність сільськогосподарської праці: моногр. / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2006. – 274 с.
10. *Дмитриев В.К.* Экономические очерки (опыт органического синтеза теории ценности и предельной полезности) / В.К. Дмитриев. – М., 1904.– 231 с.
11. *Жуков Л.И.* Исследование проблемы измерения производительности труда / Л.И. Жуков, Ю.С. Перевозчиков // Коммунист, 1985. – № 17. – С. 23–24.
12. *Иоффе М.* Проблемы учета производительности труда / М. Иоффе, П. Иоффе.– М.-Л., 1931. – С. 15.
13. *Карнаухова Е.С.* Учет затрат общественного труда. Вопросы методологии и опыт исследования трудоемкости производства сельскохозяйственных продуктов / Е.С. Карнаухова. – М.: Наука, 1973. – 328 с.
14. *Карпунин Д.Н.* Эффективность производства и ускорение роста производительности труда / Д.Н. Карпунин. – М., 1984. – 17 с.
15. *Ленин В.И.* Полн. собр. соч. Т. 18. – М.: Госполитиздат, 1961. – 525 с.
16. *Ліссітса А.* Теоретичні основи аналізу продуктивності та ефективності сільськогосподарських підприємств / А. Ліссітса // Дискусійні матеріали № 5. – К.: Українська аграрна конференція, 2007. – 30 с.
17. *Лубни-Герцик Л.О.* О переводе капитала в трудовые единицы / Л.О. Лубни-Герцик. – М.: Изд-во ВСНХ, 1922. – 271 с.
18. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 23. – М.: Госполитиздат, 1960. – 907 с.
19. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Т. 26. – М.: Госполитиздат, 1962. – 478 с.
20. *Мексон М.Х.* Комплексный подход к вопросам производительности: Основы менеджмента / М.Х. Мексон – М.: Экономика, 1992. – С. 179-180.
21. *Методичні підходи до оцінки підприємницької діяльності в аграрній сфері економіки / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.В. Вітвіцький та ін.* – К.: ННЦ «ІАЕ», 2016. – 57 с.
22. *Немчинов В.С.* Избранные произведения: в 6 т. Т.2. Сельскохозяйственная статистика с основами общей теории / В.С. Немчинов; вступ.ст. Ф.Д. Лившиц. – М.: Наука, 1967. – 490 с.
23. *Петухов Р.* Методика оценки уровня потребительской стоимости изделий производственного назначения / Р. Петухов, И. Бронников. – Ижевск, 1989. – С. 112-117.
24. *Подгорбунских П.Е.* Основные проблемы и направления формирования системы хозяйствующих субъектов в аграрном секторе экономики / П.Е. Подгорбунских, С.И. Грядов // Известия ТСХА. – М.: Изд-во МСХА, 1996. – Вып. 1. – С. 24–33.
25. *Романов А.* Маркетинг: учебное пособие / А. Романов и др. – М.: Банки и биржи, 1995. – С. 408-409.
26. *Струмилін С.Г.* Избранные произведения. Т. 3: Проблемы экономики труда / С.Г. Струмилін. – М.: Наука, 1964. – 527 с.

27. Суворов С.А. Основания социальной философии / С.А. Суворов – М., 1908. – 293 с.
28. Филиппова Г.Д. Планирование производительности труда в промышленности / Г.Д. Филиппова. – М.: Экономика, 1973. – 152 с.
29. Эмерсон Г. Двенадцать принципов производительности / Г. Эмерсон. – М.: Экономика, 1992. – 160 с.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2016 р.

*

UDS 338.432

*O.O. TOMILIN, doctor of economic sciences,
associate professor (docent), professor of the department of
finance and crediting
Poltava State Agrarian Academy*

Theoretical aspects of development and agroindustrial production

Scientific problem. Agroindustrial production (AIP), which belongs to the interbranch formation of the national economy, is actively influences of economic independence of our country now.

In some foreign authors opinions "...the formation of post-industrial economic structure is based on the maximum securing its resource needs, deepen the process of specialization, co-operation and integration of production" (Ohkawa, Kazushi, and Henry Rosovsky, 1960).

According to the Encyclopaedia, agroindustrial production is a set of national economy connected with the production of food and consumer goods of agricultural raw materials and supply to the population (Popov, 2002).

Agroindustrial production of the country is a set of interconnected sectors and sub-sectors of industry, agriculture, service and circulation, which operate on the basis of linkages in production, transportation, processing, storage, processing and marketing of agricultural products.

The effectiveness of the functioning of the establishment of an integrated optimal organi-

zational and legal units, the rational use of resources, economic relations interdisciplinary reasonable, reliable state support of agricultural production (Petryshyna and Vasylchyk, 2011).

As the P.T. Sabluk noted, in modern conditions determining role on agricultural production in the economy and social welfare is not its share in the formation, as social importance of the industry as a livelihood. Therefore, the strategic vision and mission objectives agroindustrial production should be defined not only in terms of food security, but primarily as a primordial economic development of rural areas (Sabluk, 2010).

In economic literature, the authors offered several definitions essentially agricultural production. Some authors believe that agroindustrial production is vertically integrated and coordinated set of industries and enterprises engaged in the production of food products from agricultural raw materials, their storage, processing and making available to the consumer (Chukhno, Eshchenko, Klymko and others, 2001).

Analysis of recent researches and publications. The issue of agriculture production have been devoted in the works of many scientists and economists: V.G. Andriychuk (2002),

© O.O. Tomilin, 2016

S.V. Mocherny, Y.S. Larina, O.A.Ustenko and others (2005), I. Y. Karlyuk and others (1972), E.Y. Mayovets (2005), Y.B. Korolev, V.D. Kortnev, G.N. Kochetova and others (2008), A.A. Chukhno, P.S. Eschenko, G.N. Klymko and others (2001), N.S. Petryshyna, A.I. Vasylchyk (2011), N.A. Popov (2002), S.I. Doroguntsov, Y.I. Pityurenko, Y.B. Oliynyk and others (2000), P.T. Sabluk (2001; 2008; 2010), A.M. Prokhorov (1984) and other researchers. However, these scientific works have not been founded of sufficient learning of the economic substance of the agroindustrial complex (AIC) and the definition of fundamental changes in the economic component between the spheres of the agricultural sector. It is determined the need for research of this issue.

The objective of the article is based on an analysis of research scientists and it is proved unfounded interpretation of the terminology "Ukraine agrarian sector of economy" as "agroindustrial complex".

Statement of the main results of the study. Effective development of agricultural production is a national issue now, and in some cases even international coordination of production and sales of consumer goods, food products directly related to agriculture.

Agro industrial production is one of the main objects of financing in all developed

countries around the world. Close cooperation with production theory, science to meet the needs must constitute the essence of scientists. Therefore, attracting specialists producers to science, equally as the connection with the production of scientific work is boundless reserve of socio-economic development of the sector and the country as a whole (Korolev, Kortnev, Kochetova and others, 2008).

Some authors think that "...objective of the agricultural market is to determine the mechanisms of the relationship between agricultural and industrial branches" (Meier, Gerald M., 1964).

The level of investment agriculture compared to other sectors of the national economy is one of the general indicators of the strength of linkages in the system of agricultural production. In the opinion of P.T. Sabluk, investments in agricultural production per capita is steadily decreasing from 391 UAH in 1991 to 74 UAH in 1995, to 40 UAH in 1998, to 36 UAH in 1999 [1].

We presented the capital investment for economic activity in 2010-2014 Table 1. According to statistics, the level of capital investment of agriculture, forestry and fisheries in comparison with the industry, construction and transport also tends to decrease: 39,6 UAH in 2010; 26,8 UAH in 2011; 23,4 UAH in 2012; 23,8 UAH in 2013; 24,1 UAH in 2014 [15].

Table 1. Capital investments by economic activity (2010-2014), mln. UAH

Indexes	2010	2011	2012	2013	2014	Change (+/-) 2014 to 2010
Agriculture, forestry and fisheries	11568	17039	19411	19059	18796	+ 7228
Industry	56725	89146	103472	105594	86242	+ 29517
Construction	32790	34855	44895	46318	36057	+ 3267
Transport, warehousing	19592	25977	32808	18833	15948	- 3644
Other economic activities	47847	66300	65449	53068	40179	- 7668

Source: compiled by the author based: [15, p. 33]

So, some scientists determine the agroindustrial production is a set of economic and organizational interconnected sectors and corresponding sphere of circulation, engaged in the production, processing and marketing of agricultural products, and industries that provide them with the products of agriculture, and industries that provide them the means of production of industrial origin (Karlyuk and others, 1972).

Based on the analysis of scientific researches of academic economists (table 2) about the definitions of agroindustrial production established that under agroindustrial production is understood in a broad sense, a set of interrelated industries that operate with manufacturing production, its processing, processing, transportation, storage and making available to consumer finished agricultural products.

Table 2. Analysis of scientific researches of scientists on definitions of the agroindustrial complex (AIC)

Scientists	Definitions
A.M. Prokhorov (1984, p. 20).	Agroindustrial complex is a set of sectors of the economy associated with the production of food and consumer items of agricultural raw materials and supply them.
S.I. Doroguntsov, Y.I. Pityurenko, Y.B. Oliynyk (2000, p. 200).	Agroindustrial complex is a complex where economically, technologically and organizationally interconnected many sectors and industries.
A.A. Chukhno, P.S. Eschenko, G.N. Klymko and others (2001, p. 359).	Agroindustrial complex is vertically integrated and coordinated set of industries and enterprises engaged in the production of food products from agricultural raw materials, their storage, processing and making available to the consumer.
N.A. Popov (2002, p. 5).	Agroindustrial complex is a set of forms of interaction between different branches of material production and trade of the general characteristics of production processes and finished products.
V.G. Andriychuk (2002, p. 144).	Agroindustrial complex is a set of branches, organizationally and economically united by common goals and objectives to solve the food problem.
S.V. Mocherny (2005, p. 14).	Agroindustrial complex is a set of the national economy, engaged in the production, processing, storage and delivery to consumers of agricultural products.
E.Y. Mayovets (2005, p. 97).	Agroindustrial complex is a set of national economy engaged in production of goods, storage, processing and making available to the consumer.
N.S. Petryshyna, A.I. Vasylchuk (2011, p. 109).	Agroindustrial complex is a set of interconnected sectors and sub-sectors of industry, agriculture, service and circulation, which operate on the basis of linkages in production, transportation, processing, storage, processing and marketing of agricultural products
O.O. Tomilin (2015, p. 7-8).	Agroindustrial complex from a position of market economy is agricultural production. Agroindustrial production is the system of market relations among the three basic areas to organize the process of production, based on a combination of state and market regulation mechanisms of intersectoral economic relations in the sphere of agricultural production unlike agroindustrial complex.

Source: [the author's group]

So P.T. Sabluk believes that an important component of agriculture production is agriculture, gross output unit which create conditions for production of more than a dozen units in other sectors of the economy. The industry provides employment 4 million rural people, promote the creation of jobs in related sectors of production, rural development, etc. (Sabluk, 2001).

“Agriculture is an important reserve of capital formation for the development of the industry. It provides the construction of infrastructure facilities of general importance on which industry develops” (Johnston, Bruce F., and John W. Mellor, 1961).

So agroindustrial production is a combination of agroindustries as a whole and its sub product. Methodologically important selection stage appearance agricultural production, which in our opinion, it is the transition from barter products to the commodity exchange and commodity circulation. The dangerous idea that agroindustrial production are formed when there was a division of social production in agriculture and industry. This approach overlooked the fact that the main feature, which suggests the formation of production is a high

level of linkages. This higher form of cooperation production turns into agroindustrial integration further development which already leads to the formation of mature (developed) agricultural production. The latter is a level of development that is increasing its integrity as a system.

So agroindustrial production and its subcomplexes are transformational stages in its development: origin, formation and maturity. Summarizing the views of academic economists, we concluded that the agroindustrial production is not only a set of industries linked modified economic relations, and the new integrated production system that brings together different areas of agriculture. In our opinion, agroindustrial production is a purposeful process of combining production between different sectors of agriculture and producers of final products through a combination of state and market regulation mechanisms of intersectoral economic relations in production. It gives a summarized analysis of theories and concepts of determining the economic essence of agroindustrial complex, which revealed that during the period of transition from planned economy to market relations in the develop-

ment of relations in the field of fundamental changes have taken place. First, the organizational aspect of the structure of agriculture practically no changed, traditionally it is a set of related industries that operate in production, processing, transportation, storage, and bring to the consumer of finished products. Second, fundamental changes change have occurred in the economic component of relations between the spheres of agricultural sector that previously were united only price formation mechanism profitability - market relations for each of these areas operates independently of the others and generates its revenue exclusively in market conditions.

And third, very important difference in the development of agroindustrial complex can be traced in financial support, since the market conditions in Ukraine business entities play in ensuring availability of resources or the banking system. These profound differences in the functioning of agroindustrial complex on the period of the planned market economy give grounds to assert that a different system of social and economic relations that have emerged in agricultural economics. Agroindustrial complex (AIC) from the standpoint of market economy we treat as agroindustrial production (AIP).

So, in the opinion of the author, agroindustrial production is a system of market relations among the three basic areas to organize the process of production, based on a combination of state and market regulation mechanisms of intersectoral economic relations in agricultural production.

We came to the conclusion that agroindustrial production is a set of five sectors:

1 sector – production of capital goods for agriculture (industries that produce fertilizers and chemicals, feed processing, and microbiological industry etc.);

2 sector – agricultural production;

3 sector – initial processing of agricultural products (dairy, meat flour, cereal, etc.);

4 sector – service sector of market infrastructure (industry engaged in harvesting, transportation and agricultural products etc.);

5 sector – storage, wholesale and retail.

Conclusions. In summary, it should be noted that we have proved unfounded interpretation of the terminology "Ukraine agricultural sector" as "agroindustrial complex", relationship between the three basic areas the lack of economically grounded and stable at the time of formation of the structural factors of macroeconomic proportions between five sectors that affect the formation and development of agricultural production in market conditions.

Our research give reason to believe that the concept of the definition of "agroindustrial production" (AIP), in contrast to conventional, considers purposeful process of production between various sectors of agriculture and producers of final products through a combination of state and market regulation mechanisms of intersectoral economic relations the farming industry.

Issues are need to be further research aimed at finding methodological approaches to the study of intersectoral economic relations, further development of scientific discussion on problems of formation and elimination of non equivalence intersectoral economic relations, the lack of equivalence of treatment in different spheres of agroindustrial production.

References

1. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. Інформаційно-аналітичний збірник (випуск 4)/ за ред. П.Т. Саблука та ін. – К.: ІАЕ, 2000. – 602 с.
2. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В. Г. Андрійчук – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
3. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. [С. В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А.Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – Т. 1. – 616 с.
4. Карлюк И. Я. Экономические и методологические проблемы формирования и развития агропромышленного комплекса. – В кн.: Программный подход в планировании и управлении народным хозяйством / И. Я. Карлюк, Н. С. Мымриков // . – Новосибирск, 1972. – С. 153–162.
5. Майовець Є. Й. Теорія аграрних відносин: навч. посіб/ Є. Й. Майовець // . – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 276 с.
6. Менеджмент в АПК / [автори тексту Ю. Б. Королев, В. Д. Кортнев, Г. Н. Кочетова, Е. Н. Никифорова]. – М.: Колос, 2008. – 304 с.
7. Основи економічної теорії: підручник /А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.// [за ред. А. А. Чухна]. – К.: Вища школа, 2001. – 606 с.

8. *Петришина Н. С.* Агропромисловий комплекс України : проблеми та перспективи розвитку / Н. С. Петришина, А. І. Васильчик. // Наука й економіка. – 2011. – № 2 (22). – С. 109–114.
9. *Попов Н. А.* Экономика отраслей АПК/ Н. А. Попов. – М., 2002. – С. 5.
10. Розміщення продуктивних сил України: навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / С. І. Дорогунцов, Ю. І. Пітюренко, Я. Б. Олійник та ін.//. – К.: КНЕУ, 2000. – 364 с.
11. *Саблук П. Т.* Аграрна складова в економічних реформах України / П. Т. Саблук // Вісник НАН України. – 2001. – № 2. – С. 43–59.
12. *Саблук П. Т.* Глобалізація і продовольство: монографія / П. Т. Саблук, О. Г. Білорус, В. І. Власов//. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2008. – 632 с.
13. *Саблук П. Т.* Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П. Т. Саблук, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.
14. Советский энциклопедический словарь / [гл. ред. А. М. Прохоров]. – 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
15. Статистичний збірник “Сільське господарство України” за 2014 рік / [за редакцією О. М. Прокопенко]. – К.: ТОВ “МПС”, 2015. – 379 с.
16. *Томілін О.О.* Формування міжгалузевих зв'язків агропромислового виробництва та їх вплив на структурну політику бурякоцукрового підкомплексу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. екон. наук : спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством/ О.О. Томілін//. – К., 2015. – 40 с.
17. *Johnston, Bruce F., and John W. Mellor.* “The Role of Agriculture in Economic Development”. American Economic Review. September 1961. pp. 571–81.
18. *Meier, Gerald M.* Leading Issues in Development Economics. New York: Oxford University Press, 1964. – 572 p.
19. *Ohkawa, Kazushi, and Henry Rosovsky* “The Role of Agriculture in Modern Japanese Economic Development”. Economic Development and Cultural Change. October 1960. pp. 43–67.

The article has been received 14.04.2016

*

UDS 330.3 313: 662.767.2

***M.P. TALAVYRIA, doctor of economic sciences, professor,
director of Institute Economics and Management,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
V.V. LYMAR, candidate of economic sciences,
competitor for doctor's degree, senior lecturer of
agrarian economy department
Separated subdivision of National University of Life and Environmental Sciences of
Ukraine «Nizhin Agrotechnical Institute»
V.V. BAIDALA, candidate of economic sciences,
associate professor (docent) of economic theory department
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
R.T. HOLUB, post-graduate student*
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine***

Approaches to the definition of production determinants of bio-oriented economy

Scientific problem. One of the greatest global challenges of the 21st century in times of

climate change will be to sustain a growing world population both with sufficient foodstuffs and with renewable commodities – as industrial raw materials and for energy production. The world population is expected to grow to over 9.5 billion people by 2050. Combined with changes in consumer preferences, the conse-

* Scientific supervisor – M.P. Talavyria, doctor of economic sciences, professor.

© M.P. Talavyria, V.V. Lymar, V.V. Baidala, R.T. Holub, 2016

quence is that global food security is certain to become a critical future challenge. Alongside, the world's available arable land is steadily decreasing as a result of soil degradation and expansion of residential areas, and climate change will exacerbate this surface loss. The finite nature of fossil resources and the related increase in prices means that demand will rise sharply for renewable energy and raw materials. Of all the various sources of renewable energy, bioenergy has to date made the largest contribution to electricity, heat, and fuels. Biomass also represents the only renewable carbon source for use as an industrial raw material. Furthermore, biological resources hold a vast reservoir of natural materials for industrial purposes, which can be produced using limited resources.

The provision of food, energy and resources, and the protection of the climate and environment are not only in the national interest, but are also a global commitment. Making proper use of technological progress is thus an obligation that makes demands on science and industry in equal measure. For business, innovative products and procedures provide an opportunity for technology leadership and the possibility of helping to shape the necessary transition to sustainable production.

The aforementioned challenges illustrate that, with decreasing arable land, greater quantities of biomass will have to be produced in an internationally competitive and sustainable manner. Under this premise, it will be important to find efficient and holistic (systemic) solutions.

A promising approach for this structural change from a petroleum-based to a bio-based economy, which has the potential to enable economic prosperity with ecological and social compatibility, is to strengthen the knowledge-based bio-oriented economy through the strategic promotion of research and innovation. This includes the agricultural economy, as well as all manufacturing sectors and associated service areas that develop, produce, process, handle, or utilize any form of biological resources, such as plants, animals, and microorganisms [1].

Analysis of recent researches and publications. Bio-oriented economy isn't a new phenomenon in a whole sense of this word. In a specific form its roots deepen into far past, par-

ticularly the existence and functioning of agriculture which is the main productive branch of bio-oriented economy. However, it has become an interest of scientists relatively not long ago what causes a few scientific works in this field. It is necessary to say that European colleagues have more experience in bio-oriented economy investigating than Ukrainian researchers. That is why this paper is built on the experience of foreign colleagues, among them the most attention is given to Maciejczak M. [3, 23], Takacs I. [15], Mundlak Y., Butzer R. [20], Davide V., Francesco M., Daiele M., Mario M., Gianluca S. [25] and McCormic K. [27]. Besides it is investigated and analyzed the materials of German Bioeconomy Council [21] and European Commission [28-30].

The objective of the article is bio-oriented economy investigating on the base of systematic approach and definition of its main production determinants.

Statement of the main results of the study. Bio-oriented economy creates the base for renewable biological resources using and conversion of them into goods with high value added, such as food and biofuels. Its branches have powerful innovation potential thanks using of technologies and tacit and explicit knowledge. [2, P. 21].

From the view of systematic approach bio-oriented economy is a phenomenon which has a positive impact on the environment and society and economy as a whole by application of innovative technologies in traditional branches, for example in food. [3].

As argued by De Soto [4] the traditional Pareto criteria of allocative efficiency, which have predominated in economics up today, are tainted with a definite static character and therefore are inadequate to be applied as normative guidelines to the rich dynamics of real-life socio-economic conditions. The efficiency in the dynamic terms means to make such a choice between current and future consumption, which provides the expected increase in consumption per capita while maintaining the internal and external equilibrium of the economy in long term. Dynamic efficiency is the state of the economy, the essence of which is ratio of the level of saving and investment, which can increase consumption in the future [5].

However in order to ensure consumption, savings and investments, the bio-oriented economy sector, under dynamic and constant changes, needs to produce added value from raw materials, which in turn will serve as a basis for income and profits. Classical and neoclassical economic theories distinguish between three factors of production: land, labor and capital. Some authors on the basic factors of production include also entrepreneurship and knowledge. It is argued in this paper that while these factors have been much discussed and extended at different points in economic evolution, in any of the advanced economies of the world today, especially in such emerging concepts as bio-oriented economy, they are vastly antiquated. There is a need to focus on the basic economic assumptions, such as the production functions, and to fill in the gaps in current understanding of the bio-oriented economy, in order to describe the main factors that drive its development.

In mainstream economy there are 3 main factors of production: land, labor and capital. Land as a factor of production is understood very broadly. This concept includes minerals, underground and surface waters, territory, fauna, flora and atmosphere. Labor and more precisely – work is understood as a physical person's ability to perform certain actions, together with his/ her skills motivations. Today the identification of working with human capital is spreading. Capital as a factor of production is understood in substantive terms (rather than financial). It consists of machinery and equipment for the production of other goods. Some authors on the basic factors of production include entrepreneurship and knowledge. Entrepreneurship is sometimes included in the labor factor [6-7].

The above classification of factors has come under criticism by many economists [8-10]. Firstly, from many of critical assumptions one can distinguish problems with substitution. Each unit of a factor can be distinguished from other unit of that factor, but one factor can be substituted for some other factor. For example, land can be used intensively by employing more labor or more capital in the form of fertilizers, better seeds and superior techniques. By so doing, one can substitute labor or capital for

land. Similarly, labor can be substituted for capital, and capital for labor in a factor. The degree of substitution of one factor for another will, however, depend on the most efficient method of production to be used relative to the cost of the factor to be substituted. Secondly, another problem arises as a critique because land, labor and capital often get intermixed into one another and it is difficult to specify the contribution of each separately. Finally, there are arguments against too wide a meaning of factors of production. It is argued that it is more convenient to consider only the land which can be bought and sold as a factor of production, rather than such elements as sunshine, climate, etc. which don't enter directly into costs. Similarly, it is not accurate to group together the services of an unskilled worker with that of an engineer, or of an engine driver with that of a serviceman in the railways. Therefore as shown by Xu B. [11], who proposed an alternative theory of 6 forces of essential factors of production; several authors find it more accurate to lump together each group as a separate factor of production. This method gives a large number of factors of production and each group is regarded as a separate factor.

Thus, in the large body of scientific literature it is possible to identify that just classical production factors. Thanks to technological advancement some name technology as a new production force [12]. They say that due to technology, firms can capture high growth under dynamic changes in the environment. A lot of researchers including Schumpeter [13] consider innovations as a new production factor. This scientists [14-16] focus on marginal utility of innovations as a source of growth. Other researchers focus on institutions as a fundamental cause of long-run growth [3, 17-18]. One could argue if the above approaches and the variables indicted are new factors, they could be considered especially from an epistemological point of view really as new production factors. [19-20]. The determinant is a factor which decisively affects the nature or outcome of something and a thing that decides whether or how something happens [21].

There is no particular focus on the bio-oriented economy as a special subject of research from the production factor point of view,

so far. This is not due to the novelty of the idea, but rather from its complexity. As Maciejczak M. [3] argues, bio-oriented economy brings together processes that have so far been disparate: business and sustainability, ecosystem services and industrial applications, innovations and technologies, biomass and products, all for mainstream economies in order to meet growing consumer expectations. It actively establishes links between industries, both old (which for a long time formed a chain of added value) and new (which previously had no connections within a new, symbiotic relationship where one industry utilizes the by-products of another. Thus it forms a new network-oriented platform. The bio-oriented economy creates a new dimension within existing elements of the socio-economic system, in which large-scale progress in various forms, especially biological and technical, is created, as well as successfully product and process innovations.

Having in mind the common definition of bio-oriented economy, which states that it is the knowledge-based production in all economic sectors within the frame of a sustainable economic system [22], it needs to be stated that the sources of biomass are primary production de-

terminates of the bio-oriented economy. The biological resources exclusively are acting as substitutes for other (fossil) resources. Two other production determinants are also included in the above definition. They are related to knowledge, and focus on the investment in research and development (R&D) in the bio-oriented economy system as well as people employed in it, who have obtained sufficient knowledge to explore, commercialize and develop products and processes important from the point of view of firms and society. Finally, the fourth determinant is connected to the organization of the system. It is the institutional arrangements that enable implementation of solutions that ensure competitiveness under dynamic changes.

With considering classical view of productive forces; labor, land, capital and entrepreneurship it is given four production determinants of bio-oriented economy are presented in figure 1.

These factors are characterized by the homogeneity and the orientation on generating the highest marginal utility and added value not only from the firm but also from the network.

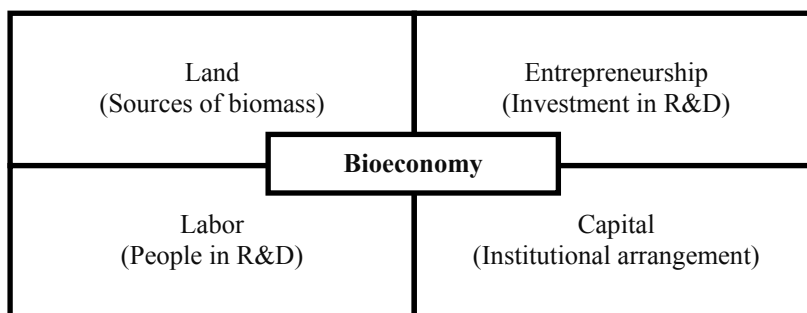

Figure 1. Bio-oriented economy production determinants

Made by the authors according to: [23].

It was investigated a lot of publications of foreign authors and analytical documents of international organizations. It is presented sev-

eral approaches to understanding of bio-oriented economy (Table 1).

Table 1

Scientific approaches to the definition of bio-oriented economy

№	Authors	Approach to the definition
1	Enriquez-Cabot J. [24]	A part of economy which uses biological knowledge with commercial and industrial aim to improve person's welfare
2	Davide V., Francesco M., Mario M., Daniele M., Gianluca S. [25]	Bio-oriented economy covers production of renewable resources and its conversion into food, feed, bio-based products and bioenergy. It includes agriculture, forestry, fishery, pulp industry and a part of chemical, biotechnological and energetic branches

3	McCormick K. [27]	An economy where the basic building blocks for materials, chemicals and energy are derived from renewable biological resources, such as plant and animal sources
4	German Bioeconomy Council [22]	Knowledge-intensive production and using of biological resources for ensuring of all economic sectors by products, services, processes in the context of sustainable economic system
5	European Commission [26]	An economy using biological resources from the land and sea as well as waste, including food wastes, as inputs to industry and energy production, it also covers the use of bio-based processes to green industries
6	European Commission [29]	Production paradigms that rely on biological processes and, as with natural ecosystems, use natural inputs, expend minimum amounts of energy and do not produce waste as all materials discarded by one process are inputs for another process and are re-used in the ecosystem

Source: made by the authors.

It is given several approaches to understanding of bio-oriented economy. However, authors have found and analyzed over 46 definitions of this phenomenon.

As argued above, from the one side bio-oriented economy it is not a new phenomenon, in some aspects its roots go deep in far history. But fast STP development, innovations, knowledge and technologies open it from a new side and demonstrate its potential which can be useful for humanity.

Conclusions. As a result it is got such conclusions. Bio-oriented economy is not a new phenomenon in particular sense of this word. Its roots deepen in far past, particularly the fact of existing and functioning of agriculture as the main branch of bio-oriented economy. It is defined that it creates the basis for renewable biological resources using and conversion of them into goods with high value added such as food

and biofuels. From the point of view of systematic approach bio-oriented economy is a phenomenon which can have a positive impact on the environment, society and economy by application of innovation technologies in tradition branches, for instance, food. Bio-oriented economy connects from the first view incomparable things: business and sustainability, ecosystems services and industry, innovations and technologies, biomass and final goods, all, that in traditional economy meet the needs of customers. It set relations between old branches (what form added value chains) and new ones setting symbiotic connections where products of one branch are raw materials for the other one. In this way it forms a new network-oriented platform. It is defined such production determinants of bio-oriented economy: land (biomass), entrepreneurship (investment in R&D), labor (people in R&D) and capital (institution arrangement).

References

1. National Research Strategy. BioEconomy 2030. Our Route towards a biobased economy.
2. Talavyria M.P. Bioeconomy development in Europe in conditions of the globalization challenges / M.P. Talavyria, V.V. Lymar, V.V. Baidala, O.M. Talavyria // *Ekonomika APK*. – 2015. – № 8. – P. 20-27.
3. Maciejczak M., (2015). How to analyze bioeconomy? / *ANNALS of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*. – Vol. XVII, № 6. – P. 165-171.
4. De Soto J.H. (2008). *The Theory of Dynamic Efficiency*, 1st Edition, Routledge, London.
5. Abel A.B. (1989). *Assessing Dynamic Efficiency: Theory and Evidence* / A.B. Abel, N.G. Mankiw, L.H. Summers, R.J. Zeckhauser // *Review of Economic Studies*. – № 56. – P. 1-20.
6. Samuelson P., Nordhaus W. (2009). *Economics*, 19th Edition. - McGraw-Hill Education, London.
7. Perloff J.M. (2008). *Microeconomics*, 5th ed., Addison Wesley.
8. Malkiel B. (2003). The Efficient Market Hypothesis and Its Critics, *Journal of Economic Perspectives*, Volume 17. – № 1.
9. Grossman S.J. and Stiglitz J.E. (1980). On the impossibility of Informationally Efficient Markets / *American Economic Review*. – № 3. – P. 393-408.
10. Harcourt G. (2010). The crisis in mainstream economics / *Real-world Economics Review*. – Issue no 53, Cambridge University, UK.
11. Xu B., Chaudhry S.S. and Li Y. (2009). Factors of production: Historical theories and new developments, *Syst. Res.* 26. – P. 219-224.

12. Brynjolfsson E. And Hitt L. (1994), Technology as a Factor of Production / Sloan Working Paper, 3714, MIT Sloan School, Cambridge, Massachusetts.
13. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер; пер. с англ. – М.: Прогресс, 1982. – 455 с.
14. Bowman M.S. and Zilberman D. (2013). Economic factors affecting diversified farming systems / Ecology and Society. – 18 (1). – P. 33.
15. Takacs I., Takacs-Gyorgy K. (2013). Arguments for the optimization of using biomass for energy production / Applied Studies in Agribusiness and Commerce. – Vol. 7. – № 2-3. – P. 103-108.
16. Smolny W. (2008). Endogenous Innovations and Knowledge Spillovers, A Theoretical and Empirical Analysis / The ZEW Economic Studies, Springer.
17. Engerman S.L. and Sokoloff K.L. (2003). Institutional and non-institutional Explains of Economic Differences, NBER / Working Paper, no 9989.
18. Chavas J.P., Kim K. (2010). Economies of diversification: A generalization and decomposition of economies of scope / International Journal of Production Economics. – № 126. – P. 229-235.
19. Binswanger H., Rosenzweig M.R. (1986). Behavioral and Material Determinants of Production Relations in Agriculture / The Journal of Development Studies. – № 22. – P. 503-539.
20. Mundlak Y., Larson D., Butzer R. (1997). The determinants of agricultural production / Policy Research Working, Paper no 1827, World Bank.
21. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English, Oxford University Press.
22. German Bioeconomy Council (2010). Bioeconomy Innovation, Berlin.
23. Maciejczak M. What are Production Determinants of Bioeconomy? (2015). Problems of World Agriculture. – Vol. 15. – № 4. – P. 137-146.
24. Enriquez-Cabot J. Genomics and the World's Economy / Juan Enriquez-Cabot // Science. – 1998. – № 281. – P. 925-926.
25. Davide V., Francesco M., Mario M., Daniele M., Gianluca S. From Agricultural to Bio-based Economics? / Viaggi Davide, Mantino Francesco, Mazzocchi Mario, Moro Daniele, Stefani Gianluca // Bio-based and Applied Economics. – 2-12. – № 1. – P. 3-11.
26. The European bioeconomy in 2030. Delivering Sustainable Growth by addressing the Grand Society Challenges [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epsoweb.org/file/560>.
27. McCormick K. (2010). The knowledge-based bio-economy in Europe, International Institute for Industrial Environmental Economics, Lund, Sweden.
28. The European Bioeconomy in 2030: Delivering Sustainable Growth by addressing the Grand Societal Challenges (2011), EPSO European Plant Science Organization [Електронний ресурс] / Режим доступу: www.europabio.org/EU%20Projects/bioeconomy-2030-be-coteps-final-white-paper.pdf.
29. A bioeconomy for Europe (2010). European Commission, Brussels.
30. Innovation for sustainable growth: A Bioeconomy for Europe (2012). European Commission, Brussels.

The article has been received 30.05.2016

*

УДК 332.01:631.67

**О.М. НЕЧИПОРЕНКО, кандидат економічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"**

Особливості господарювання на зрошуваних землях України

Постановка проблеми. Нині в Україні зрошуване землеробство знаходиться на межі конфлікту двох політик – аграрної і водної. Перша – направлена на захист економічних інтересів сільгосптоваровиробників і забезпеченість їхніх доходів, друга – на збереження монопольного становища струк-

тур Держводагентства України в питанні надання постійно зростаючих у ціні іригаційних послуг. Компроміс можливий при формуванні прийнятної для обох сторін вартості поливної води, до якої належать: плата за ресурс (дозвіл на спец водокористування), витрати на його транспортування та подачу, а також вартість витраченої на вказані послуги електроенергії. Крім того, аграрій

© О.І. Нечипоренко, 2016

несе внутрішні меліоративні витрати безпосередньо на проведення поливу сільгоспкультур на конкретному полі. В нинішніх кризових умовах усе вищенаведене критично зменшує вироблену в зрошуваному землеробстві України додаткову вартість продукції рослинництва. Так, загальна частка витрат на воду в структурі собівартості польової продукції збільшилася до 25-35%, тоді як світова практика констатує рентабельність зрошуваного землеробства за умови, що цей показник не перевищує 10%. Ефективність виробництва зернових і олійних культур на Півдні України знизилася до рівня, який не стимулює їхнє подальше виробництво. Товаровиробник, усунений від участі в процесах управління зрошувальними системами, ніяк не впливає на формування тарифної політики, що, на наше глибоке переконання, й породжує конфлікт економічних інтересів між аграріями, водогосподарниками та державою.

Зупинити руйнацію меліоративних систем, розпочати інноваційну реабілітацію іригаційної інфраструктури й нарощувати площі фактично зрошуваних земель, консолідувавши земельні паї у відповідні технологічні масиви довгострокової оренди, можливо лише за умови усунення згаданих протиріч.

Для зміцнення продовольчої безпеки держави та забезпечення її високої конкурентоспроможності на світових ринках зерна необхідно в системі зрошуваного землеробства мати пріоритет інтересів сільгосптоваровиробника, звичайно відшкодовуючи витрати, понесені водним господарством, задовольняючи потреби в його модернізації. Слід також зрозуміти, що назріла нагальна необхідність остаточного вирішення питань власності на об'єкти польової інфраструктури як запоруки її подальшої працездатності в нових умовах господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процеси суспільних трансформацій у постсоціалістичних країнах, у тому числі й в Україні, торкнулися всіх галузей економіки. Проте, на наш погляд, найбільш дискусійними і проблематичними стали питання, які стосувалися формування прав власності на землю й водогосподарські меліоративні

споруди. Дослідженням цих питань при реформації сільського та водного господарства займаються такі вітчизняні вчені, як П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко [12], В.Я. Месель-Веселяк, М.Й. Малік, М.М. Федоров, М.А. Хвесик [13], В.А. Голян, П.І. Коваленко, О.І. Жовтоног [7], М.І. Ромащенко, В.О.Ушкаренко, С.А.Балюк, В.І. Благодатний [2], І.І.Андрусенко [1], В.С. Сніговий, А.О. Лимар, О.О. Собко, В.А. Сташук, Ю.О. Тараріко, А.М. Шевченко, Р.А. Вожегова, Л.М. Грановська, В.О. Найдьонова та ін. Але незважаючи на досить велику кількість досліджень і розробок, у галузі гідромеліорації залишається багато організаційно-управлінських проблем. Так, малодослідженими є питання вдосконалення відносин користування та власності, особливо на привабливих зрошуваних землях. На їхнє облаштування, а також подальше поліпшення були вкладені значні фінансові активи, а тому проблеми ефективності зрошуваного землеробства потребують нових наукових розробок, особливо щодо рентабельнішого використання розміщеної на приватних і орендованих польових угіддях, іригаційної мережі.

Мета статті – дослідити процес поступової передачі управління низовими ланками зрошувальних систем недержавним формуванням із подальшою трансформацією відносин власності шляхом юридичного утворення асоціацій агроводокористувачів та нових організацій постачальників водогосподарських послуг.

Виклад основних результатів дослідження. Пошук ефективних форм господарювання на меліорованих землях має у світі багатовіковий розвиток. Позитивним прикладом є об'єднання водокористувачів у товариства, щоб спільними зусиллями облаштувати й підтримувати в належному стані гідроспоруди з метою використання корисних властивостей води, або щоб попередити шкідливі та руйнівні її дії. Такі іригаційні спілки існували в Італії (із XI–XIII ст.), Іспанії, Франції, Німеччині й Австрії. У Польщі, відповідно до закону від 1818 року, землевласники для спільного та взаємовигідного використання води також утворювали товариство, яке могло бути і примусовим.

Вже тоді розрізняли приватні й публічні товариства. Перші ґрунтувалися на приватному праві, другі мали публічний характер і могли бути засновані лише в суспільних інтересах із дозволу держави та потребували урядового нагляду. Майже всі чинні на той час західноєвропейські законодавства вимагали обов'язковості входження до складу товариства всіх землевласників даного району в тих випадках, коли воно (товариство) засновувалося для зрошення чи осушення земель [9].

У Росії меліоративні кооперативні товариства передбачалось утворити відповідно до затверджених 20 травня 1902 року царським урядом Правил про устрій водопровідних споруд на чужих землях для осушувальних, зрошувальних і обводнювальних робіт, для спільного виконання й підтримки так званих докорінних земельних поліпшень, до числа яких належали: осушення, зрошення, закріплення пісків, ярів, берегів річок і т.п. Членами товариства могли стати всі, хто володів землею в районі поліпшення. Необхідність створення товариств була продиктована потребою залучення значних фінансових ресурсів для проведення масштабних меліоративних заходів. У колишньому Радянському Союзі на кінець 1925 року нараховувалося 3852 меліоративних товариства, які об'єднували 273,6 тис. селянських господарств, становлячи при цьому 42,5% усіх «підсобно-виробничих» сільськогосподарських кооперативів [6]. Як відомо, пізніше колгоспно-радгоспна, або суспільна форма землекористування, яка повністю замінила приватну форму власності на землю, зумовила необхідність приведення економічного середовища й організаційних структур

раніше чинної форми водокористування у відповідність до нових умов і вимог радянського законодавства. Всі меліоративні системи перейшли у власність держави та лише нова внутрішньогосподарська мережа передавалася сільськогосподарським виробникам у користування.

Станом на 1994 рік в Україні нараховувалося 1971 колективне господарство (КСП) і 1261 державне підприємство, які використовували зрошення сільськогосподарських культур та займали відповідно 1348,5 і 1203,0 тис. га поливних угідь. На початок 2014 року після реформування було обліковано 2336 сільгосппідприємств, з яких державних – лише 163; крім того, 2542 фермерських формувань. Разом із особистими підсобними господарствами (21,9 тис. га) вони використовували 2165,4 тис. га поливних угідь, у тому числі: ріллі 2105,9 тис. га (97,3%), багаторічних насаджень – 48,9 (2,3%) і пасовищ 7,4 тис. га (0,3%). До річчя, площа зрошуваних земель, яку використовують фермери, майже не змінюється із 2004 року і є незначною – всього 218,1 тис. га. На початок 2014 року середній розмір "поливної" ферми становив близько 86 га.

Зазначимо, що далеко не всю передану їм площу поливних земель агроформування використовують за цільовим призначенням. Щорічно фактично не политими залишаються 1,2 млн га меліорованих земель. Товаровиробники перейшли на вирощування культур, які менше залежать від зрошення. Наприклад, колосові зернові, незначний (1-2 ц/га) приріст урожайності яких на поливі не перекриває витрат на воду [2]. На фактично зрошуваних площах перевагу віддають сої й овочам.

Площа та урожайність культур, що найкраще відкликаються на зрошення по категоріях господарств, які прозвітувалися за 2014 рік

Показник	Сільсько-господарські підприємства	У т.ч.			Фермерські господарства
		державні	господарські товариства	приватні	
ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ					
Со́я					
площа, тис. га	93,4	4,3	49,4	20,4	15,1
урожайність, ц/га	30,8	30,2	32,2	32,4	27,2
Овочі					
площа, тис. га	8,3	0,5	1,5	3,5	2,7
урожайність, ц/га	506,7	292,0	380,9	653,2	423,5
Звітувалися	519	14	132	106	251

УКРАЇНА					
Соя					
площа, тис. га	100,9	4,3	60,3	21,5	15,8
урожайність, ц/га	30,6	30,2	31,8	31,7	27,5
Овочі					
площа, тис. га	21,1	0,6	8,0	7,0	5,2
урожайність, ц/га	444,3	284,6	323,8	650,9	376,3
Звітувалися	926	25	314	162	384
Усього	2336	163	1326	700	2542

Джерело: Власні дослідження.

Кращої врожайності досягають приватні господарства, гіршої – фермерські (табл.). Останнє є підтвердженням того, що розрізнені фермери через низьку платоспроможність не в змозі дотримувати проектних технологій вирощування і поливу. В сучасних економічних умовах виправити ситуацію можливо, на наше переконання, лише об'єднавши їхні зусилля. Мається на увазі створення кооперативних об'єднань, наприклад таких, як визнані світовою іригаційною спільнотою, асоціації водокористувачів [4,5,14,15]. Формування названих організаційно-правових структур стане основою для відновлення й модернізації зрошувального землеробства в Україні.

Про назрілу необхідність часткової передачі управління зрошувальними системами (ПУЗС) із державного сектору на місцевий рівень (об'єднанням товаровиробників), ми наголошували раніше [10]. Це викликано, насамперед, відсутністю спільної, консолідованої відповідальності за відновлення і розвиток поливного землеробства нашої держави. Так, водогосподарські організації, що утримуються за рахунок державного бюджету, зі штатом низькооплачуваних співробітників і мінімально можливим нині фінансуванням ремонтно-експлуатаційних заходів не мають необхідних стимулів та достатньої відповідальності для забезпечення належного функціонування зрошувальних мереж. У свою чергу товаровиробники або взагалі не використовують поливні ділянки-паї чи розпайовані масиви за цільовим призначенням, або не мають бажання оплачувати занадто високі тарифи на водогосподарські послуги.

При розробці нової стратегії розвитку зрошувального землеробства авторам слід враховувати один із головних принципів управління, який передбачає пряму залеж-

ність прибуткової діяльності господарюючого суб'єкта від досягнення узгоджених стандартів функціонування, що стимулюватиме бажання вводити ефективні внутрішні механізми відповідальності. Тому дуже важливо, щоб організації, які управлятимуть низовими ланками зрошувальних систем, несли відповідальність перед агроводокористувачами. Поряд із цим саме така відповідальність має забезпечувати спроможність цих організацій, або їх об'єднань, узгоджувати стратегію й тактику управління зрошенням із цілями і завданнями основного регуляторного органу товаровиробників – Міністерством аграрної політики та продовольства України.

Для досягнення спільної, консолідованої відповідальності, міжнародна іригаційна практика пропонує дотримувати таких основних умов:

державне регулювання (законодавче забезпечення, моніторинг, правова відповідальність);

внутрішньогалузевий ієрархічний контроль (нормативна база, кадрова політика, стимули і санкції);

конкуренція між постачальниками водогосподарських та інших послуг;

взаємозалежність між основними учасниками процесу ведення зрошувального землеробства (тарифна політика, оплата послуг);

право володіти чи управляти місцевими ресурсами (насамперед земельними й водними).

Перелічені засади мають бути активовані та документально скріплені взаємовигідним урахуванням економічних інтересів усіх заінтересованих сторін.

Залежно від організації виконання чотирьох основних функцій: визначення необхідних послуг, регулювання послуг, надання послуг й їхня оплата, визначається архітектура взаємовідносин. Встановлюється хто,

перед ким і за які послуги відповідає. В результаті інноваційних управлінських удосконалень у світі сформувалося шість основних моделей недержавних організацій, які здійснюють управління зрошувальними системами. Це може бути інтегрована асоціація водокористувачів, яка сама надає собі послуги, комунальна служба, так звані місцева адміністрація та іригаційна ділянка, спільна і приватна компанії.

Насамперед, необхідно зробити оцінку чинників, наявність яких обов'язкова для створення асоціацій водокористувачів /АВК/, що, в свою чергу, є передумовою подальшого розвитку інвестиційно-інноваційного процесу передачі управління зрошувальними системами. Проведені нами дослідження переконують, що формування стійких об'єднань агроводокористувачів можливе за наявності нижче перелічених умов (рис. 1).

Зрошення є:	Водокористувачі є:
- фактором зростання продуктивності й рентабельності виробництва; - важливою компонентою забезпечення життєдіяльності товаровиробників і розвитку сільських територій; - можливим при наявній інфраструктурі чи після проведення невідкладного поточного ремонту; - інвестиційно привабливим	- суб'єктами земельного і водного права; - власниками землі або користувачами на умовах довгострокової оренди; - незадоволеними діючою державною службою управління зрошувальними системами; - приблизно соціально рівними для комунікацій і прийняття спільних рішень; - ментально і потенційно готовими до кооперування; - впевненими, що: - поліпшення якості управління підвищить продуктивність і рентабельність виробництва; - необхідний контроль з а управлінням водогосподарськими послугами; - АВК зможе знизити чи призупинити зростання вартості зрошення для них; - переваги передачі управління переважать її вартість і це буде відчутно для кожного

Рис. 1. Чинники, що впливають на формування стійких АВК

Джерело: Власні дослідження.

Разом із тим треба розуміти, що недостатньо просто створити АВК та сподіватися, що вони забезпечать виконання функцій керівництва й управління, тобто втілення стратегії зрошення і тактики її реалізації. Інтегровані асоціації, які поєднують функції

керівництва й управління (як менеджменту), зазвичай є кооперативами аграрних водокористувачів. Успіх їхньої діяльності залежить від дотримання цілого ряду законодавчих і нормативних вимог (рис. 2).

Рис. 2. Умови стійкого функціонування асоціацій водокористувачів

Джерело: Дослідження автора.

Офіційно зареєстрованих асоціацій водокористувачів в Україні поки що немає, проте в зоні південних степів, у межах зрошувальних систем, існують неформальні об'єднання водокористувачів. Дослідження діяльності цих об'єднань проводилися свого часу в рамках проекту WATERMUK (спільний українсько-голландський проект «Поліпшення управління водними ресурсами в Україні»), а також ученими Інституту водних проблем і меліорації УААН. Висновки експертів підтверджували доцільність створення асоціацій водокористувачів, оскільки їхня діяльність забезпечує стає функціонування польової зрошувальної мережі, знижує витрати на експлуатацію й ремонт, сприяє впровадженню енергоощадних технологій [7,8]. Проте певний дефіцит необхідного нормативно-правового забезпечення для створення і сталого функціонування юридичних осіб такого профілю, а також доволі умовні організаційні засади неформальної громадської організації не дали змоги забезпечити задоволення економічних інтересів агровиробників повною мірою.

Досвід показує, що невеликі АВК часто стають мультифункціональними. Проте на великих зрошувальних системах через складність управління буде доцільним розділити сфери обслуговування з тим, щоб одні організації спеціалізувалися на виконанні лише водогосподарських послуг, а інші надавали агротехнічні та, по можливості, різні обслуговуючі послуги. Отже, ПУЗС не передбачає того, що аграрії самостійно повинні здійснювати водогосподарські послуги. Товаровиробники, одержавши право управляти водними ресурсами на певному рівні, можуть найняти компетентний технічний персонал, чи підписати відповідний контракт з організацією постачальником водогосподарських послуг, яка має необхідний досвід.

Практика управління поливними системами на місцевому рівні показує, що постачальники водогосподарських послуг, зазвичай, можуть виконувати чотири основні взаємозв'язані функції, які передбачають: експлуатацію іригаційної інфраструктури, технічне обслуговування, фінансування послуг і вирішення спорів.

Особливою умовою є необхідність того, щоб водогосподарські послуги, які передаються від державних структур, були вимірними (використання ресурсу можна відстежувати, контролювати та звітувати про це) й зрозумілими як для постачальників так і для водокористувачів. Слід враховувати ще й той факт, що сучасні методи визначення сумарного водоспоживання не відображають реальну картину вмісту та витратологи і не можуть повною мірою бути механізмом управління водним режимом ґрунтів [1]. Отже, треба давати чітке визначення сервісам. Зрозуміло, що основною водогосподарською послугою є водопостачання, розподіл та облік води. Крім того, у визначення сервісу можуть увійти завдання щодо обліку електроенергії (під контролем АВК), забезпечення якості ресурсу, використання води для господарських потреб і т.п.

При ефективному стратегічному плануванні передача управління поливними мережами може стати відмінною можливістю для модернізації сфери й завдань водогосподарських послуг у доповнення до перенесення відповідальності за їх якісне надання.

У світовій іригаційній практиці передача управління може стосуватися як всієї зрошувальної системи, так і окремих її рівнів. Також однією системою можуть управляти кілька структур. Прикладом такої організації процесу зрошення є система, якою управляють спільно, де державне агентство управляє магістральним каналом та його рукавами, а фермерські асоціації – розподільчою й польовою мережею. Проте в умовах, що склалися в Україні, стосовно розподільчої мережі можна поки що говорити лише про спільну координацію функцій управління.

Як відомо, у нинішньому зрошуваному землеробстві нашої держави домінує модель взаємовідносин, коли фінансоване бюджетним коштом Державне агентство водних ресурсів України визначає та надає основні водогосподарські послуги споживачам. При цьому загальний економічний стан агентства мало залежить від оплати споживачами даних сервісів, а тому рівень відповідальності за якість останніх і результати виробництва рослинницької продукції невисокі.

На нашу думку, доцільно перейти до моделі управління, коли організація, яка його здійснює на місцевому рівні, повністю фінансуватиметься об'єднанням водокористувачів. У такому випадку товаровиробники визначатимуть й оплачуватимуть послуги, а дана організація їх надаватиме. Така модель може мати високий потенціал управлінської відповідальності, який залежатиме від правового статусу організації споживачів ресурсу та регламентованого рівня відповідальності представників агровиробників перед своїм керівництвом, що необхідно буде регулювати законодавчо.

Можлива також модель, коли споживачі самі визначатимуть, здійснюватимуть і фінансуватимуть надання послуг. Така схема є типовою для АВК, які самостійно виконують функції регулювання й управління, що в умовах України може бути подальшим раці-

ональним кроком у модернізації управління зрошуваним землеробством.

Отже, структура, яка надаватиме послуги, може бути такою, що створена безпосередньо із представників асоціації водокористувачів, або просто підпорядкованою їй організацією. На практиці їх називають постачальниками водогосподарських послуг (ПВП). Як правило, вони складаються із кількох спеціалістів і технічного персоналу, з якими підписується контракт на надання згаданих вище основних послуг (сервісів) (рис. 3).

Нормативними документами доречно передбачити виконання ПВП додаткових послуг за умови, що це не заважатиме виконанню основних завдань. У такому разі можливо одержувати додатковий дохід з інших джерел для покриття іригаційних витрат, поліпшувати стосунки із водокористувачами та підвищувати рентабельність зрошуваного землеробства в цілому.

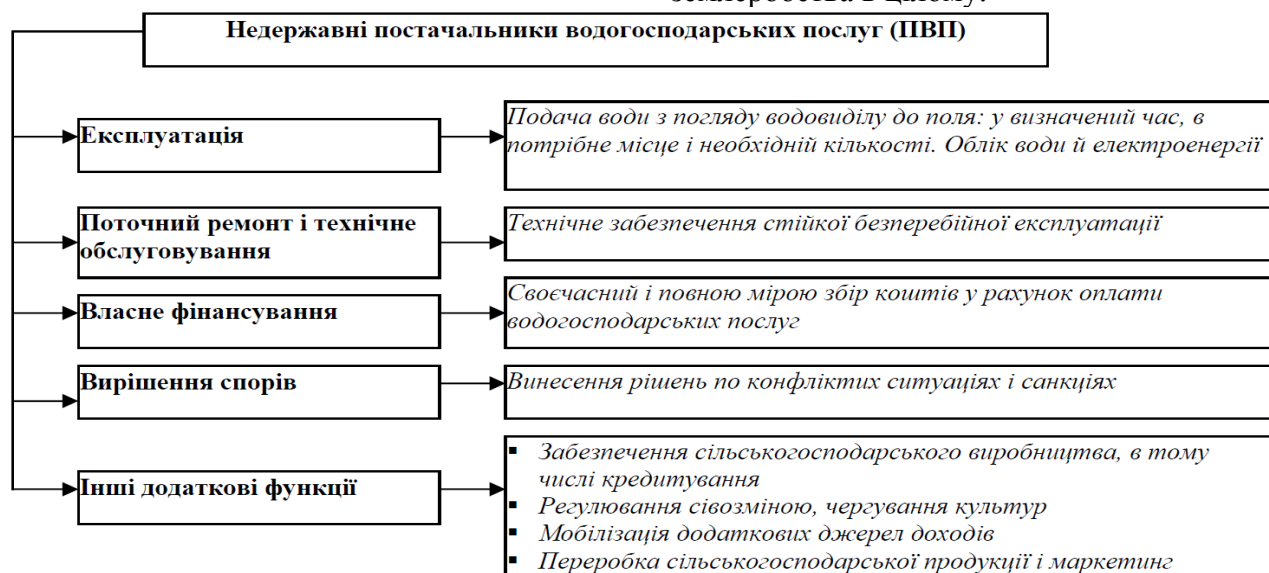

Рис 3. Функції новостворених постачальників водогосподарських послуг

Джерело: Власні дослідження.

Основним результатом процесу передачі управління на початковій його стадії має стати саме юридична реєстрація новостворених асоціацій водокористувачів (поки що не йдеться про їхнє об'єднання), а також організацій постачальників заздалегідь визначених послуг. Оформлені належним чином правовстановлювані й нормативні документи нададуть підстави та можливості для затвердження організаційної структури нових недержавних формувань, а також прийому на роботу відібраних, підготовлених і відда-

них своїй справі робітників. У подальшому постачальник водогосподарських послуг, враховуючи витрати на придбання основних фондів та оборотних засобів, попередньо підготовлений план експлуатації й технічного обслуговування, організацію навчального процесу, формує кошторис витрат, а також починає створювати резервний фонд для фінансування капітальних ремонтів іригаційної інфраструктури.

Як показують вітчизняна практика і зарубіжний досвід, агентство водних ресурсів

мало заінтересоване в реформуванні системи управління зрошуваним землеробством. Воно уникає організаційної та функціональної перебудови й не має відповідних навиків і серйозних стимулів для створення економічно активних асоціацій водокористувачів. За умов, що передачу управління від імені держави реалізовуватиме агентство, основний наголос буде зроблено на відновлення й модернізацію інфраструктури, до того ж, без стимулювання відповідної участі в цьому процесі сільгосптоваровиробників. Саме такий концептуальний підхід спостерігаємо

впродовж останніх років в Україні. Пріоритетність ролі аграріїв у зрошуваному землеробстві не береться до уваги. За таких умов є висока вірогідність того, що примусово, формально створені АВК не стануть ефективними, самостійними споживачами пропонованих послуг та надалі контролюватимуться агентством. Таким чином, з'явиться ризик зневіри аграріїв у незворотності процесу передачі їм в управління, а в перспективі й у власність, меліоративної інфраструктури.

Рис. 4. Функції Державного агентства водних ресурсів України після реалізації програми ПУЗС

Джерело: Власні дослідження.

При передачі управління слід обов'язково враховувати, що саме асоціації водокористувачів повинні визначати необхідність і черговість відновлювальних робіт та інноваційних запроваджень [7], а також приймати рішення стосовно фінансування цих заходів. А тому агентство водних ресурсів як державний орган управління має лише технічно сприяти даному процесу (рис.4), остерігаючись направити його в русло задоволення власних відомчих інтересів. Разом із тим відновлення й модернізація інфраструктури повинні стати прикладом майбутнього переходу до поступового ремонту та реновації іригаційних фондів польової мережі силами агровиробників, на відміну від нинішньої практики очікування фінансування цих заходів лише державним коштом.

В умовах економічної кризи провести повну реабілітацію іригаційної інфраструктури за рахунок бюджету, до початку процесу передачі управління зрошувальними системами, неможливо. Є необхідність залучення інвестицій як внутрішніх, так і зовнішніх, під урядові гарантії та заздалегідь визначені зобов'язання товаровиробників про виконання певних умов: розрахунок частиною врожаю, вирощування соціально необхідних культур тощо.

Ми підтримуємо думку міжнародних експертів, що реабілітація зрошувальних систем і наступні ремонтні заходи є недоцільними без залучення до процесу попередньо створених асоціацій та обов'язкового врахування їхніх економічно виважених пропозицій щодо обсягів і вартості запланованих робіт. Це може викликати у сільгосптоваро-

виробників небажання одержувати (частково чи повністю) водогосподарські сервіси. Тому слід використати альтернативний підхід, який ґрунтується на формулі спільного інвестування робіт із частковим залученням власних фінансових можливостей аграріїв. Нині в Україні показник власних коштів товаровиробників у структурі інвестицій в основний капітал сільського господарства вже перевищує 65% [10]. Отже, є така можливість й у відношенні іригаційних фондів. При цьому вартість програми може стати набагато меншою, адже водокористувачі, враховуючи їх скрутне економічне становище, зважено підійдуть до формування плану реабілітації та модернізації іригаційної інфраструктури.

Наміри відновити потенційні можливості зрошувальних систем України до початку процесу передачі управління, через брак коштів і повільний бюрократичний підхід держави, взагалі може призвести до відтермінування інноваційного відновлення галузі. Як наслідок, це викличе зменшення активності та заінтересованості місцевих органів влади брати участь у реанімації й реформуванні зрошуваного землеробства. Більше того, довготермінова передача управління не матиме успіху з причини постійних змін законодавства, викликаних політичними процесами.

Слід також мати на увазі, що фактична передача державних повноважень новоствореним формуванням матиме необхідну юридичну силу тільки після здійснення відповідних правових процедур. Це може бути постанова Уряду чи спільне рішення заінтересованих міністерств (Мінагрополітики і Мінприроди), або ж прийнятий Верховною Радою України законодавчий акт. Звичайно, підготовка та прийняття нового закону займе досить багато часу, проте він надасть більш тверду правову основу, ніж постанова. Законодавчі зміни мають бути такими, що врахують усі аспекти створення й подальшого функціонування дійсно незалежних новостворених організацій споживачів і постачальників водогосподарських послуг.

Розпочинаючи реформування галузі, насамперед слід оцінити організаційно-господарську політику, що склалася в зро-

шуваному землеробстві, на її відповідність потенційним можливостям правової бази держави, а також визначити, які зміни можливо й доцільно провести на законодавчому рівні, щоб підтримати формування та закріплення економічної дієздатності асоціацій водокористувачів і підприємств постачальників послуг. При цьому законодавчо-нормативне забезпечення ПУЗС необхідне за такими напрямками модернізації галузі: формальне прийняття стратегії передачі управління, визначення статусу АВК та ПВП і прав на іригаційні інфраструктури різних рівнів, а також щодо зміни статусу, чи можливо лише окремих повноважень Держводагентства України.

Важливою складовою реформування має стати звільнення новостворених структур від сплати податків у перші 2-3 роки господарської діяльності, або встановлення для них пільгового режиму оподаткування. Для цього доцільно законодавчо визначити їх як некомерційні організації і/або як такі, що надають послуги в агропромисловому комплексі. Відповідні зміни необхідно буде внести й у Закон "Про державну підтримку сільського господарства України", зважаючи на чинні, на момент внесення відповідного проекту, правові норми щодо варіантів економічного стимулювання сільгосптоваровиробників. Слід також, за прикладом передових практик, для швидшого запровадження асоціацій водокористувачів розглянути можливість звільнення їх у перші роки частково чи повністю від плати за поливну воду.

Висновки. Забезпечити зростання ефективності зрошуваного землеробства України можливо на основі сталого, продуктивного управління іригаційними системами. Всі господарські, організаційні, технічні, технологічні та економічні компоненти галузі повинні синхронно взаємодіяти між собою. Лише спільна, консолідована відповідальність основних учасників процесу за відновлення й модернізацію інфраструктури, а також за кінцеві результати зрошення культур, паритет їхніх економічних інтересів і пріоритетність потреб агротоваровиробників – уможливають створити міцне підґрунтя для подальшого розвитку господарювання на меліорованих сільськогосподарських

угіддях. Унаслідок запропонованих інноваційних поліпшень управління низовими ланками зрошувальних систем очікується: зниження державних витрат на утримання й експлуатацію; підвищення продуктивності та рентабельності поливного землеробства; зростання фінансових надходжень за надані водогосподарські послуги; удосконалення звітності й контролю, прозорості тарифної

політики; створення кооперативних підприємств товаровиробників із агробізнесу, маркетингу та ін. Крім того, будуть досягнуті дві основоположні цілі першого порядку: розпочато економічно виважену реанімацію зношеної іригаційної інфраструктури і консолідацію малих поливних ділянок (паїв) у великі технологічні масиви.

Список використаних джерел

1. Андрусенко І.І. Моніторинг і управління водним режимом ґрунту / І.І. Андрусенко // Таврійський наук. вісн. – Херсон: Видавничий центр "Колос", 2010. – Вип. 70. – Ч. 2. – С. 35-41.
2. Благодатний В.І. Науково-методичні засади прогнозування еколого-економічної ситуації у зоні зрошення / В.І. Благодатний // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 71-74.
3. Благодатний В.І. Соціально-психологічні фактори впливу на стан екології у зоні зрошеного землеробства : наук. вид. / В.І. Благодатний, І.А. Мухіна // Проблеми ефективного функціонування АПК в умовах нових форм власності та господарювання : навч. посіб. ; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Амбросова, Г.Є. Мазнева. – К. : ІАЕ, 2001. – Т. 1. – С. 92-94.
4. Вермиллион Д. Передача служб управління іригаційними системами: руководство / Д. Вермиллион, А. Сагардой. – ФАО, 2004. – 108 с.
5. Гарсез-Рестрепо К. Передача управління іригаційними системами. Мировой опыт. / К. Гарсез-Рестрепо, Д. Вермиллион, Д. Муньон. // Продовольственная и сельскохозяйственная Организация Объединенных Наций. – Рим, 2007. – 66 с.
6. Жамин В.А. (ред.) Истоки: Вопросы истории народного хозяйства и экономической мысли ; вып. 2 / В.А. Жамин. – М. : Экономика, 1990. – 336 с.
7. Жовтоног О.І. Роль асоціацій водокористувачів у сталому використанні зрошуваних земель / О.І. Жовтоног, В.В. Поліщук та ін. // Водне господарство України. – 2008. – № 1. – С. 17-25.
8. Мандзюк О.М. Створення асоціацій водокористувачів як механізм трансформації відносин власності на меліорованих землях / О.М. Мандзюк // Вісн. Черкаського ун-ту. Сер. Екон. науки. – 2009. – Вип. 153. – С. 83-88.
9. Нечипоренко О.М. Історичний аспект становлення та розвитку господарських структур в системі зрошеного землеробства. [Електронний ресурс] / О.М. Нечипоренко // Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наук. фах. вид. – 2015. – Вип. 6. – С. 210-214. – Режим доступу : http://global-national.in.ua/archive/6-2015/06_2015.pdf.
10. Нечипоренко О.М. Організаційно-управлінські трансформації в зрошуваному землеробстві України / О.М. Нечипоренко // Економіка АПК. – 2016. – № 1. – С. 24-32.
11. Нечипоренко О.М. Напрями інноваційного розвитку зрошеного землеробства України / О.М. Нечипоренко // Вісн. аграр. науки. – 2015. – № 8. – С. 61-65.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
13. Формування рентних відносин у водному господарстві України:[моногр.] / [за заг. ред. акад. НААН, д.е.н., проф. М.А. Хвесика]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 328 с.
14. Assessment of the role of the private sector in the development and management of water supply in selected ESCWA member countries / Economic and Social Commission for Western Asia. — New York : UN, 2003. — xiv, 73 p.
15. Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture. 2007. Water for Food, Water for Life: A Comprehensive Assessment of Water Management in Agriculture. London: Earthscan, and Colombo: International Water Management Institute.
16. Summary Report First World Irrigation Forum / 28 September – 3 October 2013 Mardin, Turkey/ International Commission on Irrigation and Drainage (ICID) February 2014. – 102 с.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2016 р.

*

Кооперація та корпоратизація в системі економічної співпраці господарюючих суб'єктів

Постановка проблеми. Домінуючою формою сучасних економічних систем є ринково-орієнтована модель господарювання. Базові принципи даної господарської моделі включають підприємницьку й фінансову самостійність, відповідальність, врахування економічних і ринкових умов, дію конкуренції – орієнтованість на максимізацію інтересів індивідуальних економічних агентів. Головною рушійною силою цієї системи є особистий інтерес та індивідуальна діяльність із правом розпоряджатися власними ресурсами й результатами господарювання. Проте часто можливість досягнення індивідуальних цілей одного суб'єкта вимагає компромісу і співпраці з іншими господарюючими учасниками.

Пошук дієвих форм та інструментів економічної співпраці завжди залишається важливою, насамперед практичною, проблематикою. Ранні форми господарського співробітництва, відомі економічній історії, тепер розвинулися в прості й складні підприємницькі структури, формальні та неформальні об'єднання, тимчасові й постійні договори, що поширилися на локальних, національних і міжнародному рівнях.

Ідеологія використання колективного підходу до розв'язання індивідуальних економічних завдань застосовується також у підходах до організації й управління підприємницькою діяльністю. Зокрема, розроблені маркетингові концепції (*праці Майкла Портера*) доводять про необхідність розгляду дій конкурентів, споживачів, постачальників як партнерів, що забезпечують товаровиробника потрібною інформацією, допомагають приймати тактичні та стратегічні рішення, обира-

ти ефективні напрями застосування ресурсів, формувати ринкові ніші тощо [6, 9].

Можна констатувати, що економічна співпраця на внутрішньому й зовнішньому рівнях діяльності підприємницьких організацій є важливою складовою господарського механізму. Традиційно поширеними формами організації такої співпраці є кооперація та корпоратизація на міжгосподарському й внутрігосподарському рівні, в різних їх проявах, масштабах та глибині.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження форм корпоратизації та кооперації присвячені класичні й новітні роботи зарубіжних і вітчизняних дослідників. Більш ранні дослідження кооперації представлені працями О.В. Чаянова [8], М.І. Туган-Барановського [6], пізніші – В.В. Гончаренка [3], А.О. Пантелеймоненка [5]. Над аналізом розвитку корпоратизації, їх фінансування працювали М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [4], Р. Брейлі та С. Меєрс [10]. Праці М. Портера [6, 9] відзначаються пошуком конкурентних переваг, у тому числі шляхом різних форм співпраці.

Мета статті – проведення порівняльного аналізу господарських об'єднань корпоративного і кооперативного типів для методологічного поглиблення систематизації та класифікації форм об'єднання підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Як і будь-яка з економічних систем, чинна ринкова також має свої протиріччя. Конфлікт інтересів різних економічних суб'єктів – одне з основних протиріч даної економіки, що проявляється в конкуренції. У ринкових економіках із високим рівнем конкуренції змагання між індивідуальними виробниками, споживачами й виробниками досягає найвищого рівня. У результаті цього система в цілому набуває достатньо життє-

здатного стану, який сприяє кращому задоволенню потреб споживачів. Проте це досягається ціною зростання господарських ризиків, насамперед для індивідуальних товаровиробників, що часто має критичні значення – підприємства, що не змогли адаптуватися, змушені ліквідувати свою діяльність самостійно або примусово [4, 6, 10].

У системах із “монополізованими” ринками ризик виробника нижчий, але це досягається “примиренням” нечисленних основних конкурентів, обмеженням доступу нових учасників, вищим економічним тиском великих виробників на менших, зниженням “комфортності” споживача. На згаданих ринках вибір форми та інструментів об’єднання різняться, але залишається складовою ведення господарської діяльності з основним мотивом – закріплення на ринку.

Індивідуалізація господарської ланки економічних систем уможливила розвинути форми підприємництва, різні за масштабом господарської діяльності – малі, середні й великі підприємства. Кожен із зазначених типів підприємств у конкурентних умовах має різний потенціал щодо:

→ забезпечення власної “живучості” та “конкурентоспроможності”;

→ впливу на поведінку інших учасників;

→ протистояння несприятливим економічним, ринковим впливам.

З одного боку, найнижчий потенціал перелічених властивостей мають малі й середні індивідуальні підприємства у традиційних, конкурентних галузях, з іншого – ці ж підприємства мають високий потенціал до адаптації через об’єднання. Шукаючи шляхи посилення сильних сторін господарської діяльності малих і середніх підприємств та нейтралізації слабких, підприємницькі структури ще на ранніх історичних стадіях економічного розвитку почали широко використовувати об’єднання. Останні повинні були досягати потрібних учасникам цілей через компонування власних ресурсів і дій, ефектів економії, масштабу, синергії [3, 5]. Тут одним з основних чинників співпраці підприємств є концентрація капіталу – капіталоформування в масштабах, необхідних для реалізації свого проекту чи стратегії еконо-

мічного розвитку майбутнього підприємства або їх групи.

Наступний мотиваційний чинник формування господарських об’єднань – це організація технологічно поєднаних систем, де потреба співпраці зумовлена особливістю створення продукту – взаємозв’язаністю в умовах поглиблення індивідуальної спеціалізації.

Усі сучасні автори зміст та суть економічної співпраці у формі “корпоратизації” й “кооперації” розглядають цей процес економічного об’єднання як організацію спільних дій групи господарських одиниць або індивідуальних підприємств для досягнення визначених завдань свого розвитку. При цьому спільні дії характеризуються:

✓ цілями – тактичними від одержання разових вигід до набуття стійких економічних переваг (утримання ринків, спільні розробки, лобіювання інтересів, оптові закупки та продажі тощо);

✓ тривалістю – від проведення разових короткотривалих операцій до формування довготривалих, постійних зв’язків;

✓ рівнем колективності – від усних домовленостей про спільні однотипні дії кількох учасників по горизонталі до розробки стратегій узгоджених, комплексних, спеціалізованих дій у рамках письмових договорів цілих галузей, економік - по вертикалі;

✓ масштабністю – від поєднання інтересів і ресурсів окремих учасників у межах невеликої території, місцевого ринку до транснаціональних, міждержавних дій на світових ринках;

✓ спеціалізацією – від однотипної виробничої, збутової, фінансової, інноваційної, наукової, соціальної, екологічної до комбінованих;

✓ організованістю – від підписання асоціативних договорів чи договорів про спільну діяльність без втрати господарської самостійності до створення окремих статутних підприємств із повною чи частковою втратою самостійності.

Створення внутрішньої цілісності системи об’єднання досягається в результаті поєднання в єдине ціле різних господарських суб’єктів, їхніх інтересів, ресурсів. Останні можуть бути одно- чи різнорідними, конку-

руючими але вони обов'язково мають бути змістовно взаємозв'язаними й мати можливість взаємодії для одержання синергетичних ефектів. Прояв даних ефектів – це поліпшення якості різних важливих аспектів господарської діяльності: зростання обсягів виробництва та реалізації продукції, її конкурентоспроможності, дохідності, фінансової стійкості, розробки нової продукції, спільного захисту інтересів, зниження витрат тощо [4, 6, 10].

Первинними формами прояву економічної співпраці є об'єднання фізичних і юридичних осіб у кооперативи та господарські товариства й підприємств – в асоціації, холдинги, концерни, консорціуми, синдикати, фінансово-промислові групи, спільні підприємства, які набули найбільшого поширення в сучасній економіці. Господарське товариство – це підприємство, створене на засадах угоди юридичних осіб чи/та громадянами об'єднанням їхнього майна для підприємницької діяльності з метою одержання прибутку, переважно з формуванням статутного капіталу, відносно якого розподіляються прибуток і управлінські повноваження. Господарські товариства мають дві сут-

теві особливості, які відзначають характерні риси природи об'єднання:

а) можливість створення підприємства фізичними особами – засновниками;

б) інтегрування по горизонталі.

Зазначені особливості, зокрема перша, доводять про первинність економічної співпраці саме на рівні господарського товариства, відповідно перелічені нижче статутні об'єднання є похідною формою. Вони виражають характер утворення господарського суб'єкта під впливом механізму забезпечення цілісності й підконтрольності на основі статутного капіталу. При цьому об'єднання формується вже діючими підприємствами, здатними забезпечити переважно вертикальні спільні економічні дії.

На базі господарських товариств, через встановлення контролю та підпорядкованості методом переважної участі контролюючого підприємства в статутному капіталі й загальних зборах чи інших органах управління дочірнього підприємства, зокрема володіння контрольним пакетом, створюються похідні форми "корпоратизованих" підприємств (табл. 1).

1. Визначення змісту статутно-контрольованих підприємств [1]

Корпорація	Договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорації
Консорціум	Тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної спільної господарської мети (реалізації цільових програм, науково-технічних, інвестиційних проєктів тощо). Консорціум використовує кошти, якими його наділяють учасники, ресурси, виділені на фінансування відповідної програми, а також кошти, що надходять з інших джерел, визначених його статутом. У разі досягнення мети створення консорціум припиняє свою діяльність
Концерн	Тимчасове статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій, на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання, з централізацією функцій науково-технічної і виробничої, інвестиційної, фінансової, зовнішньоекономічної та іншої діяльності. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами та організаціями
Холдинг	Сукупність материнської компанії та контрольованих нею дочірніх компаній. Крім простих холдингів, що являють собою материнське товариство і одне або декілька контрольованих ним дочірніх товариств існують і складніші холдингові структури, в яких дочірні товариства самі виступають в якості материнських компаній у відношенні до інших компаній. При цьому материнська компанія, що стоїть на чолі всієї структури, іменується холдинговою компанією. Контроль материнської компанії за своїми дочірніми товариствами здійснюється як за допомогою домінуючої участі в їхньому статутному капіталі, так і за допомогою визначення їхньої господарської діяльності
Фінансово-промислова група	Група суб'єктів господарювання, що перебувають під безпосереднім чи опосередкованим контролем юридичної або фізичної особи (групи осіб), пов'язаних між собою юридичними та господарськими відносинами з метою створення найбільш сприятливого фінансового середовища для реалізації великомасштабних бізнес-проєктів і програм, а саме: максимальної концентрації в рамках однієї бізнес-структури потенціалу ряду галузей економіки, формування цінової політики, встановлення максимального контролю за виробництвом та збутом продукції та поширення сфери впливу цієї структури на інші галузі економіки

Вказані господарські товариства та подальші форми їх об'єднання на основі засновницького капіталу одержали окреме терміно-

логічне визначення, запозичене із зарубіжної господарської практики – корпоратизація¹. Частіше під корпорацією розуміють корпора-

тизовану компанію, тобто юридичну особу (господарське товариство), відносно якої діють корпоративні права. Характерною особливістю таких об'єднань є концентрація управлінських повноважень пропорційно частці цих прав із частковою або повною втраченою господарсько-фінансовою самостійністю.

На відміну від вищеописаної форми організації економічного співробітництва підприємств і підприємств, кооперація виражає процеси об'єднання зусиль, інтересів та ресурсів суб'єктів без втрати господарської самостійності останніх і демократизації управління. Тому кооперацію можна визначити як альтернативний спосіб економічної співпраці господарських одиниць на первинному і вторинному рівнях [2-6,8].

Кооперація (лат. cooperatio – співпраця) – це форма організації економічної діяльності людей і організацій для спільного досягнен-

ня загальних цілей або задоволення власних потреб. Кооперація є системою, що складається з кооперативів та їх об'єднань, мета якої – сприяння членам кооперації у сфері виробництва, торгівлі й фінансів [3, 5, 6, 8]. В основі діяльності кооперативів лежать кооперативні принципи, прийняті Міжнародним кооперативним альянсом. Основні її форми – споживча, виробнича, обслуговуюча, будівельна, сільськогосподарська, кредитна, страхова.

Кооперативи як одна із форм господарювання мають ширший спектр особливостей. Вони також є формою спільних дій як по горизонталі – членами кооперативу стають однотипні фізичні та юридичні особи з аналогічними потребами, можливостями й цілями, так і по вертикалі – створюються технологічно замкнені господарські мережі з налагодженням міжгалузевих зв'язків (табл. 2).

2. Порівняльна характеристика корпоратизації та кооперації

Ознака / властивість	Корпоратизація	Кооперація
Мета	Нарощування й ефективна реалізація економічного потенціалу – одержання кінцевого прибутку учасниками	Нарощування потенціалу, одержання якісних послуг, товарів, доступу до ринків, соціальний розвиток членів
Демократичність прийняття рішень	Умовна	Присутня – паритетна участь в управлінні
Самостійність	Часткова в межах делегованих повноважень	Часткова в межах зобов'язань перед колективом
Розподіл доходів	Первинний на рівні внутрішніх цін/трансфертів, вторинний на рівні розподілу балансового прибутку	Первинний на рівні цінового розподілу та розподілу залишкового доходу залежно від обсягу одержаних послуг/товарів
Капітал	Обов'язковий, статутний – критерій розподілу прибутку, повноважень	Пайовий, подільний і неподільний
Відповідальність	Обмежена власним капіталом та резервами	Умовно необмежена, резервні фонди формуються й активно поповнюються відрахуваннями з доходів
Соціальна складова	Декларована – відсутня	Присутня
Конфлікт інтересів	Присутній між учасниками, менеджерами	Відсутній
Відкритість	Умовно висока як для потенційних учасників, партнерів	Відносно низька – для споріднених членів/клієнтів
Територіальність	Висока – від локального до транснаціонального розміщення	Часто обмежена окремою територією
Ризиковість	Повна, висока	Часткова, середня

Джерело: Власні дослідження.

У макро- та мікроекономічному масштабах кооперація й корпоратизація є конкуруючими формами. Кооперація розглядається також як третій сектор економіки разом із

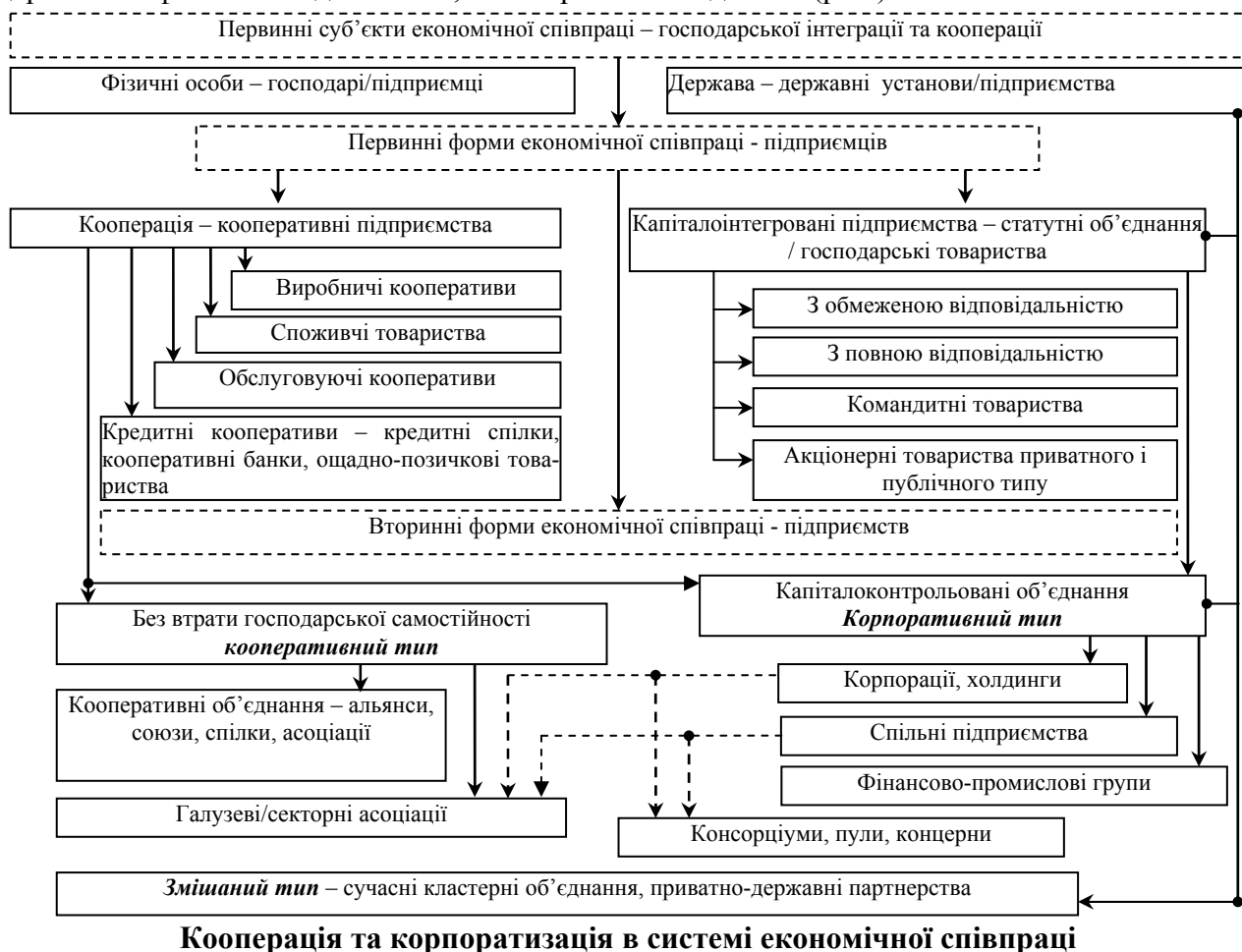
приватним і державним секторами. У ринковій економіці виступає як альтернатива приватному й державному підприємству.

Порівняння природи корпоратизації й кооперації дає змогу стверджувати, що за змістом вони є тотожними, а за формами прояву мають значні принципові відмінності. Між ними, як процесами організації спільних дій групи підприємств або осіб, спіль-

1 Водночас досить часто розуміють під «корпорацією» господарські товариства, або безпосередньо акціонерні товариства. Під корпоративними правами мають на увазі права на частку у статутному капіталі учасника господарського товариства.

ного значно більше, ніж між організаційними проявами цих процесів. Тотожність між даними процесами проявляється в цілях, передумовах, частині принципів і базових елементах моделі ведення господарської діяльності. Відмінності стосуються особливих принципів та складових організації господарської й фінансової діяльності, категорій

учасників, форм управління об'єднанням, відкритістю/закритістю системи, рівнем проникності діяльності об'єднання в роботу окремих учасників і їх взаємопроникненням, масштабністю. Нижче представлено систему організації економічної співпраці господарюючих суб'єктів на різних рівнях об'єднання (рис.).

Кооперація та корпоратизація в системі економічної співпраці

Джерело: Власні дослідження.

Будучи домінуючими формами первинного об'єднання, господарські суб'єкти кооперативного та корпоративного типів і надалі зберігають базові принципи організації спільних дій. Винятками є застосування в практиці кооперативних дій корпоратизації на вторинному рівні – так первинні кооперативи вдаються до створення господарських товариств для замкнення мереж створення продуктів і просування послуг. Також останнім століттям активно просувається ідея формування змішаних форм співпраці – кластеризації¹ (особливо в інноваційно-

виробничій сфері) та державно-приватних партнерств² (для реалізації суспільно значимих проектів, розвитку інфраструктури, надання соціальних послуг).

цюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями та органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції і сприяння економічному розвитку регіону.

² Державно-приватне партнерство – система відносин між державним і приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород (відшкодувань) між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні (відновленні) нових та/або модернізації (реконструкції) існуючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій, та у користуванні (експлуатації) такими об'єктами.

¹ Кластер – це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпра-

Висновки. Мотивація співпраці господарюючих суб'єктів і самих підприємців та їхня готовність відмовитися від певного рівня самостійності прийняття рішень в обмін на змогу колективно розв'язати власні економічні завдання, визначають механізм/модель майбутньої співпраці й управління нею. При цьому модель економічного співробітництва ґрунтується на критеріях “капіталоформування” та ступеня “господарської самостійності” в процесі об'єднання.

На відміну від корпоратизації, яка є економічним процесом, кооперація об'єднує в собі одночасно економічну діяльність і сус-

пільний рух, тому є соціально-економічним явищем. Обидві форми спільної діяльності впродовж усього часу виникнення й розвитку зберігають первинні засади базового поєднання інтересів ініціаторів, проте на вторинному рівні співпраці кооперативні підприємства частіше використовують статутні форми об'єднання з контролем за кооперативами – засновниками. Натомість господарські товариства меншою мірою використовують простіші форми договірної кооперації, залишаючи засновницький або залучений капітал центральною ланкою об'єднання.

Список використаних джерел

1. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18, 19-20, 21-22. – Ст. 144 (зі змінами та доповненнями). – Глава 12 ст. 120, 126. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>.
2. Інтеграція та самоорганізація аграрного бізнесу в умовах децентралізації влади : моногр. ; за ред. М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2015 – 482 с.
3. Гончаренко В.В. Кредитна кооперація: форми економічної самопомогі сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В.В. Гончаренко. – К.: Глобус, 1998. – 330 с.
4. Meskon M. Fundamentals of Management / M. Meskon, M. Albert, F. Hedouri. – New York, Business published, 1996. – 704p.
5. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація України: теорія і практика: моногр. / А.О. Пантелеймоненко. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – 348 с.
6. Портер М. Конкуренція / М. Портер ; пер. з англ. – М.: Вільямс, 2005. – 608 с.
7. Туган-Барановський М.І. Соціальні основи кооперації / М.І. Туган-Барановський. – М.: Економіка, 1989. – 496 с.
8. Чаянов О.В. Короткий курс кооперації / О.В. Чаянов. – М.: Книжкова палата, 1925. – 74 с.
9. Porter, M. (1987) "From Competitive Advantage to Corporate Strategy", Harvard Business Review, May/June 1987, pp. 43-59.
10. Richard A. Brealey, Stewart C. Myers. Principles of Corporate Finance (7 edition). - Boston McGraw-Hill Irwin, 2007. – 1008 p.

Стаття надійшла до редакції 8.06.2016 р.

* * *

Новини АПК

Канадський ринок відкритий для українського експортера

Міністр економічного розвитку і торгівлі України Степан Кубів та міністр міжнародної торгівлі Канади Христя Фріланд підписали Угоду про зону вільної торгівлі між державами.

Угода є асиметричною. Згідно з її положеннями, з моменту ратифікації Канада відкриває українським експортерам вільний доступ до 98% свого ринку товарів. Це означає, що віднині всі сільськогосподарські товари України, за винятком тих, до яких застосовується система квотування імпорту, отримують вільний доступ до канадського ринку.

У свою чергу Україна має перехідний період, перш ніж лібералізувати свій ринок для канадської продукції і повністю скасувати імпорتنі мита.

Підписання Угоди, у довгостроковій перспективі стане можливістю перерозподілу торговельних напрямків для українського виробника та стимулюватиме його до модернізації вітчизняного виробництва товарів із високою доданою вартістю. Вона стане дієвим інструментом для суттєвого нарощування обсягів торгівлі сільськогосподарськими товарами, у тому числі продукцією переробної промисловості з високою доданою вартістю.

Прес-служба Мінагрополітики України

*Л.Д. ТУЛУШ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник,
завідувач відділу податково-бюджетної політики
О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору науково-інформаційного
забезпечення досліджень
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Оцінювання рентабельності діяльності як передумова надання держфінпідтримки сільгосппідприємствам

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з найзакритіших протекціонізмом галузей економіки, а держпідтримка – невід'ємною складовою аграрної політики багатьох країн, передусім, розвинутих. Традиційно вважається, що в силу об'єктивних причин сільгосппідприємства не можуть генерувати рентабельність активів, зіставну з відповідним показником суб'єктів господарювання інших сфер економіки.

Держфінпідтримка забезпечує нівелювання наслідків нееквівалентності у товарообміні сільського господарства з іншими галузями економіки, забезпечення ефективного функціонування агропромислового виробництва (АПВ) загалом та окремих його галузей. Крім того, за рахунок значних обсягів держпідтримки стимулюється технічна й технологічна модернізація сільського господарства, що сприяє досягненню продовольчої безпеки.

Враховуючи це, держфінпідтримка в європейських країнах становить майже третину по відношенню до вартості валової продукції сільського господарства. Не є винятком у цьому відношенні й Україна, яка, незважаючи на обмежені бюджетні можливості, фінансово стимулює розвиток сільгоспвиробництва – щоправда, переважно у не-

прямій формі, за рахунок надання податкових пільг та преференцій. Обсяги такої держфінпідтримки є досить значними і в останні два роки перевищують 12,5-13,0 % вартості сільгосппродукції, що виробляється сільгосппідприємствами.

Важливим мотивом надання держфінпідтримки суб'єктам господарювання, поряд з іншими, є забезпечення достатнього рівня рентабельності тих видів діяльності, в розвитку яких заінтересована держава. Проте, на жаль, при формуванні системи держфінпідтримки розвитку сільського господарства в Україні оцінювання рентабельності сільгоспдіяльності не проводиться, що визначає недостатню її ефективність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі формування ефективної системи держфінпідтримки сільгосптоваровиробників присвячена значна кількість досліджень, серед яких варто виділити наукові праці Н. Абдімолдаєвої [1], К. Андерсона [23], А. Діброви [5], А. Метьюза [20], А. Камоляна [6], І. Кобути [7], Т. Осташко [4], В. Протасова [14], О. Радченко [15], В. Ронін-гена [21], А. Стоккеля [22], Р. Таєрса, О. Шпичака [19] та інших учених.

Питання здійснення непрямої держфінпідтримки розвитку АПВ за рахунок податкових пільг і преференцій розглядаються у працях В.Березовського [2], П. Боровика [3], Ю. Лупенка [9], О. Нів'євського [10],

М. Орлова [11], А. Папцова [12], О. Прокопчук [13], М. Соколова [16] й інших.

Проте, незважаючи на ґрунтовність наявних наукових досліджень, до цього часу все ще не сформовані системні засади оцінювання ефективності вітчизняних механізмів держфінпідтримки розвитку АПВ. Зокрема, недостатньо враховується їхній вплив на рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності, ринкову мотивацію суб'єктів аграрного бізнесу та формування структурної будови аграрного сектора економіки.

Мета статті – уточнення концептуальних засад здійснення держфінпідтримки розвитку сільського господарства, зокрема непрямой її форми у вигляді податкових пільг, з огляду на необхідність забезпечення ефективності усіх видів сільгоспдіяльності, вирівнювання умов господарювання в галузі й формування раціональної структури аграрної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Найбільш значимими мотивами надання держфінпідтримки сільгосппідприємствам є: досягнення необхідного рівня продовольчої безпеки країни; підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільгосппродукції; підвищення рівня сільської зайнятості; розв'язання проблем розвитку сільських територій, які нерозривно пов'язані із сільгоспвиробництвом; стимулювання екологічного виробництва та збереження навколишнього середовища; здешевлення вартості продуктів харчування й забезпечення їх доступності для населення; забезпечення ефективності сільгоспдіяльності та її інвестиційної привабливості.

Останньому із зазначених мотивів не приділяється належна увага при здійсненні держфінпідтримки. Натомість остання повинна сприяти забезпеченню економічної ефективності певного виду діяльності – особливо з огляду на несприятливі фактори, що її супроводжують. До складу останніх у сільському господарстві варто віднести значну залежність доходів від дії природних факторів, що негативно впливає на їхню стабільність; нееквівалентність обміну із суб'єктами господарювання з інших галузей економіки, що позначається на обсягах до-

ходів, а також значну розтягнутість операційного циклу, що негативно впливає на термін окупності інвестованих коштів. Крім того, величина доходів сільгосппідприємств суттєво залежить від купівельної спроможності населення й ефективного державного цінового регулювання.

Враховуючи це, однією із ключових передумов прийняття рішення щодо здійснення держфінпідтримки певної галузі економіки повинно передувати оцінювання рентабельності діяльності суб'єктів господарювання – реципієнтів підтримки. Результати оцінювання слід враховувати при визначенні доцільності та виборі інструментарію держфінпідтримки. Особливо це стосується надання останньої в її найбільш некерованій формі – шляхом надання податкових преференцій, без зворотних зобов'язань суб'єктів господарювання щодо ведення певних видів діяльності, у розвитку яких заінтересована держава, участі у соціально-економічному розвитку відповідних територій, зниженні рівня безробіття, підвищенні рівня технічного й технологічного переоснащення виробництва.

Крім того, зважаючи на результати оцінювання рентабельності певних видів діяльності, повинні диференціюватися й механізми держфінпідтримки – адже окремі види сільгоспдіяльності значно різняться за рентабельністю. Остання, до того ж, суттєво диференціюється і в розрізі окремих груп товаровиробників, та в розрізі окремих територій. Нинішня практика непрямой держфінпідтримки сільгосппідприємств, передусім за рахунок податкових пільг, здійснюється незалежно від державних пріоритетів розвитку аграрного сектора економіки й досягнутої суб'єктами господарювання ефективності діяльності. Внаслідок цього порушується конкурентне середовище в аграрній галузі та ринкова мотивація суб'єктів господарювання, що спричиняє структурні перекоси в аграрній економіці.

Оцінювання рентабельності діяльності сільгосппідприємств вже було підґрунтям при здійсненні фінансового регулювання – в колишньому СРСР, при формуванні механізмів ціноутворення й оподаткування. Тоді питанням ефективності держфінпідтримки

приділялося значно більше уваги, ніж це робиться нині – в умовах відсутності належних обсягів державних фінансових ресурсів для її здійснення та, відповідно, необхідності їх максимального ефективного розподілу й використання.

В умовах планової економіки одним із найдієвіших важелів формування однакових умов господарювання була диференціація закупівельних цін. Основна ідея її запровадження передбачала вирівнювання доходності виробництва у різних груп товаровиробників з урахуванням їх розміщення та індивідуальних (для групи) особливостей ведення виробництва [8, с. 24].

Крім того, оцінювання рентабельності діяльності використовувалось і при формуванні механізму оподаткування доходів сільгоспідприємств (колгоспів) з метою визначення раціональної частки вилучення доходів. Зокрема, при оподаткуванні чистого доходу колгоспів застосовувався неоподатковуваний його мінімум, який відповідав 15 %-й (пізніше 25 %-й) рентабельності виробничої (операційної) діяльності [18, с. 174].

На нинішньому етапі при формуванні механізму надання держфінпідтримки розвитку АПВ рентабельність сільгоспдіяльності взагалі не враховується, що, на нашу думку, є економічно неправильним. Адже, ігноруючи необхідність оцінювання рентабельності сільгоспдіяльності (як у цілому, так і по

окремих її видах) при формуванні фіскальної політики, держава нехтує базовими економічними постулатами, внаслідок чого суб'єктам аграрного ринку посиляються нерациональні з погляду державного управління сигнали. В кінцевому підсумку це призводить до структурних перекосів в економіці та непродуктивних втрат державних фінансових ресурсів, що спрямовуються на держфінпідтримку. В умовах застосування суцільних (недиференційованих) інструментів держфінпідтримки, які не враховують рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності, суб'єкти господарювання наращують частку високомаржинальних видів сільгосппродукції в доходах, повністю ігноруючи соціально спрямовані або вигідні для держави види сільгоспдіяльності, що генерують значно менший обсяг доходів, а тому є менш привабливими.

Причому надвисока рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності може бути наслідком сприятливої ринкової кон'юнктури, а не результатом зусиль сільгоспідприємств - при цьому вони продовжують користуватися значними обсягами держфінпідтримки.

Вищезазначені недоліки функціонування вітчизняної системи держфінпідтримки сільгоспідприємств зумовили суттєву зміну структури їхніх доходів від сільгоспдіяльності за останні п'ятнадцять років (табл. 1).

1. Динаміка структури доходів сільгоспідприємств від реалізації сільгосппродукції, %

Показники	2002	2006	2010	2012	2014	2015
Продукція рослинництва - всього	67,3	63,3	67,0	72,5	73,8	80,0
Зернові та зернобобові культури	32,8	31,3	28,5	35,7	37,2	39,6
у т.ч. пшениця	20,3	15,2	12,1	13,2	14,3	14,6
ячмінь	6,7	8,1	4,9	3,4	3,7	3,0
кукурудза на зерно	2,3	5,3	9,7	17,5	17,9	20,7
Насіння соняшнику	8,3	10,2	17,7	18,5	16,6	21,2
Соя	0,0	1,4	3,0	4,6	6,3	7,7
Ріпак	0,0	1,8	4,0	3,4	4,4	3,6
Цукрові буряки (фабричні)	4,1	6,6	2,7	1,9	1,3	0,7
Продукція тваринництва - всього	32,7	36,7	33,0	27,5	26,2	20,0
М'ясо - всього*	16,1	23,4	17,5	15,1	15,8	12,7
у т.ч. великої рогатої худоби	7,6	5,5	2,1	1,5	1,3	1,1
свиней	4,1	6,3	4,6	4,5	4,6	3,5
птиці	4,2	11,5	10,8	9,0	9,8	8,1
Молоко	7,7	7,4	6,4	4,3	4,6	3,3
Яйця	4,2	4,4	4,7	4,7	4,7	3,5
Продукція сільського господарства	100	100	100	100	100	100

Джерело: Складено за даними статбюлетеня „Реалізація продукції сільгоспідприємствами”.

Як видно з даних таблиці 1, структура доходів сільгосппідприємств за останні п'ятнадцять років зазнала суттєвих змін – значно зросла частка високомаржинальних видів сільгосппродукції, на які також поширювалися заходи держфінпідтримки. Зокрема, це стосується доходів від виробництва продукції рослинництва, особливо тих його видів, які не передбачають значних затрат робочої сили (виробництво зернових та олійних культур – на відміну від овочівництва, садівництва й ягідництва). Суттєво знизилася частка доходів від тваринництва, яка у 2015 році становила лише 1/5 загальних

доходів сільгосппідприємств від виробництва сільгосппродукції. При цьому у тваринництві стрімко зростає частка птахівництва, яке також не потребує значних затрат робочої сили. Частка доходів від вирощування лише двох сільгоспкультур – кукурудзи та соняшнику – у загальних доходах сільгосппідприємств від вирощування сільгосппродукції зросла із 10,6 % у 2002 році до майже 42 % у 2015-му (у більше як чотири рази).

Наявна система держфінпідтримки суттєво позначилась і на структурі посівних площ сільгосппідприємств (рис. 1).

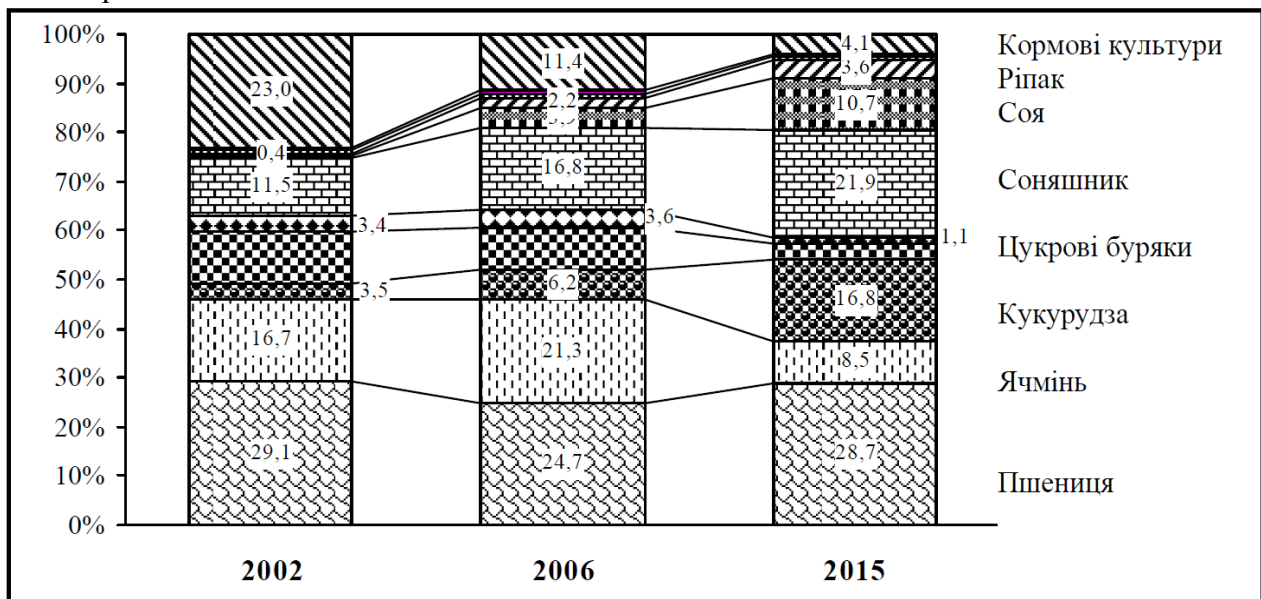

Рис. 1. Динаміка структури посівних площ сільгосппідприємств, %

Джерело: Складено за даними статистичного збірника „Рослинництво України”.

Як видно з даних рисунка 1, посівні площі під кормовими культурами знизились із 23,0 до 4,1 %, натомість площі під високомаржинальними соняшником і кукурудзою зросли – відповідно із 3,5 до 16,8 % та з 11,5 до 21,9 %. Частка трьох основних експортованих сільгоспкультур (пшениці, соняшнику та кукурудзи) сягнула у 2015 році 67,5 % у загальній посівній площі, тоді як у 2002 році становила 44,1 у 2006-му – 47,7 %.

Незважаючи на суттєві зміни у структурі доходів сільгосппідприємств, держава практично не змінювала інструментарій держфінпідтримки - застосовувалися практично ті ж самі види підтримки, що й у роки, коли рентабельність сільгоспдіяльності ще не була такою високою. Лише з 1 січня 2016 року ПДВ-підтримка за рахунок режиму ПДВ-

аккумуляції була диференційована: 80 % для продукції скотарства, 50 – для інших видів сільгосппродукції, 15 % для експортоорієнтованих зернових і технічних культур (з відновленням для них ПДВ-відшкодування при експорті).

Вищенаведені дані досить яскраво ілюструють необхідність запровадження практики оцінювання рентабельності діяльності сільгосппідприємств (як у цілому так і по окремих її видах) як основи для прийняття рішення щодо надання держфінпідтримки та забезпечення її диференціації по видах сільгоспдіяльності. При цьому необхідно також звернути увагу й на проблеми визначення реальної рентабельності сільгоспдіяльності в умовах інфляційних процесів у вітчизняній економіці.

Якщо брати до уваги показники рентабельності сільгоспдіяльності, оприлюднені Держслужбою статистики, то варто зазначити, що в останні два роки вони мають досить високі значення (рис. 2), що фактично робить недоречною будь-яку держфінпідтримку сільгосппідприємств, у тому числі й застосуванням спецрежиму справляння ПДВ.

Так, сільгоспдіяльність характеризувалась у 2015 році безпрецедентними показниками рентабельності, які не спостерігалися з початку 90-х років: 45,9 % – у цілому по галузі; 50,9 % – по рослинництву.

Окремо варто звернути увагу на диференціацію рівня рентабельності діяльності в розрізі окремих видів сільгосппродукції (табл. 2).

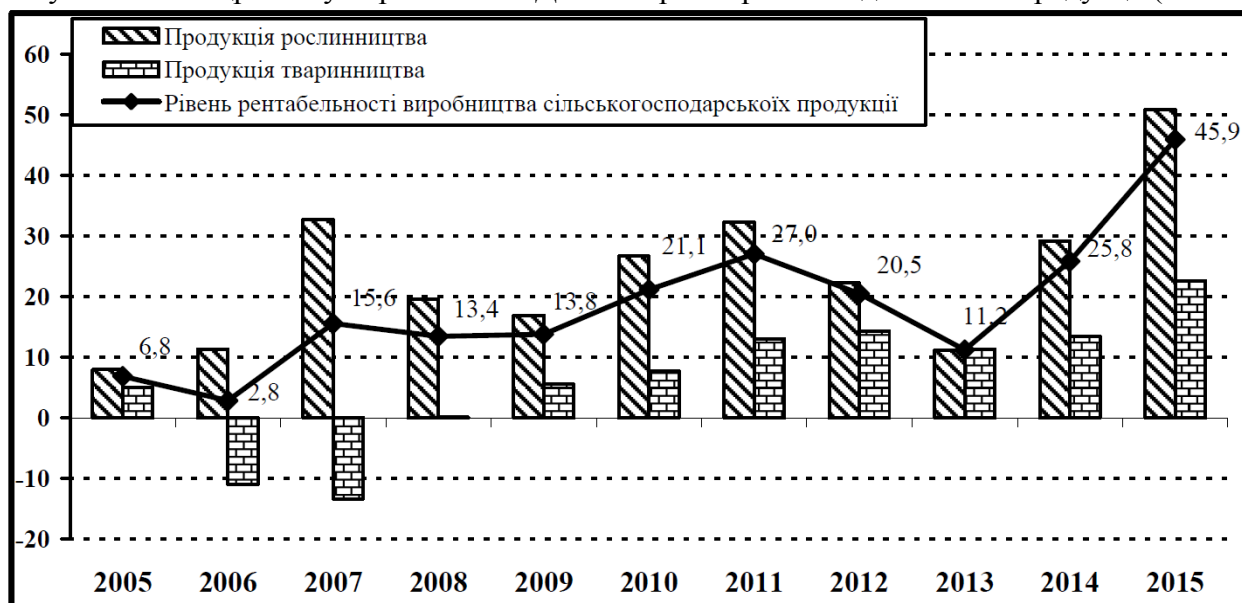

Рис. 2. Динаміка рентабельності виробництва сільгосппродукції у сільгосппідприємствах, %

Джерело: Складено за даними Держслужби статистики України.

2. Динаміка рентабельності діяльності в розрізі основних видів сільгосппродукції у сільгосппідприємствах, %

Види продукції	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Зернові та зернобобові - усього	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9	26,0	15,2	1,5	25,8	43,2
у т.ч. пшениця	4,6	9,9	24,2	17,6	5,7	9,6	17,6	11,8	2,4	28,0	35,3
ячмінь	13,0	3,8	21,5	19,7	-4,9	-0,4	16,0	11,4	0,6	18,3	30,2
кукурудза	-6,3	10,9	47,9	10,6	21,5	29,9	38,6	19,8	1,5	26,2	50,7
Насіння соняшнику	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7	57,0	45,8	28,5	36,5	80,3
Соя	6,7	-4,0	20,4	1,3	34,1	16,4	24,1	23,4	15,8	34,5	38,4
Ріпак	50,4	46,4	37,9	51,3	23,8	26,6	32,1	21,4	8,6	29,2	44,0
Цукрові буряки	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5	15,7	2,7	17,9	26,9
Велика рогата худоба	-25,0	-38,4	-41,0	-24,1	-32,8	-35,9	-24,8	-29,5	-43,3	-35,9	-17,9
Свині на м'ясо	14,9	-9,2	-27,5	0,3	12,1	-7,8	-3,7	2,0	0,2	5,6	12,3
Вівці і кози на м'ясо	-32,1	-34,3	-46,4	-38,6	-31,7	-29,5	-39,6	-40,0	-42,8	-52,2	-29,3
Птиця на м'ясо*	21,9	12,9	-6,3	5,7	4,2	9,3	11,1	11,9	6,9	19,3	38,0
Молоко	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	17,8	18,5	2,3	13,6	11,0	12,8
Яйця курячі	23,5	-6,8	9,1	13,0	13,1	18,6	38,8	52,6	47,6	58,8	61,4

*Розрахункова рентабельність з урахуванням повного циклу виробництва.

Джерело: Складено за даними Держслужби статистики України.

Як видно з даних таблиці 2, виробництво окремих сільгоспкультур характеризується надрентабельністю – зокрема це стосується вирощування соняшнику (понад 80 %), курячих яєць (понад 60 %), кукурудзи (понад 50 %) та м'яса птиці (майже 40 % – з ураху-

ванням повного циклу виробництва), причому й без урахування заходів держфінпідтримки.

З урахуванням ПДВ-підтримки рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності сягає надвисоких значень (табл. 3).

3. Динаміка рентабельності діяльності в розрізі основних видів сільгосппродукції у сільгосппідприємствах із врахуванням ПДВ-підтримки, %

Види продукції	2011	2012	2013	2014	2015
Зернові - усього	38,6	25,8	9,4	38,7	59,6
у тому кукурудза	53,2	30,8	8,6	38,8	68,0
Соняшник	75,9	62,7	42,0	51,4	104,0
Соя	36,3	35,8	26,5	48,9	53,6
Ріпак	45,0	32,2	17,2	42,2	59,9
Цукрові буряки	49,6	25,0	9,3	27,9	38,6
М'ясо ВРХ	-18,3	-23,9	-40,5	-31,7	-10,2
М'ясо свиней	4,1	10,8	8,5	14,9	22,9
М'ясо птиці	24,9	26,1	19,2	51,3	58,6
Молоко	33,9	14,4	27,9	24,5	26,6
Яйця курячі	52,1	69,4	63,3	76,7	79,8

Джерело: Авторські розрахунки на основі даних Держслужби статистики України.

Як видно з даних таблиць 2 і 3, наслідком неврахування показників рентабельності діяльності в розрізі окремих видів сільгосппродукції та застосування «суцільного» інструментарію держфінпідтримки є зростання різниці у рівнях рентабельності високо- й низькомаржинальних видів сільгосппродукції. Адже внаслідок притаманної ПДВ-

підтримці проциклічності [17], "добавка" рентабельності у високомаржинальних видів сільгосппродукції є вищою, ніж у низькорентабельних (наприклад, у соняшнику додатково виходить + 23,7 в.п. проти + 11,7 в.п. у цукрових буряків, де базова рентабельність є суттєво нижчою (рис. 3).

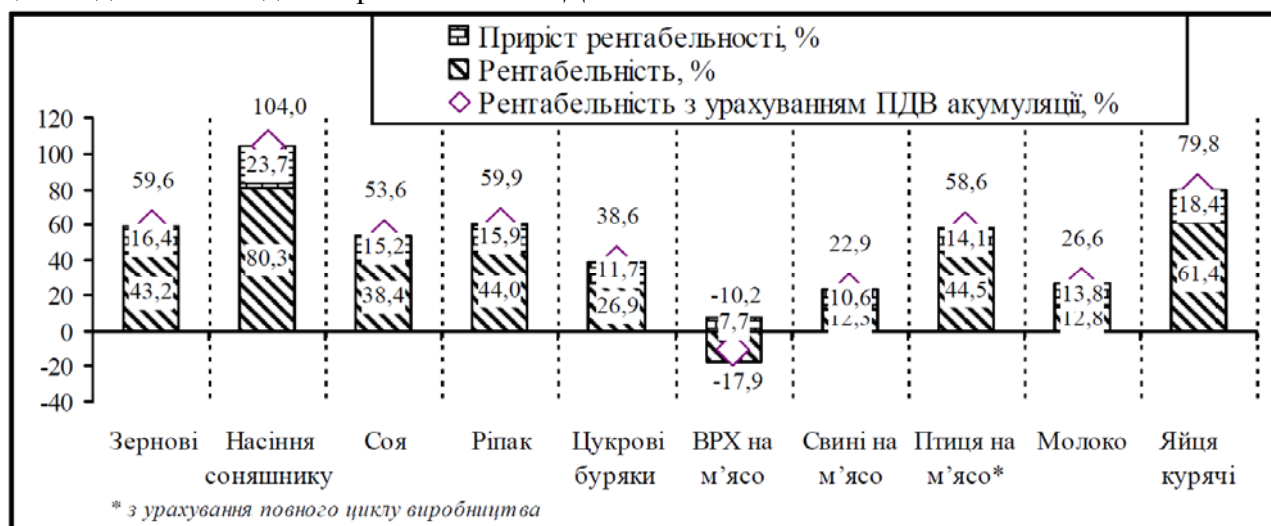

Рис. 3. Рентабельність виробництва основних видів сільгосппродукції у сільгосппідприємствах з/та без ПДВ-підтримки (2015 рік), %

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України.

Отже, діюча практика надання держфінпідтримки, зокрема за рахунок спецрежиму ПДВ, призводить до того, що різниця у показниках рентабельності діяльності при виробництві різних видів сільгосппродукції ще більше зростає, тоді як, виходячи із суті держпідтримки, повинна зменшуватися.

Окремою проблемою, яка потребує врахування при запровадженні практики оцінювання рентабельності сільгоспдіяльності як основи для прийняття рішення щодо

здійснення держфінпідтримки, є врахування інфляційного фактора, дія якого особливо відчутна останніми роками.

Враховуючи це, оприлюднена Держслужбою статистики інформація щодо рентабельності сільгоспдіяльності може не відповідати реальному стану справ в аграрній галузі, оскільки не враховує наявні інфляційні процеси в умовах «розтягнутості» виробничого циклу в ній. Ігнорування даної специфіки сільгоспвиробництва призводить до

того, що доходи і витрати сільгосппідприємств порівнюються у різних масштабах цін, внаслідок чого декларована надрентабельність сільгоспдіяльності в Україні може бути лише ілюзією, зумовленою недосконаліми статистичними підходами до її оцінювання – зокрема, відсутністю методики коригування понесених протягом року сільгосппідприємствами витрат. Останнє забезпечило б їхню зіставність із доходами, одержаними через понад півроку (а часто й три квартали) після понесення основної частки витрат.

Насамперед, необхідно проаналізувати фактори, що могли привести до такого значного зростання рентабельності сільгоспдіяльності останніми роками, а саме динаміку підвищення цін на сільгосппродукцію та збільшення витрат на її виробництво.

Як показує проведений аналіз, основна причина зростання рентабельності сільгоспдіяльності криється у випереджальних темпах підвищення цін на сільгосппродукцію над темпами зростання її повної собівартості. Зокрема, ціни на рослинницьку продук-

цію, за даними Держслужби статистики, зросли у 2015 році на 60-90 % проти їх рівня 2014 року, тоді як витрати - лише на 40-60 % (різниця становить 20-30 в.п.). Отже, незбіг темпів зростання доходів і витрат став причиною суттєвого зростання рентабельності виробництва рослинницької продукції у 2015 році порівняно із 2014 роком. При цьому по тваринницькій продукції зростання доходів не було таким значним, як по рослинницькій. Ціни на тваринницьку продукцію зросли у 2015 році лише на 20-40 % (крім м'яса ВРХ, ціни на яке зросли в 1,5 раза) проти рівня 2014 року, а витрати – в середньому на 15-25 % (різниця – 5-15 в.п.).

Доходи сільгосппідприємств від реалізації сільгосппродукції збільшилися в період із 2010 по 2015 рік у 3,7 раза, причому лише у 2015 році – в 1,73 раза по відношенню до їх рівня у 2014 році (рис. 4). Доходи сільгосппідприємств від реалізації продукції рослинництва за 2010-2015 роки зросли в 4,43 раза, тоді як доходи від реалізації тваринницької продукції за той же період – лише у 2,24 раза (різниця майже у два рази).

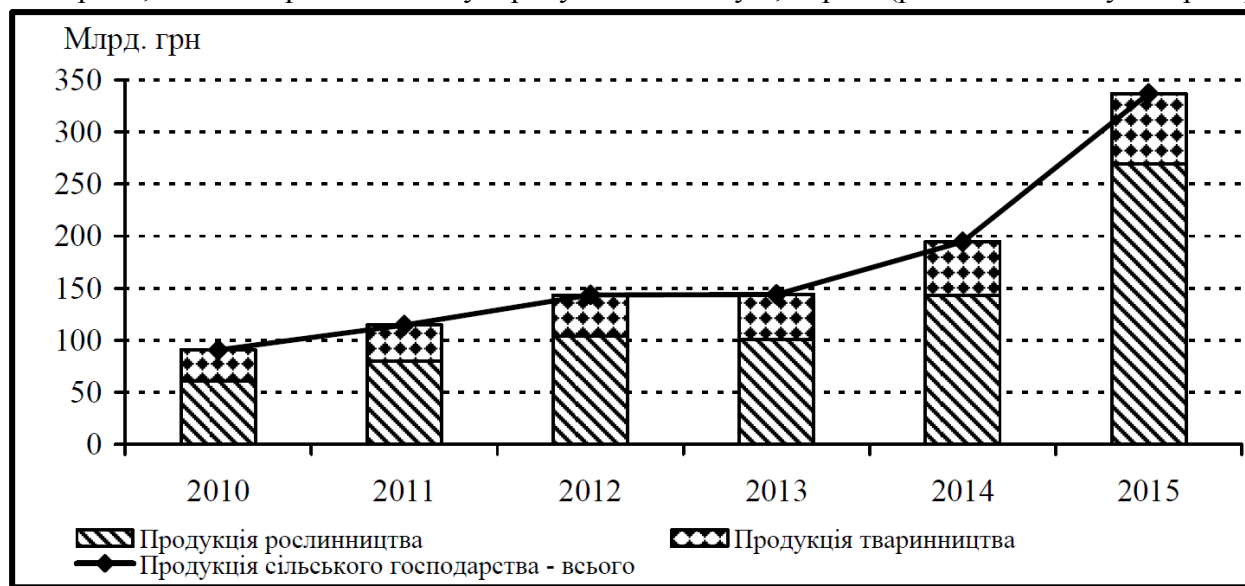

Рис. 4. Динаміка доходів від реалізації сільгосппродукції сільгосппідприємствами

Джерело: Складено за даними статбюлетеня „Реалізація продукції сільгосппідприємствами”.

Особливо відчутним зростання доходів від реалізації рослинницької продукції було у 2015 році – в 1,87 раза, у тому числі по кукурудзі – в 2, сояшнику – 2,2 раза. При цьому збільшення рослинницьких доходів сільгосппідприємств в 1,67 раза було зумовлено зростанням цін, ще у 1,12 раза – обсягів реалізації. Натомість доходи від реаліза-

ції тваринницької продукції зросли у 2015 році лише в 1,32 раза, а суттєвим приростом характеризувалися лише доходи від вирощування м'яса птиці, які зросли в 1,43 раза.

Щоправда, на суттєве підвищення доходів сільгосппідприємств від рослинництва у 2015 році частково вплинуло «перекидання» частини потенційних доходів 2016 року на

2015 рік із метою використання переваг дії спецрежиму ПДВ, який з 1 січня 2016 року було реформовано, особливо для рослинницької продукції.

Зростання доходів сільгосп підприємств у 2015 році зумовлене значним підвищенням цін на сільгосппродукцію (рис. 5).

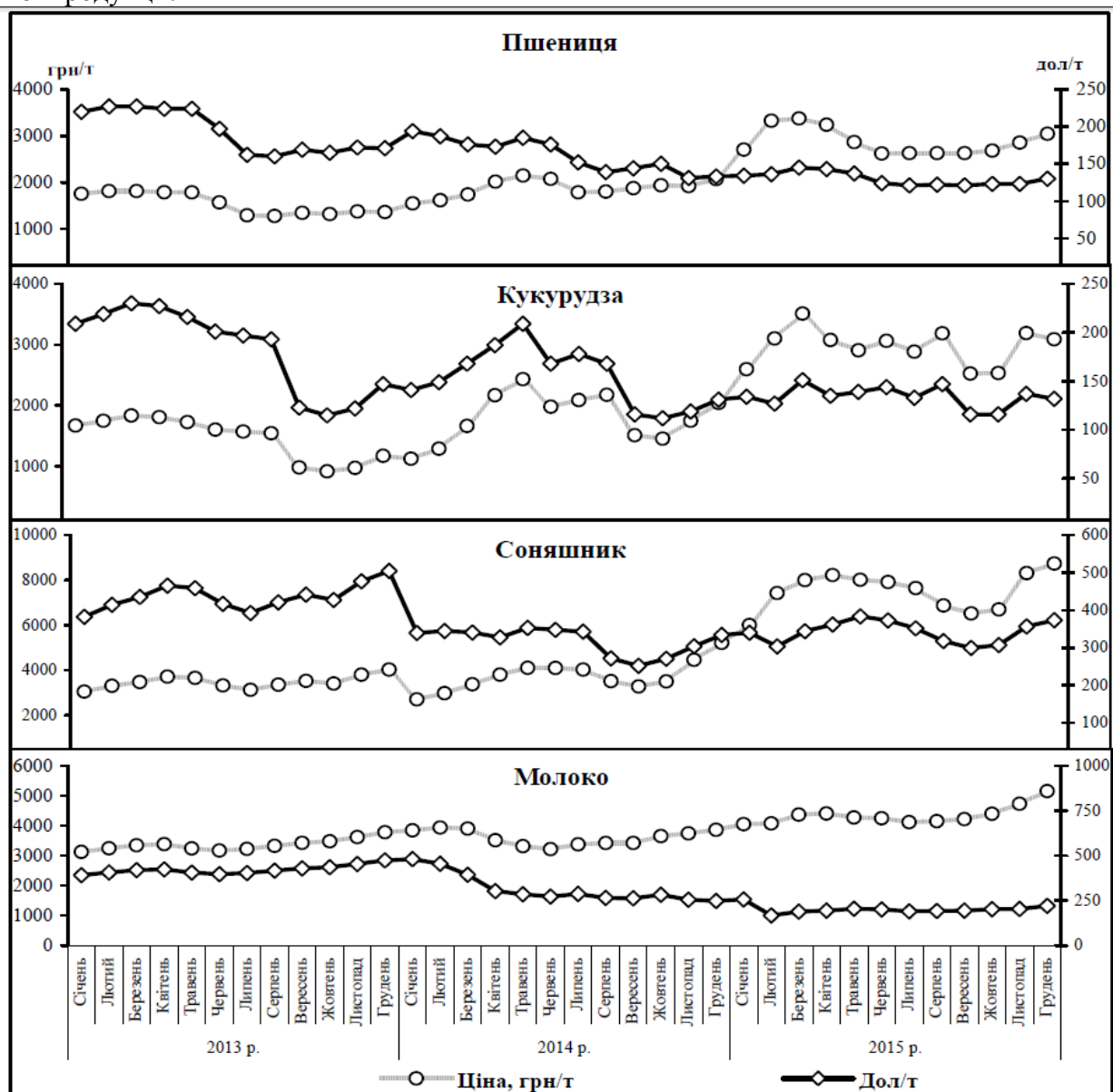

Рис. 5. Динаміка цін на окремі види сільгосппродукції (у доларах США та гривнях) у 2013-2015 рр.

Джерело: Складено за даними статбюлетеня „Реалізація продукції сільськогосподарськими підприємствами” та даними НБУ щодо курсу валют.

Враховуючи високу конкурентоспроможність вітчизняної рослинницької продукції – зокрема, й унаслідок глибокої (більше як утричі) девальвації, рівень цін на неї визначається кон’юктурою світового ринку. Незважаючи на те, що світові ціни на сировинних ринках, зокрема ринках продовольства, останніми роками переважно знижувалися, через девальвацію у національній валюті вони суттєво зростали.

Як видно з наведених на рисунку 5 даних, ціни на основні експорторієнтовані види сільгосппродукції (пшеницю, кукурудзу, соняшник) у доларах США залишалися практично незмінними з другої половини 2014 року – із незначною тенденцією до зниження. Натомість по тваринницькій продукції, зокрема по молоку, відповідного зростання цін у національній валюті не відбулося – це пояснюється тим, що вітчизняна тваринни-

цька продукція не є експортоорієнтованою (конкурентоспроможною на світовому ринку), внаслідок чого ціни на неї, на відміну від рослинницької, визначаються не кон'юнктурою світового ринку, а купівельною спроможністю населення.

Основною причиною, яка зумовлює недостатню коректність зафіксованих Держслужбою статистики показників рентабельності сільгоспдіяльності є розтягнутість операційного циклу в сільському господарстві, через що галузь є особливо чутливою до зміни цінової ситуації.

Серед інших причин, що зумовили значне зростання рентабельності сільгоспдіяльності у 2015 році, слід виділити:

девальвацію національної валюти – даний фактор проявився внаслідок значної залежності ринку рослинницької продукції від цінової ситуації на зовнішніх ринках та наявності імпортової складової у матеріальних витратах;

значне прискорення інфляційних процесів, що мало місце у вітчизняній економіці у 2014-2015 роках і частково проявилось у низькій собівартості залишків рослинницької

продукції, вирощеної у 2014 році, що були реалізовані у 2015 році в умовах нового масштабу цін;

заниження рівня окремих складових витрат, зокрема оплати праці з нарахуваннями (внаслідок низького її рівня в галузі), амортизаційних відрахувань (через недооцінку частини необоротних активів, особливо в умовах інфляції), обов'язкових платежів державі (внаслідок надання галузі суттєвих податкових преференцій, передусім відсутності оподаткування прибутку й пільгового порядку оподаткування земельних ресурсів).

Девальвація національної валюти через значну імпортозалежність вітчизняної економіки загалом та аграрного сектора економіки зокрема, призвела до зростання загального як рівня цін в Україні, так і цін на окремі види матеріально-технічних ресурсів, що використовуються у сільгоспвиробництві. Зміна вартості останніх в узагальненому вигляді відображається показником сукупного індексу витрат на виробництво сільгосппродукції, насамперед – рослинництва, що оприлюднюється Держслужбою статистики (рис. 6).

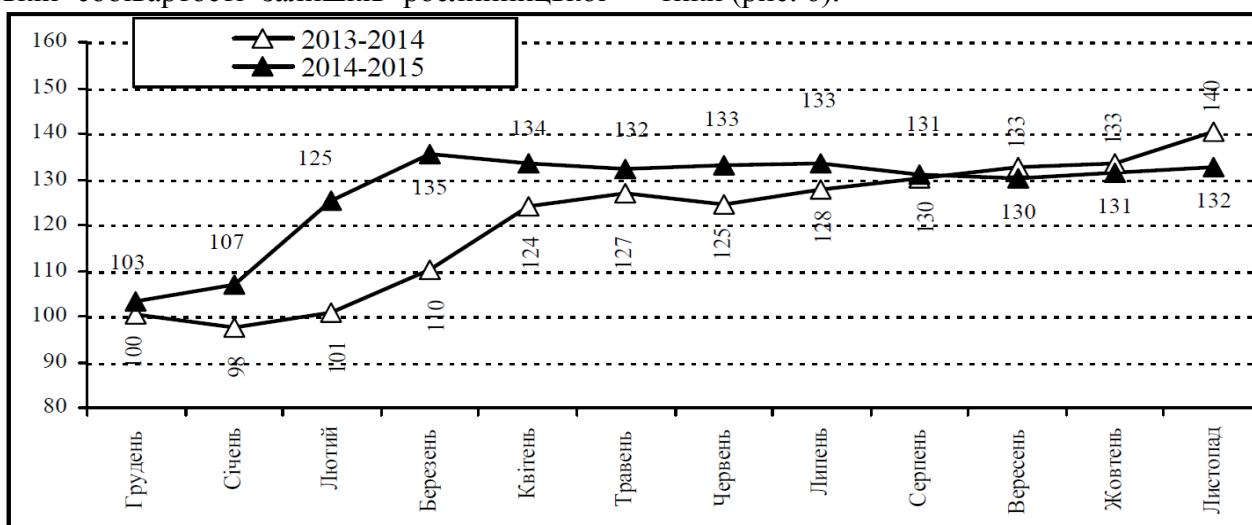

Рис. 6. Накопичений сукупний індекс витрат на виробництво продукції рослинництва протягом операційного циклу в рослинництві у 2014-2015 рр.

Джерело: Складено за даними Держслужби статистики України.

З огляду на дані рисунку 6, цінові умови, в яких здійснювалися витрати й формувалися доходи, були незіставними, що унеможливує коректний розрахунок показника рентабельності сільгоспдіяльності (передусім – у рослинництві) без застосування спеціального порядку коригування витрат.

Для коректного розрахунку показника рентабельності діяльності у рослинництві витрати, понесені протягом операційного циклу, необхідно індексувати на відповідне значення накопиченого сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва. Зокрема, перші витрати на виробницт-

во рослинницької продукції, понесені до грудня включно, необхідно індексувати при розрахунку рентабельності за 2014 рік на індекс 1,32, а за 2015 рік – на 1,40. Причому значення відповідних індексів витрат до травня протягом 2014 та 2015 років суттєво різняться, тоді як за період із травня до листопада – є приблизно однаковими.

Отже, зважаючи на «розтягнутість» операційного циклу при виробництві рослинницької продукції, коректний розрахунок рентабельності має передбачати коригування понесених протягом операційного циклу витрат на накопичене до моменту одержання доходів значення сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва.

Варто відзначити, що схожа практика вже мала місце у 1997-1998 роках, коли сільгосппідприємства востаннє масово залучалися до сплати податку на прибуток. Із 1999 року абсолютна більшість сільгосппідприємств перейшла на сплату фіксованого сільгоспподатку, внаслідок чого прибуток від сільгоспдіяльності стали визначати лише для цілей держстатистики.

Відповідно до норм статті 14 «Оподаткування виробників сільсько-господарської продукції» Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (у редакції Закону №283/97-ВР від 22.05.97 р.) валові доходи і витрати підприємств – виробників сільгосппродукції, одержані (понесені) протягом звітного року, підлягали індексуванню, виходячи з офіційного індексу інфляції за період від місяця, наступного за місяцем понесення таких витрат (одержання доходів), до кінця звітного року.

Вважаємо за доцільне використання зазначеного підходу й для коригування зафіксованої Держслужбою статистики України рентабельності сільгоспдіяльності в цілому й окремих її видів. При цьому методичні підходи до коригування рентабельності сільгоспдіяльності при виробництві певного виду сільгосппродукції (передусім, рослинництва) повинні передбачати:

розподіл витрат на виробництво певного виду сільгосппродукції протягом відповідного операційного циклу – при цьому витрати визнаються у періоді їх понесення (формування відповідних запасів або здійснення відповідних виплат), а не фактичного списання на собівартість реалізованої продукції чи розподілу згідно з технологічними картами;

визначення відповідних значень сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва протягом відповідного операційного циклу – від періоду понесення перших витрат до періоду одержання основних доходів від реалізації певного виду сільгосппродукції;

розрахунок накопиченого сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва протягом операційного циклу;

коригування витрат, понесених у певному місяці операційного циклу на відповідне значення накопиченого сукупного індексу витрат на виробництво продукції рослинництва;

підсумовування скоригованих витрат і визначення уточненого показника рентабельності виробництва відповідного виду сільгосппродукції та сільгоспдіяльності в цілому.

За результатами апробації зазначених методичних підходів нами одержано такі значення рентабельності (табл. 4).

4. Скориговані показники рентабельності діяльності при виробництві основних видів продукції рослинництва

Культура	2014		2015	
	Зафіксована ДССУ	Проіндексована на сукупний індекс витрат рослинництва	Зафіксована ДССУ	Проіндексована на сукупний індекс витрат рослинництва
Пшениця	28,0	5,2	35,3	13,2
Кукурудза	26,2	2,5	50,7	35,7
Ячмінь	18,3	-1,5	30,2	14,5
Соняшник	36,5	11,1	80,3	47,2
Соя	34,5	9,9	38,4	16,8
Ріпак	29,2	8,1	44,0	24,1
Усього	29,2	6,2	50,9	26,9

Джерело: Авторські розрахунки за даними Державної служби статистики України.

Як видно із наведених у таблиці 4 даних, реальна рентабельність сільгоспдіяльності у рослинництві суттєво відрізняється від показників, оприлюднених Держслужбою статистики. Особливо це стосується показників рентабельності 2014 року, які досить складно назвати високими.

Водночас навіть уточнені показники рентабельності виробництва соняшнику, кукурудзи й ріпаку за 2015 рік доводять про те, що після девальвації національної валюти відповідна діяльність вже не потребує держфінпідтримки (оскільки перевищує 25 %-й поріг). Враховуючи це, держпідтримка даних видів діяльності повинна спрямовуватися на реалізацію системи заходів щодо стимулювання експорту, зокрема за рахунок розвитку відповідної інфраструктури (збільшення пропускних можливостей портів, елеваторів, зменшення вартості транспортування та зберігання продукції, супутніх витрат тощо), а не надання сільгосппідприємствам, які вирощують переважно зазначені культури, податкових пільг і доступу до програм бюджетної підтримки.

Враховуючи досягнутий рівень рентабельності, «суцільне» (для усіх видів сільгосппродукції) застосування спецрежиму ПДВ та програм прямої підтримки надалі є недоцільним і лише зумовлюватиме подальші деформації структури аграрної економіки й непродуктивні бюджетні втрати.

Державі варто сконцентрувати фінансові ресурси на підтримці трудомісткіших і низькомаржинальних видів сільгосппродукції – насамперед продукції тваринництва, а також овочівництва, ягідництва, садівництва. Зважаючи на притаманні йому недоліки, спецрежим ПДВ вже не може бути використаний як інструмент держфінпідтримки сільгосппідприємств (принаймні, усієї їхньої сукупності). Натомість, варто опрацьовувати ефективніший інструментарій держфінпідтримки тих видів сільгоспдіяльності, які цього дійсно потребують – на основі оцінювання рентабельності відповідної діяльності, уникаючи стимулювання розвитку високомаржинальних видів сільгосппродукції та забезпечуючи зростання рівня зайнятості на селі.

Висновки. Державні фінансові ресурси повинні використовуватися раціонально й забезпечувати стимулювання збалансованого розвитку певної галузі економіки, яка підлягає державному регулюванню. Зважаючи на це, держфінпідтримка розвитку сільськогосподарства має ґрунтуватися на оцінюванні рентабельності сільгоспдіяльності в цілому та окремих її видів. Ігнорування даного постулату зумовлює нераціональні структурні зрушення в аграрній економіці й непродуктивні втрати бюджету, які мають місце у випадках, коли ресурси витрачаються на підтримку тих видів діяльності, які характеризуються достатньою рентабельністю і без заходів держфінпідтримки.

Невід’ємною складовою системи держфінпідтримки розвитку АПВ повинно стати оцінювання реальної рентабельності сільгоспдіяльності в цілому й окремих її видів. Наслідком недотримання даного підходу в Україні є формування нераціональної структури аграрного сектора економіки (з надвисокою часткою експортоорієнтованих видів сільгосппродукції) та суттєве скорочення зайнятості в галузі на фоні значного зростання доходів сільгосппідприємств і рентабельності сільгоспдіяльності.

В умовах значних інфляційних процесів оцінювання реальної рентабельності сільгоспдіяльності є утрудненим унаслідок суттєвої «розтягнутості» операційного циклу, насамперед, у рослинництві. Тому доцільним є коригування зафіксованих Держслужбою статистики показників рентабельності сільгоспдіяльності шляхом індексації витрат. Відповідні методичні підходи передбачають розподіл витрат за місяцями понесення (формування відповідних запасів) та їх індексацію на накопичений сукупний індекс витрат на виробництво продукції рослинництва.

Результати коригування показників рентабельності сільгоспдіяльності за 2014-2015 роки показали їхню певну «роздутість». Проте навіть після коригування рентабельність окремих видів сільгоспдіяльності у 2015 році (насамперед, спрямованих на виробництво експортоорієнтованої продукції) доводить недоцільність продовження їх держфінпідтримки, насамперед за рахунок застосування спец режиму ПДВ.

Застосування практики оцінювання рентабельності сільгоспдіяльності є певною мірою утрудненим процесом, проте може забезпечити вирівнювання умов господарювання в аграрному секторі економіки, стимулювання розвитку низькомаржинальних

видів сільгоспдіяльності з високим рівнем трудомісткості й економію державних фінансових ресурсів та їхню концентрацію на важливих соціально-економічних напрямках підтримки.

Список використаних джерел

1. Абдимолдаева Н.К. Поддержка сельского хозяйства в странах-членах ВТО и интеграция аграрных рынков стран Таможенного союза в мировую экономическую систему / Н.К. Абдимолдаева // Евразийская экономическая интеграция. – 2010. – № 2. – С. 61-72.
2. Березовський В.В. Податкове регулювання конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції / В.В. Березовський, Л.Д. Тулуш // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. – Серія: Фінанси і кредит. – 2008. – № 2. – С. 23-28.
3. Боровик П.М. Спеціальні податкові режими як інструменти державного регулювання діяльності агроформувань / П.М. Боровик, С.М. Подзігун // Інноваційна економіка. – 2010. – № 3 (17). – С. 224-231.
4. Державне регулювання аграрних ринків: проблеми та напрями вдосконалення : науково-практичне видання ; за ред. Т.О. Осташко. – Львів: НВФ «Українські технології», 2009. – 288 с.
5. Діброва А.Д. Ефективність державної підтримки виробництва продукції тваринництва в Україні / А.Д. Діброва // Економіка АПК. – 2010. – № 9. – С. 54-60.
6. Камолян А. Основные формы государственного регулирования деятельности субъектов предпринимательства и их поддержки в АПК / А. Камолян, С. Чиннов // Международный сельскохозяйственный журнал. – 2009. – № 3. – С. 9-12.
7. Кобута І.В. Політика державної підтримки сільського господарства країн – членів СОТ / І.В. Кобута // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 132-136.
8. Коровкин В. Словарь – справочник экономиста АПК / О. Коровкин, И. Ламыкин, А. Зельднер; сост. В.П. Коровкин. – М.: Экономика, 1990. – 384 с.
9. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями податкового регулювання розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, Л.Д. Тулуш. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 38 с.
10. Нів'євський О. Вплив податкових пільг сільськогосподарським підприємствам на продуктивність сектора [Електронний ресурс] / О. Нів'євський // VoxUkraine. – 16.02.2016. – Режим доступу: <http://voxukraine.org/2016/02/16/impact-of-the-agricultural-tax-exemptions-on-the-sector-productivity-ua/#>.
11. Орлов М. Фіскальна стратегія: чому просте збереження або відміна пільг по податках для АПК не є ефективним [Електронний ресурс] / М. Орлов, Л. Тулуш // Agravery. – 16.11.2015. – Режим доступу: <http://agravery.com/uk/posts/show/fiskalna-strategia-comu-proste-zberezenna-abo-vidmina-pilg-po-podatkah-dla-apk-ne-e-efektivnim>.
12. Папцов А.Г. Роль государства на рынке продовольствия развитых стран / А.Г. Папцов, А.А. Морозов // АПК: экономика, управление. – 2011. – № 11. – С. 79-83.
13. Прокопчук О.Т. Дотування тваринництва за рахунок спеціального порядку справляння ПДВ у переробній галузі / О.Т. Прокопчук, Л.Д. Тулуш // Зб. наук. праць Уманського нац. ун-ту садівництва. – 2015. – Вип. 87. – Т. 2. – С. 15-26.
14. Протасов В.Ю. Методика визначення економічно необхідного рівня рентабельності в закупівельних цінах / В.Ю. Протасов, О.О. Сторожук // Закупівельні ціни та доходи колгоспів ; [кол. авторів] / Український НДІ економіки та організації сільського господарства. – К.: Урожай, 1971. – С. 21-40.
15. Радченко О.Д. Стратегічні напрями бюджетного регулювання розвитку агропромислового виробництва в Україні / О.Д. Радченко, Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2012. – № 10. – С. 81-90.
16. Соколов М. Скасування спецрежиму ПДВ: політичне шулерство чи необхідність? [Електронний ресурс] / М. Соколов // Економічна правда. – 09.07.2015. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/07/9/549982/>.
17. Тулуш Л.Д. Режим ПДВ-аккумуляції як інструмент фіскального стимулювання розвитку агропромислового виробництва / Л.Д. Тулуш // Економіка АПК. – 2015. – № 8. – С. 44-56.
18. Финансы и кредит СССР : учебник ; под ред. Н.Т. Беркова. – [изд. 2-е, перераб. и доп.] – Львов: Вища школа, 1987. – 373 с.
19. Шпичак О.М. Економічні механізми державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції та їх проблеми / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 150-155.
20. Matthews A. The European Union's Common Agricultural Policy and developing countries: the struggle for coherence // European Integration. – 2008. – №. 30. – Pp. 381-399.
21. Roningen V. Economic implications of agricultural policy reforms in industrial market economies [Електронний ресурс] / V. Roningen, P. Dixit // Staff Report № AGES 89-36 / Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. – August 1989. – Режим доступу: <http://naldc.nal.usda.gov/download/CAT91936151/PDF>.
22. Stoeckel A. Macroeconomic consequences of farm support policies / A. Stoeckel, D. Vincent, S. Cuthbertson. - Durham: Duke University Press, 1989. – 394 p.
23. Anderson K. Agricultural Policies of industrial countries and their effects on traditional food exporters / K. Anderson, R. Tyers // Economic Record. – 1986. – Vol. 62. – Is. 4. – Pp. 385-399.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2016 р.

* * *

УДК 631.11.005 (477)

*О.В. ЗАХАРЧУК, доктор економічних наук,
завідувач відділу ринку матеріально-технічних ресурсів
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських підприємств України та їх модернізація

Постановка проблеми. Матеріально-технічне забезпечення сільськогосподарських товаровиробників на сучасному етапі розвитку держави є однією з найкритичніших сфер діяльності вітчизняного агропромислового комплексу. Нинішній його стан не дає можливості задовольнити технологічні потреби сільськогосподарських підприємств у машинах, обладнанні, устаткуванні та технічному обслуговуванні.

Практично державні програми підтримки не діють [1, 2]. До цього часу на державному рівні не прийнято стратегії здійснення економічної політики з техніко-технологічного переоснащення сільського господарства. Саме відсутність системного підходу до вирішення в умовах ринку питань матеріально-технічного забезпечення села призводить до того, що проблема останніми роками набула загальнодержавного значення.

Структура аграрного капіталу, що функціонує в Україні, характеризується певними диспропорціями не на користь основних виробничих засобів і нематеріальної складової, частка яких залишається стабільно низькою, що не відповідає збалансованості всіх фак-

торів сільськогосподарського виробництва. За нашими розрахунками, вартість основних засобів у структурі спожитого аграрного капіталу сільськогосподарських підприємств за останні 10 років знизилася до 20%. Між тим відомо, що за структурної комплексності всіх факторів сільськогосподарського виробництва частка основних засобів має становити не менше 40%.

Вважаємо, що основними причинами погіршення матеріально-технічного стану основних засобів у сільському господарстві, особливо їх активної складової, є низька інвестиційна активність сільськогосподарських виробників через недостатній рівень їхньої платоспроможності, недостатні обсяги та недоліки адресності державної підтримки оновлення основних засобів сільського господарства для малих і середніх форм господарювання на селі та відсутність проведення індексації балансової вартості основних засобів сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розвиток ринку матеріально-технічних ресурсів, організації методологічних та методичних засад розширеного відтворення основних і оборотних засобів, що має важливе значення для забезпечення ефективності вкладення капіталу, зробили такі вчені, як Г.М. Підлісецький

© О.В. Захарчук, 2016

[4, 5, 6, 8], М.І. Герун [3], Я.К. Білоусько [7], В.Л. Товстопят [5], М.М. Могилова [3, 8, 14], О.В. Захарчук [3, 14, 15], В.О. Галушко [7] й ін.

Мета статті – розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо поліпшення матеріально-технічного забезпечення розвитку сільськогосподарських підприємств та їх модернізації.

Виклад основних результатів дослідження. За останні 10 років проведені розра-

хунки темпів оновлення й нарощування основного капіталу в сільському господарстві показують, що їхні параметри не відповідають потребам відтворення, поступаючись пропорціям відтворення в інших галузях національної економіки (табл.1). Лише за 2011-2014 роки співвідношення рівня надходження до рівня вибуття у сільському господарстві перевищило відповідний показник по національній економіці.

1. Тенденції відтворення основних засобів сільського господарства та інших галузей національної економіки України

Рік	Сільське господарство				Інші галузі національної економіки			
	Приріст за рік, %	Рівень надходження, %	Рівень вибуття, %	Співвідношення рівня надходження до рівня вибуття	Приріст за рік, %	Рівень надходження, %	Рівень вибуття, %	Співвідношення рівня надходження до рівня вибуття
2005	-1,30	11,54	12,84	0,90	4,26	10,08	5,82	1,73
2006	1,35	10,34	8,99	1,15	7,10	11,56	4,46	2,59
2007	-0,09	11,03	11,13	0,99	8,39	15,09	6,71	2,25
2008	4,71	14,27	9,57	1,49	5,61	10,44	4,83	2,16
2009	0,77	8,79	8,02	1,10	2,99	7,32	4,32	1,69
2010	1,41	8,49	7,08	1,20	1,71	3,64	1,92	1,89
2011	8,12	14,64	6,52	2,25	10,71	23,81	13,10	1,82
2012	4,73	13,05	8,33	1,57	1,96	4,48	2,53	1,77
2013	5,19	11,20	6,01	1,86	1,45	5,81	4,36	1,33
2014	2,87	9,78	6,91	1,41	0,11	1,77	1,66	1,07
2005-2014	Σ	Середнє			Σ	Середнє		
	27,76	11,31	8,54	1,33	44,28	9,40	4,97	1,87

Джерело: Власні дослідження.

Разом із тим, враховуючи попередні втрати галузевого основного капіталу і накопичення фізично та морально зношених об'єктів, таких темпів приросту й параметрів і пропорцій відтворення недостатньо для формування матеріально-технічної бази сільського господарства відповідно до потреби, що забезпечує конкурентні переваги вітчизняних сільськогосподарських товаровиробників.

Розвиток аграрного виробництва потребує наявності матеріально-технічної бази, яка б відповідала світовим стандартам та сучасним вимогам щодо новітніх техноло-

гій. Зростання рівня фондозабезпеченості сільського господарства, відповідність складу основних засобів кращим світовим зразкам, розвиток на інноваційній основі техніко-технологічного потенціалу сільськогосподарського виробництва є першочерговим стратегічним завданням.

Із 2005 по 2014 рік вартість основних засобів сільського господарства в фактичних цінах зросла у 2,2 раза і досягла 167,3 млрд грн. За цей же період вартість будівель, споруд, передавальних пристроїв зросла в 2,4 раза, машин та обладнання – в 4,6, транспортних засобів – у 3,3 раза. Змінилися й

обсяги довгострокових біологічних активів. Так, вартість продуктивної худоби за ці роки зросла в 12,6 раза, багаторічних насаджень – в 1,5 раза.

Певні зміни відбулися в структурі основних засобів сільського господарства. Так, питома вага пасивної частини основних засобів (будівельні об'єкти, інструменти, інвентар тощо) зменшились із 59,8 до 50,6%, або на 9,2 процентних пункта. Вартість машин та обладнання зросла на 2,8 процентних пункта і досягла 29,8%, а транспортних засобів – знизилася на 1,9 процентних пункта і становить 6,8%. В складі основних засобів питома вага вартості довгострокових біологічних активів зросла з 4,5 до 12,8%, або на 8,3 процентних пункта, в тому числі продуктивної худоби – з 1,7 до 10,8%, або на 9,1 процентних пункта.

У цілому, за роки незалежності України формування матеріально-технічної бази сільського господарства значно погіршилося. Так, якщо в 1990 році було введено в експлуатацію потужностей для великої рогатої худоби на 208 тис. скотомісць, то в 2014 році – лише на 11 тис. скотомісць, для свиней – відповідно 129 і 15 тис. скотомісць. За цей же період введено у виробництво сховищ для картоплі, овочів та фруктів ме-

нше в 2,9 раза, силосних та сінажних споруд – у 7,8, автомобільних доріг із твердим покриттям внутрішньогосподарського призначення – в 111,5, зрошуваних земель – в 11,9 раза. За ці роки поголів'я корів зменшилось у 3,7 раза, основних свиноматок – у 2,5, вівцематок – у 6,2 раза. Скоротилися також площі плодоносних плодоягідних насаджень у 3,2 раза, виноградників – у 3,2, хмільників – у 18,5 раза. Ті, що функціонують у виробництві будівлі та споруди, машини й обладнання, транспортні засоби характеризуються високим рівнем фізичного зносу.

Забезпеченість сільського господарства основними засобами не відповідає потребам виробництва. Так, у 2014 році в сільськогосподарських підприємствах фактична наявність основних засобів із розрахунку на 1 га угідь порівняно з нормативною їхньою потребою становила лише 22%.

Диспропорційний розвиток різних галузей позначився на частці вартості основних засобів аграрного сектору в основному капіталі національної економіки й у 2014 році порівняно з 1990-м зменшилася в 14 разів. Частка ж сільськогосподарської продукції у валовому внутрішньому продукті знижується значно повільніше – лише на 30% (рис. 1).

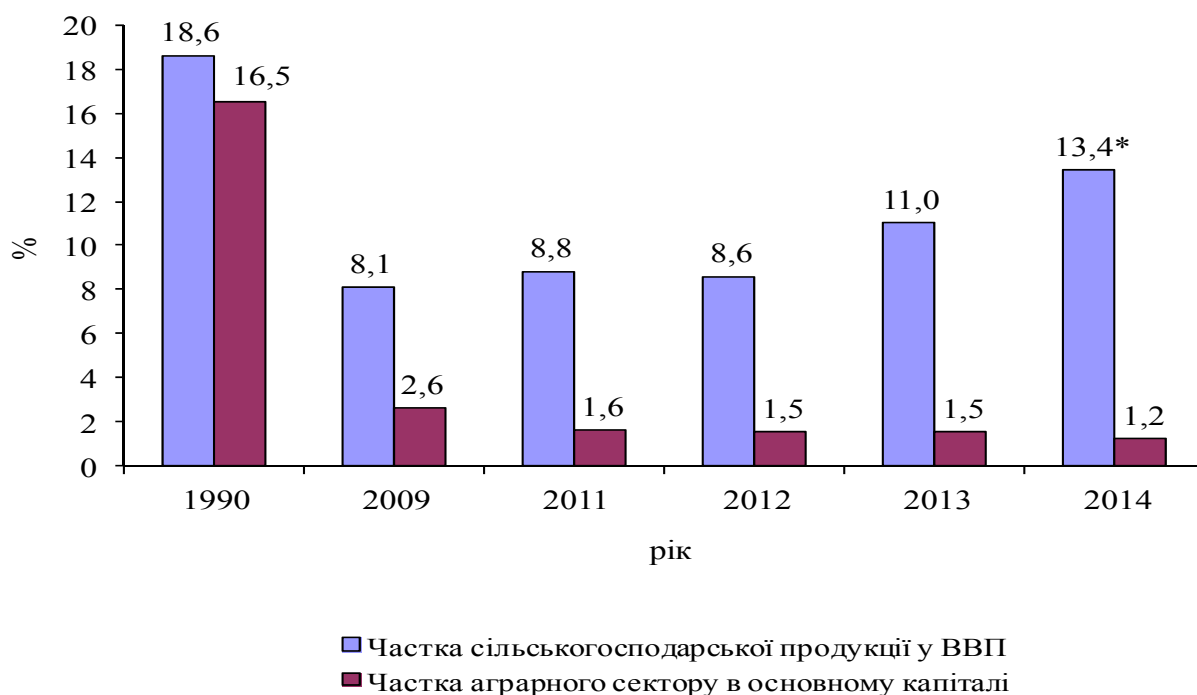

Рис. 1. Частка вартості основних засобів, %

Джерело: Власні дослідження.

На нашу думку, низький рівень відтворення та оновлення основних виробничих засобів сільського господарства порівняно з національною економікою України, в тому числі без достатньої державної підтримки, незаінтересованість самих власників – усе це призвело до погіршення загального стану матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств, особливо малих і середніх форм господарювання.

Нами розраховано фактичну проіндексовану вартість основних виробничих засобів на кінець 2014 року, яка дорівнює 354,2 млрд грн (табл. 2). Ці розрахунки були проведені на основі визначення реальної «справедливої вартості», застосовуючи

індекси: споживчих цін; цін на виробництво промислової продукції; цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами та цін на будівельно-монтажні роботи. В цілому по Україні у 2020 році на виробництво сільськогосподарської продукції нормативна потреба в основних засобах для всіх категорій господарств становитиме 1200,9 млрд грн, у тому числі для сільськогосподарських підприємств – 850,2, для домогосподарств у сільській місцевості – 350,7 млрд грн. Прогнозний розрахунковий показник потреби в основних засобах на 2025 рік становить 1532,7 млрд грн, або в 4,3 раза більше, ніж реальний показник справедливої вартості 2014 року.

2. Потреба в основних засобах для виробництва сільськогосподарської продукції на період до 2020 і 2025 років, млрд грн

Основні засоби	Фактична наявність основних засобів у сільському господарстві (з мисливством) за первісною вартістю		Нормативна потреба в основних виробничих засобах за категоріями господарств					
			сільськогосподарські підприємства		домогосподарства в сільській місцевості		усі категорії господарств	
	Рік							
	2014 (на кінець року)		2020		2025		2025	
	фактично	розрахунково						
Будівлі, споруди, передавальні пристрої	70,3	159,4	382,6	488,3	157,8	201,4	540,4	689,7
Машини та обладнання	48,3	113,3	272,1	347,2	112,2	143,2	384,3	517,4
Транспортні засоби	11,7	24,8	59,5	76,0	24,5	31,3	84,0	107,3
Робоча і продуктивна худоба	17,5	17,5	41,6	53,2	17,2	21,9	58,8	75,1
Багаторічні насадження	3,3	3,3	8,5	10,9	3,5	4,5	12,0	15,4
Вимірювальні прилади, інвентар, інструменти та ін.	16,2	35,9	85,9	109,5	35,5	45,3	121,4	154,8
Усього	167,3	354,2	850,2	1085,1	350,7	447,6	1200,9	1532,7

Джерело: Власні дослідження.

Такі тенденції, що вводять в оману користувачів статистичної інформації, пояснюються недоліками практики нарахування й обліку амортизаційних відрахувань і зносу в сільському господарстві через сплату фіксованого (єдиного) податку. В інших галузях сплата податку на прибуток показує, що питанням нарахування амортизації відповідно до потреб відтворення приділяється належна увага – за останні 10 років розмір нарахованих амортизаційних відрахувань по сільському господарству зріс лише в 1,7 раза.

За 2005-2014 роки підприємствами національної економіки без сільського господарства основні засоби були дооцінені в 7,7 раза, а сільського господарства – лише в 1,3 раза (табл. 3). Хоча за цей період ціни на матеріально-технічні ресурси сільськогосподарського призначення зросли на трактори та сільськогосподарські машини у 3,0 рази, на автомобілі – в 1,9, на будівельні матеріали – в 3,9 і будівельно-монтажні роботи – у 6,0 разів.

3. Переоцінка основних засобів національної економіки та сільського господарства, разів

Показник	Рік										
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2005-2014
Рівень фактичної переоцінки вартості основних засобів											
Національна економіка без сільського господарства	1,06	1,14	1,18	1,44	1,19	1,68	-	1,20	1,12	1,41	7,68
Сільське господарство	1,04	1,01	1,02	1,08	1,02	1,02	-	1,02	1,01	1,06	1,31
Рівень зростання цін на матеріально-технічні ресурси сільськогосподарського призначення:											
Трактори та сільськогосподарські машини	1,19	1,11	1,11	1,12	1,28	1,09	1,10	1,15	1,03	1,02	3,00
Автомобілі	1,20	0,90	1,02	1,10	1,24	1,15	1,03	1,04	1,01	1,02	1,89
Будівельно-монтажні роботи	1,39	1,34	1,12	1,26	1,30	1,12	1,17	1,18	1,08	1,04	5,98
Будівельні матеріали	1,18	1,15	1,28	1,31	1,25	1,03	1,06	1,14	1,08	1,01	3,92

Джерело: Власні дослідження.

При проведенні переоцінки за справедливою вартістю здійснюється експертна оцінка, застосування якої дає змогу визначити відносно реальний знос основних засобів. Як показують статистичні дані й опитування бухгалтерів сільськогосподарських підприємств, у них в основному застосовується податкова схема індексації з коефіцієнтом за 2005 – 2014 роки 1,28. Тому відображений в статистичній інформації рівень зносу галузевих основних засобів відповідає накопиченим нарахованим амортизаційним відрахуванням, а не зносу, що можна визначити експертною оцінкою справедливої вартості.

Відсутність дієвої практики переоцінки основних засобів сільського господарства позначалося також на показниках результативності аграрного виробництва (остання разова індексація основних засобів у сільському господарстві була проведена у 1996 році), хоча у Законі України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» зазначено, що реальна ринкова вартість технічних засобів для агропромислового комплексу визначається на основі централізованої систематичної (один раз на 5-7 років) переоцінки.

Проведені розрахунки доводять про необ'єктивність статистичних показників результативності аграрного виробництва (ф. 50 статистичної звітності). Це негативно позначається на достовірності та якості інформаційної бази, яка використовується з ме-

тою обґрунтування державної регуляторної політики. Внаслідок цього можуть прийматися необ'єктивні рішення щодо державного регулювання й системи оподаткування сільського господарства, знижується фактична капіталізація сільськогосподарських підприємств, завищені одержані у сільськогосподарських підприємствах основні економічні показники – прибуток, рентабельність.

Динаміку ефективності використання основних виробничих засобів сільськогосподарськими підприємствами наведено у таблиці 4.

Так, якщо у 1990 році фондомісткість становила 1,44 крб, то вже у 2000-му 4,24 грн, а в 2014 році знизилася до 0,57 грн. Таке зниження, вважаємо, не може бути достовірним, враховуючи те, що за останні 20 років значно вищі ціни на товари промислового виробництва (сільськогосподарську техніку, транспорт, й обладнання, будівельні матеріали) порівняно з продукцією сільського господарства. Тому проводячи разову індексацію у 2014 році науковцями ННЦ «Інститут аграрної економіки» було лише здійснено обґрунтовану оцінку вартості основних засобів через оптимальне співвідношення їх вартості до виробництва валової продукції сільського господарства у фактичних цінах реалізації відповідних років. Після проведеної разової індексації розрахункова фондомісткість становила б 1,17 грн, тобто наближалася лише до рівня 1990 року.

4. Динаміка ефективності використання основних засобів сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік							
	1990	2000	2005	2010	2012	2013	2014	
							фактично	розрахунково
Валова продукція сільського господарства у фактичних цінах реалізації, млрд крб (грн)	43,0	20,7	36,3	94,6	136,1	167,0	209,6	209,6
Вартість основних засобів сільськогосподарського призначення, млрд крб (грн)	62,1	87,8	46,9	73,6	96,5	109,1	120,2	244,4
У т.ч.: будівлі й споруди	46,0	53,6	26,0	30,5	39,7	44,8	54,1	110,0
машини та обладнання	11,8	11,5	11,0	28,1	28,8	32,5	38,5	78,2
транспортні засоби	3,2	3,5	3,5	6,3	6,6	7,4	8,4	17,1
Фондомісткість	1,44	4,24	1,29	0,78	0,71	0,66	0,57	1,17
Фондовіддача	0,69	0,24	0,77	1,29	1,41	1,51	1,74	0,86

Джерело: Власні дослідження.

За проведеними в Інституті розрахунками, лише за останні 12 років за рахунок не проведеної разової індексації основних засобів, а відповідно заниження нарахованих амортизаційних відрахувань у сільському господарстві, недораховано понад 80 млрд грн амортизаційних відрахувань, а доведення середнього рівня амортизаційних відрахувань (нині він коливається на рівні 4-5 %) хоча б до 8% (рівень простого відтворення), за ці роки дало б змогу дорахувати ще 150 млрд грн. А це, певним чином, призводить

до хибного відображення загального зносу та підтверджується «позитивними тенденціями» статистичних даних щодо оновлення основних засобів порівняно з їх вибуттям у сільському господарстві. Нині амортизаційні відрахування дають змогу відтворити наявні основні засоби за 16-20 років, або вдвічі більше, ніж необхідно за нормативами.

Розрахунок основних економічних показників доводить, що вони були завищені майже на третину (табл. 5).

5. Розрахунок економічних показників розвитку сільського господарства з урахуванням проведення разової індексації основних засобів у 2012–2014 рр.

№ з/п	Показник	Рік		
		2012	2013	2014
1	Повна собівартість реалізованої с.-г. продукції, млрд грн	98,7	105,6	129,2
2	Виручка від реалізації, млрд грн	118,9	117,4	162,5
3	Прибуток, млрд грн	20,2	11,8	33,3
4	Рівень рентабельності, %	20,5	11,2	25,8
5	Розмір амортизаційних відрахувань, %	5,3	5,5	5,4
6	Сума амортизаційних відрахувань (фактична), млрд грн	6,5	7,0	8,3
7	Сума амортизаційних відрахувань після проведення разової індексації, млрд грн	12,1	14,9	19,1
8	Різниця між індексованими та фактичними амортизаційними відрахуваннями, млрд грн	5,6	7,9	10,8
9	Повна собівартість (уточнена), млрд грн	104,3	113,5	140,0
10	Прибуток (уточнений), млрд грн	14,6	3,9	22,5
11	Рівень рентабельності з врахуванням вартості проіндексованих основних засобів, %	14,0	3,4	16,1

Джерело: Власні дослідження.

При здійсненні розрахунку амортизаційних відрахувань на індексовану вартість основних засобів, їх відображенні у собівартості реалізованої продукції сільськогосподарськими підприємствами уточнений прибуток

у 2014 році становитиме 22,5 млрд грн, або на 10,8 млрд грн менше від офіційної статистичної інформації (форма 50-сг), а уточнений рівень рентабельності відповідно зменшиться на 9,7 % і дорівнюватиме 16,1%.

Розрахунок відкоригованих фінансово-економічних показників сільськогосподарської діяльності за 2015 рік порівняно з попередніми статистичними даними ще більше підтверджує про неприпустимість урахування для визначення чистого прибутку й рівня рентабельності амортизаційних відрахувань після необхідної разової індексації, що призвело до неочікуваних та нереальних результатів. За нашими розрахунками прибуток у 2015 році був завищений на 30,0 млрд грн, а рівень рентабельності для сільськогосподарських товаровиробників становитиме не більше 26,3 %, а не 45,9%, як відображається Державною службою статистики України.

Інституціональне підґрунтя простого відтворення становить амортизаційна політика як на макро-, так і на мікрорівнях. Нині в сільському господарстві однією з причин незадовільних темпів відтворення основних засобів є недосконалість амортизаційної системи, яка не має інвестиційного спрямування з двох причин: нарахована амортизація не відповідає витратам основного капіталу в процесі виробництва, кошти амортизаційного фонду використовуються не за призначенням. Із 2005 року характерне щорічне зростання нарахованих амортизаційних відрахувань при відповідному збільшенні фактичної норми амортизації. Проте цього замало, оскільки від

переоціненої первісної вартості основних засобів з урахуванням зростання цін на них амортизаційні відрахування становлять лише 2–4 %, що передбачає не менш, ніж 25-річний термін їх відтворення (рис. 2).

Нині основна причина невідповідності амортизаційних відрахувань витратам основного капіталу в сільськогосподарському виробництві пов'язана з базою нарахування амортизації – вартістю основних засобів, яка не відповідає фактичній через недоліки нормативно-правового регулювання та відсутність дійової практики переоцінки.

У зв'язку з цим слід звернути увагу на окремі недоліки, що обмежують науковий аналіз забезпеченості виробництва основними засобами й ефективність їх використання. Це, зокрема, відсутність статистичної інформації щодо наявності в сільськогосподарських підприємствах основних засобів усього та їхніх окремих видів. Облікова вартість основних засобів і довгострокових біологічних активів сільськогосподарських підприємств, майна пайовиків не відповідає їх реальним значенням, що призводить до викривлення показників економічної ефективності виробництва. В зв'язку з цим необхідно провести переоцінку основних засобів та довгострокових біологічних активів кожного сільськогосподарського підприємства.

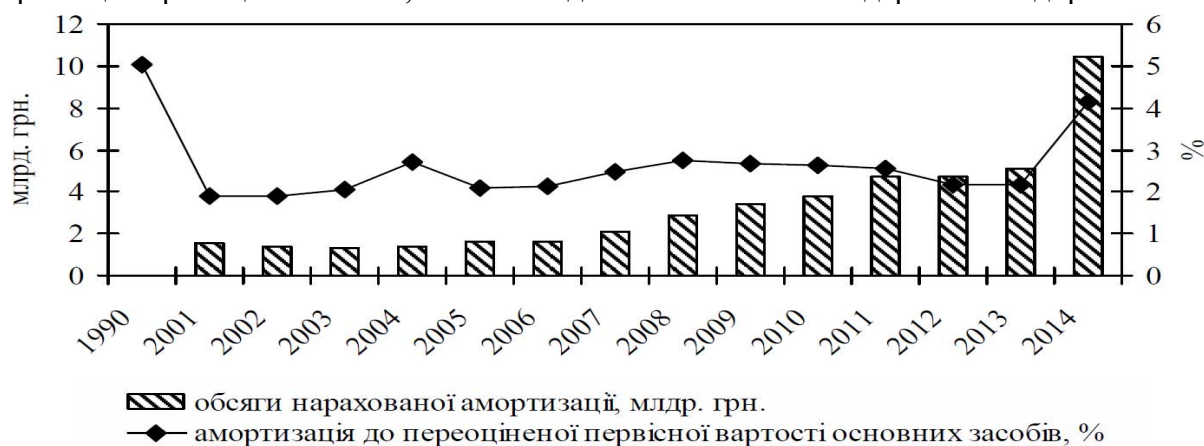

Рис. 2. Амортизаційні відрахування як джерело відтворення основних засобів сільського господарства

Джерело: Власні дослідження.

Слід зауважити, що переоцінка основних засобів, передбачена постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 року № 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села до 2015 року» (Розділ 9. Ринок матеріально-

технічних ресурсів та послуг) із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 1390 (1390-2011-п) від 28 грудня 2011 року, не проведена.

Переоцінка основних засобів і довгострокових біологічних активів необхідна для:

визначення інвестиційної привабливості галузі;
визначення рівня капіталізації підприємств;
визначення реальної вартості майна;
забезпечення реальних амортизаційних відрахувань;
розрахунку реальної ціни виробництва, рентабельності та прибутковості галузі;
а також при:
одержанні кредиту банку під заставу;
укладенні договорів оренди, відчуження й страхування майна;
створенні підприємств, їх реорганізації, банкрутстві, ліквідації тощо.

Національним науковим центром «Інститут аграрної економіки» розроблені та опубліковані «Стандарти з оцінки та оціночної діяльності в АПК України», «Методичні рекомендації з експертної оцінки майна в підприємствах АПК», інструментарій для характеристики кожного інвентарного об'єкта основних засобів і довгострокових біологічних активів.

Узагальнення результатів переоцінки дасть змогу надати пропозиції щодо розміру коефіцієнтів зміни вартості основних засобів залежно від їх виду, стану, строків використання для всіх сільськогосподарських

підприємств України. За даними Інституту в результаті разової переоцінки основних засобів сільськогосподарських підприємств їх облікова вартість збільшиться в 4–5 разів.

Висновки. Для поліпшення наукового забезпечення відтворення матеріально-технічної бази сільськогосподарських підприємств та їх модернізації доцільно розширити фундаментальні дослідження і на їхній основі розробити нові підходи до формування та реалізації державної політики у сфері оновлення основних виробничих засобів сільського господарства. Зокрема:

визначити фактичні вартісні параметри галузевих основних засобів на виробництво окремих видів продукції сільського господарства;

провести оцінку основного капіталу;

розробити науково обґрунтовані нормативи потреби основних засобів на виробництво сільськогосподарської продукції;

реформувати амортизаційну систему з метою її інвестиційного спрямування;

розробити й обґрунтувати напрями і методи здійснення непрямої державної підтримки техніко-технологічного переоснащення сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу» від 07.02.2002 р. № 3023 // Електронний ресурс: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3023-14.
2. Закон України «Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України» від 05.10.2001 р. № 2658 // Електронний ресурс: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/229-16.
3. Методичні рекомендації з обґрунтування нормативної потреби основних засобів на виробництво сільськогосподарської продукції / [Захарчук О.В., Герун М.І., Могилова М.М. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 60 с.
4. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; [за ред. Лупенка Ю.О., Мельсель-Веселяка В.Я.] – [2-ге вид., перероб. і доп.] – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 218 с.
5. Підлісецький Г.М. Матеріально-технічна база аграрного виробництва: стан та проблеми відтворення / Г.М. Підлісецький, В.Л. Товстопят, А.В. Бурилко // Агроінком. – 2008. – № 5-6. – С. 34-39.
6. Підлісецький Г.М. та ін. Формування ринків матеріальних ресурсів АПК ; за ред. Г.М. Підлісецького. – К.: ІАЕ УА-АН, 2001. – 428 с.
7. Проблеми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі / [Білоусько Я.К., Бурилко В.О., Галушко В.О. та ін.]; за ред. Я.К. Білоуська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 216 с.
8. Підлісецький Г.М. Удосконалення переоцінки основних засобів аграрного сектору в системі їх відтворення / Г. М. Підлісецький, М.М. Могилова // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 41-47.
9. Кузьмидер Г. Ocena efektywnosci dzialalnosciprodukcyjnej po dokonaniu inwestycji rolnizych (na przykladzie RZD SYW w Puczniewie). Ekon. org. roln / Warszawa, 1974, 17, d. 23-106.
10. Modern Machines In Agriculture [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.befarmex.com/files/292_Chapter%20N.2%20MODERN%20MACHINES%20IN%20AGRICULTURE%20-%20SPAIN.pdf
11. Markham, Brett L. Mini farming : self sufficiency on ¼ acre / Brett L. Markham. – China, 2010. – 227 p.
12. Pryor F.L. Market economic systems/F.L. Pryor// Journal of Comparative Economics. Vol. 33, 2005, P 25-46.
13. Salter, W.E.G. Productivity and Technical Change. Cambridge University Press, Cambridge.
14. Матеріально-технічне забезпечення сільського господарства України: посіб. / [Лупенко Ю.О., Захарчук О.В., Вишневецька О.В. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка та О.В. Захарчука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 144 с.
15. Захарчук О.В. Проблеми матеріально-технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств України / О.В. Захарчук // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 92-99.

Стаття надійшла до редакції 12.04.2016 р.

* * *

УДК: 332.122:338

*Л.О. МАРМУЛЬ, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економічної теорії
та фінансово-економічної безпеки
Одеська національна академія харчових технологій*

Методичні підходи до розвитку сільських територій на засадах децентралізації

Постановка проблеми. Формування продовольчої безпеки країни залежить від багатьох чинників, насамперед, обсягів виробництва сільськогосподарської сировини та продовольства, їх структури й динаміки, систем розподілу, рентабельності продаж тощо. Дослідженню їх впливу, аналізу та оцінці присвячено багато наукових публікацій. Проте практично не розглядається взаємозв'язок продовольчої безпеки і стану розвитку сільських територій як комплексного (поліфункціонального) чинника її забезпечення. Адже саме сільські території є основою формування та життєдіяльності основної продуктивної сили аграрної сфери економіки – населення і трудових ресурсів. Від організації сільської поселенської мережі залежить ефективність інфраструктури, логістики, запровадження інновацій. Загалом, на наше переконання, саме сільські території втілюють вплив усіх регіональних складників, які визначають особливості продовольчої безпеки, тенденції її збереження та зміцнення на перспективу [13, с. 231].

При нестабільному розвитку економіки країни важко говорити про продовольчу безпеку, особливо на перспективу, в умовах погіршення демографічної ситуації й зменшення природного приросту населення на

селі, занепаду сільських населених пунктів, їх деградації або депресивності, згортання соціальної та виробничої інфраструктури, руйнування шляхів сполучення, стаціонарних об'єктів основних засобів сільськогосподарських підприємств, скорочення або ліквідації мережі професійно-технічної освіти для сільської молоді. І навпаки: якщо є середовище, де ростуть і вирощуються сільськогосподарські рослини й тварини, там комфортно проживати людині (за умови дотримання санітарно-гігієнічних нормативів аграрного виробництва). У містах через загазованість, забруднення, шум придатність для життєдіяльності зменшується, що негативно впливає на тривалість життя населення.

Тому варто пов'язувати між собою питання продовольчої безпеки та розвитку сільських територій, адже саме якість і тривалість життя людей мають бути основною метою та стратегічною місією розвитку аграрної сфери економіки й суб'єктів її господарювання у цілому. Слід сказати, що розвиток аграрної сфери економіки України супроводжується низкою нерозв'язаних проблем, які нагромадилися уже в останні десятиріччя, після роздержавлення та масової приватизації майна колишніх радгоспів і колгоспів.

© Л.О. Мармуть, 2016

Однією з важливих із них є відсутність належного контролю за діяльністю агроформувань у плані ресурсокористування, підтримки сільської інфраструктури, дотримання екологічних стандартів сільськогосподарського виробництва [15, с. 53]. При цьому були розроблені й розробляються комплексні державні програми розвитку села та сільських територій, галузей тваринництва й інших галузей сільськогосподарського виробництва, ініціатива “Рідне село”, але всі вони не виконуються, або виконуються вкрай недостатньо, зорієнтовані переважно на збільшення обсягів сільськогосподарського виробництва. Тому спостерігається ситуація хибних пріоритетів і непослідовної державної політики щодо самого села, сільського населення та сільських територій, продовольчої безпеки у цьому зв’язку в цілому. Це потребує нових напрямів її розв’язання як у теоретичному, так і в практичному плані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням проблем розвитку сільських територій та продовольчої безпеки займаються такі українські вчені, як Т. Булах [1], О. Гойчук, Ю. Губені [2], В. Дієсперов [3], О. Єрмаков, М. Ігнатенко [6], Ю. Кирилов, І. Ксьонжик [7], Ю. Лупенко [8], М. Малік [9], О. Марченко, О. Павлов [12], І. Романюк [13], А. Руснак [14], П. Саблук [15], М. Хвесик [9], В. Юрчишин [17] й інші. У їхніх працях висвітлюються питання розвитку сільських територій, зайнятості населення, підприємництва на селі, продовольчої безпеки та її джерел. Проте обґрунтування причинно-наслідкових зв’язків між процесами їх здійснення, визначення засобів і механізмів їх вирішення в умовах подальшого реформування та реструктуризації агросфери потребують поглиблених досліджень.

Мета статті – обґрунтування нових засад організації й розвитку сільських територій як важливого регіонального чинника формування та зміцнення продовольчої безпеки країни в умовах децентралізації владних повноважень і реформування адміністративно-територіального устрою.

Виклад основних результатів дослідження. Проблема розвитку сільських територій у тому або іншому вигляді існує в більшості країн світу, в тому числі високорозвинутих. Однак на відміну від України, вона

в них, по-перше, розв’язується вже давно, а по-друге, організації та функціонуванню сільських територій нашої країни притаманні особливі, не характерні для інших країн і регіонів риси: економічні, соціальні, агроресурсні, культурно-історичні, адміністративно-владні, морально-етичні тощо. Вони зумовлюють необхідність пошуку, розробки та реалізації відповідних синергетичних стратегічних механізмів і програм розвитку. З огляду на сучасний стан українського села реалізувати такі заходи необхідно терміново [10, с. 125].

Сільські території відіграють важливу роль у процесі функціонування будь-якої держави. В середньому, у світі сільські території становлять 75% від загальної площі, де проживає 51% усього населення планети. На даних територіях виробляється 32% світового валового внутрішнього продукту. Проте стрімке зменшення сільського населення, його зайнятості, кількісне скорочення сільських населених пунктів, різке майнове розшарування сільських жителів, розвиток висококапіталізованих агрохолдингів та агрокорпорацій підтверджують наявність глибокої соціально-економічної кризи їх функціонування в Україні. Скрутне становище сільської економіки, тривале недофінансування соціальної сфери, розв’язання екологічних проблем призводять до загрози фізичного руйнування її матеріально-технічного потенціалу, отже, й продовольчої безпеки країни [2, с. 63].

На сучасному етапі розвитку економіки Україна має розгалужений сільськогосподарський комплекс, який здатний забезпечити виробництво конкурентоспроможної аграрної продукції у національному та глобальному вимірі, є основою продовольчої безпеки населення. Нині країна утримує світове лідерство з експорту зернових, меду, соняшнику й соняшникової олії, інших зернових, технічних і плодоовочевих культур. На високому рівні залишається селекція сільськогосподарських культур, підготовка кадрів вищої кваліфікації для аграрного виробництва, практичний досвід працівників.

Незважаючи на позитивні зрушення в сільському господарстві (наращування обсягів виробництва, удосконалення його структури, оптимізація складу та кількості агроформувань, створення корпоративіза-

них аграрних підприємств і їхня значна капіталізація), існує ще багато нерозв'язаних проблем [12]. Зокрема, на регіональному рівні все ще зберігається тенденція щодо недооцінки ролі сільських територій у загальній структурі економіки адміністративних областей України.

Основним видом виробництва на сільських територіях є аграрне виробництво, вірніше, рослинництво, але нерозвиненими залишаються тваринництво, несільськогосподарські види діяльності. Це зберігає та навіть посилює кризові тенденції в розвитку сільських територій, призводить до бідності, активізує процеси безробіття, а відтак, і міграції працездатного населення або самозайнятості в особистому господарстві.

Важливе значення у вивченні соціально-економічного розвитку села має ідентифікація й розмежування функцій сільської території та сільськогосподарського виробництва. Сільську територію, на нашу думку, не можна визначати лише як просторову базу для агровиробництва, оскільки така зумовленість є перешкодою на шляху до повноцінного функціонування, а часом і виживання регіону загалом в умовах викликів та загроз ринкової економіки. Навіть попри економічну вигоду, надмірна спеціалізація призводить до монополізму спеціалізованих районів, з одного боку і зменшення сфери прикладання праці, доступності матеріальних та духовно-культурних благ для населення, отже, його скорочення – з іншого [1, с. 97].

Сільські території є, передусім, середовищем сталого розвитку, який не обмежується агровиробництвом і життєдіяльністю сільського населення. Тому він як об'єктивний процес, що відбувається в межах відповідної соціально-просторової системи суспільства, не вимірюється виключно показниками аграрного сектору економіки. До них, безумовно, слід додати екологічні, а також соціальні індикатори. Зазначимо, що за період формування ринкової економіки в Україні відбувся процес переорієнтації командно-адміністративного управління на користь місцевого самоврядування, який докорінно змінив методологічні підходи до формування управлінських рішень, що могло б стати позитивним чинником сталого розвитку.

Він передбачає заміну галузевого управління територіальним із подальшою чіткою регламентацією дій керівних структур [6, с. 67]. Але нині в управлінні сільськими територіями задіяна модель, побудована знову ж таки за галузевим принципом (аграрна політика), яка звужує функціональне призначення сільських територій. На нашу думку, все це вимагає переорієнтації із галузевого підходу управління до інтегрованого територіально-галузевого, що надає можливість розглядати сільські території як просторові утворення, які мають великий виробничо-економічний, трудовий, соціальний та еколого-ресурсний потенціал.

Вважаємо, що національна політика розвитку сільських територій повинна будуватися, спираючись на дотримання норм і вимог сталого розвитку, що вже сформовані в більшості розвинутих країн. В Європі політика сталого розвитку сільських територій тісно пов'язана та узгоджується з політикою просторового сталого розвитку загалом, що заснований на врахуванні таких принципів: просування територіального об'єднання через збалансований розвиток регіонів і підвищення конкурентоспроможності; перспективний розвиток, вироблений урбаністичними засобами, й поліпшення відносин між містом та селом; просування однакових умов просторової доступності для населення.

Необхідно вказати, що Європейський Союз приділяє велику увагу розвитку сільських територій, адже у 27 країнах ЄС частка сільських жителів становить 27,1%, причому на переважно сільських територіях проживає 35% загальної чисельності населення, а частка зайнятих у сільському господарстві коливається в межах 3-4% загальної чисельності працюючих [16, с. 159]. В Україні частка сільських жителів дорівнює 30,9%, а частка зайнятих у галузі – 5-17,2% за різними оцінками.

Зазначимо, що розвиток сільських територій у європейських країнах регулюється засобами Спільної аграрної політики (САП) ЄС. Протягом своєї еволюції САП ЄС поступово відходила від територіальних принципів, переорієнтовуючись на підходи, пов'язані зі структурною координацією й компромісними рішеннями. Її пріоритетами на 2007-2013 роки та наступний період стали конку-

рентоспроможність, середовище й управління земельними ресурсами, багатофункціональне село та якість життя. Спільна аграрна політика ЄС поєднує елементи регуляторно-ринкової, цінової, зовнішньоторговельної й структурної політики.

САП ЄС у широкому розумінні – це напрям загальної політики ЄС, спрямований на: поліпшення нормативно-правового регулювання відносин в аграрній сфері; вдосконалення адміністративних відносин між відповідними інститутами та суб'єктами господарювання в сільському господарстві; прийняття соціально-економічних, доцільних й ефективних регуляторних актів, які посприяють підвищенню конкурентоспроможності сільського господарства, продовольчій безпеці ЄС і розвитку сільської місцевості; сприяння подальшій лібералізації сільського господарства згідно з вимогами СОТ [18].

Європейський досвід регулювання розвитку сільського господарства показує високу якість регуляторної політики. Вона проявляється не лише у послабленому оподаткуванні господарюючих суб'єктів, але й у розвиненій і диверсифікованій системі дотування, субсидування та відшкодування витрат на страхування сільськогосподарської діяльності. Розвинуті країни світу активно субсидують аграрний сектор також із міркувань продовольчої безпеки й мінімізації загрози надлишкової міграції сільського населення в міста і за кордон, виникнення соціальної напруженості у суспільстві тощо.

Величина таких субсидій у країнах ЄС може перевищувати 50% від вартості сільськогосподарської продукції. За існуючими оцінками, майже на дві третини обсягів сільськогосподарської продукції, що реалізується на внутрішньому ринку ЄС, поширюються державні заходи підтримки [16, с. 160]. При цьому використовується кілька моделей державної підтримки розвитку сільських територій: перша модель – закріплення умов та механізмів державної підтримки в рамках єдиного законодавчого акта (Європейський Союз, Канада, Туреччина); друга модель – наявність різних програм, які можуть реалізовуватися незалежно одна від одної (США, Мексика, Нова Зеландія).

Отже, державне регулювання має бути важливим напрямом забезпечення сталого

розвитку українського села й засобом забезпечення структурної рівноваги та цілісності аграрної економіки країни. Методи, форми й масштаби державного регулювання визначаються регіональним характером і гостротою економічних, соціальних, екологічних та інших проблем у конкретних умовах місця й часу. Для державного регулювання економіки в ринкових умовах господарювання характерним є запровадження систем типових норм і заходів законодавчого, виконавчого та контролюючого характеру, які здійснюють суб'єкти господарювання, державні установи й суспільні організації з метою стабілізації та адаптації до існуючих умов, яким притаманна мінливість [7, с. 64].

Державне регулювання сучасної вітчизняної аграрної економіки передбачає її переведення на інноваційний шлях розвитку з послідовним скороченням видатків на екстенсивне зростання і забезпеченням вкладень в інтенсифікацію використання й оновлення вже створеного виробничо-ресурсного потенціалу. Країні потрібні консолідовані зусилля для поживлення розвитку сільських територій із метою забезпечення їх стабілізації та економічного піднесення [3, с. 62]. Такі перспективи вимагають використання новітніх засобів, механізмів й інструментарію державного регулювання, зокрема, на умовах децентралізації.

Основними критеріями сталого сільського розвитку визначені підвищення ефективності та конкурентоспроможності сільського господарства, диверсифікація сільської економіки в цілому, продовольча безпека країни, природний приріст сільського населення, підвищення рівня й поліпшення якості життя на селі, дотримання соціального контролю над історично освоєними територіями, поліпшення родючості ґрунту та екологічної ситуації в сільських районах [17, с. 7]. Першочерговими кроками у його формуванні мають бути заходи щодо стимулювання інвестицій у сільське господарство й занепадаючі сектори. Так, на національному та регіональному рівнях у країнах ЄС паралельно використовується кілька концепцій (підходів) розвитку сільських територій, а саме:

1. Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із загальною модернізацією сільського господарства й агробізнесу загалом. Ця концепція

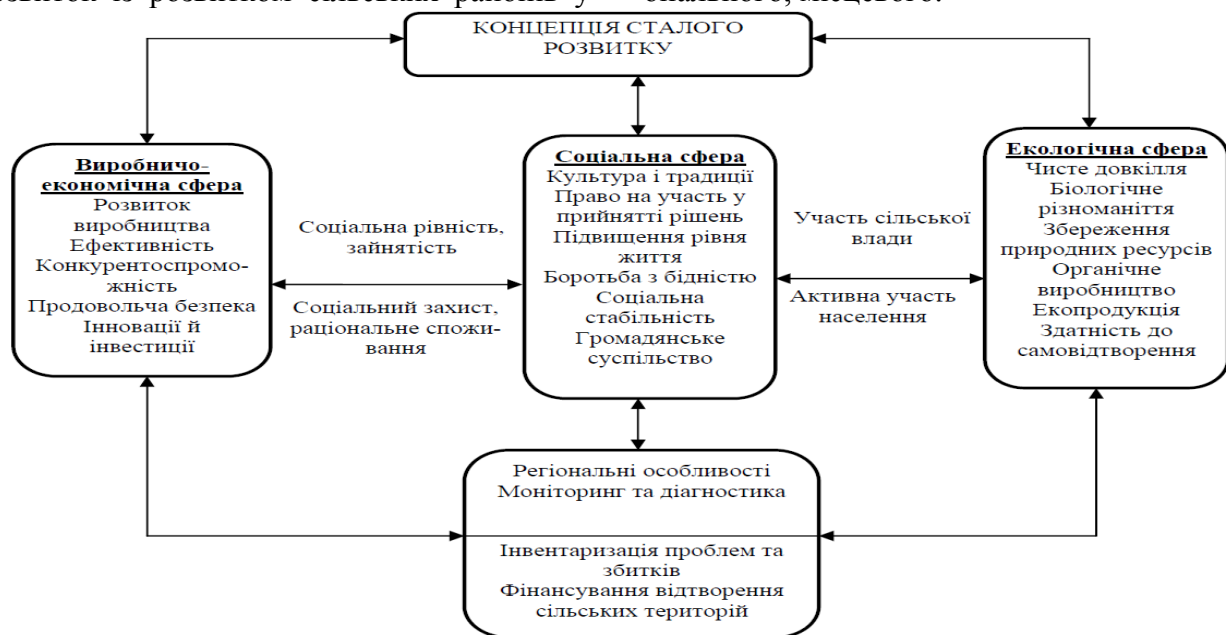
пція бере за основу розвиток аграрного сектора (галузева модель). У галузевій моделі сільський розвиток спирається на розвиток сільського господарства. При цьому сільські території розглядаються як сукупність ресурсів для сільського господарства та як простір для розвитку виробничих процесів у ньому. В межах цієї моделі основною функцією сільських територій є виробництво товарної сільськогосподарської продукції. Поняття сільського розвитку обмежується його розумінням як простору для сільськогосподарського виробництва.

2. Концепція, яка пов'язує сільський розвиток виключно зі зменшенням відмінностей між найбільш відсталими сільськими районами й рештою секторів економіки (концепція зближення, перерозподільча модель). Згідно з нею сільські райони розглядаються переважно як слаборозвинені, структурно відсталі від розвитку міських унаслідок впливу несприятливих чинників, через що і потребують особливої державної підтримки. В цій моделі акцентується увага на потребах розвитку найбільш відсталих районів, які вирішуються через диверсифікацію діяльності [11, с. 129]. Основною метою моделі є задіяння ефекту перерозподілу як прямими компенсаціями впливу несприятливих чинників, так і непрямою підтримкою.

3. Концепція, яка ідентифікує сільський розвиток із розвитком сільських районів у

цілому шляхом використання всіх ресурсів, які знаходяться на їхній території (людських, матеріально-технічних, природних, ландшафтних та ін.) й інтеграції між усіма компонентами та галузями на місцевому рівні. Ця концепція використовує можливості території в найширшому її розумінні (територіальна модель).

Цей досвід варто адаптувати і використовувати в Україні (рис.). Пріоритетність економічного розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу відображає також той факт, що щорічно з бюджету виділяється більше 30 млрд євро на структурні економічні перетворення для недостатньо розвинених регіонів, більшість з яких – це сільські території, що можна порівняти з витратами на сільське господарство. Величезний вітчизняний агровиробничий потенціал здатний забезпечити сталий розвиток сільських територій, активізувати формування нових, у тому числі несільськогосподарських, видів економічної діяльності; зростання обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та поліпшення як її якості, так і процесів виробництва; розв'язання соціальних проблем сільського населення, ресурсозбереження [14, с. 298]. Основною проблемою, що сповільнює ці процеси на даний час, є якість управління – державного, регіонального, місцевого.

Регіональна концепція сталого розвитку сільських територій з урахуванням досвіду країн

За умови дотримання євроінтеграційного вектора розвитку економіки України підходи до управління, спосіб їх фактичного здійснення, громадський контроль за процесами розвитку сільських територій необхідно реформувати відповідно до європейських вимог. Це дасть можливість використовувати наявні конкурентні переваги України повною мірою, реструктуризувати економіку села та поліпшити соціальні умови життєдіяльності сільського населення.

На нашу думку, йдеться про збільшення повноважень сільських рад і сільських громад щодо організації виробничо-економічної діяльності, соціальних та сільських заходів на селі на засадах децентралізації. Ці повноваження повинні бути підкріплені фінансовими й інвестиційними ресурсами їхніх бюджетів, які наразі дуже обмежені. Кошти можуть бути одержані від перерозподілу податкових надходжень великих агрохолдингів та агрокорпорацій на розвиток сільських територій. Вагомим їхнім джерелом може бути запровадження практики соціальної відповідальності агробізнесу за результати господарювання на селі, яка повсюдно здійснюється у розвинутих країнах [4, с. 8]. Це може бути як пряма фінансова підтримка всіх напрямів розвитку сільських територій, так і підтримка через громадські некомерційні (неурядові) організації, ендаумент-фонди.

У сучасних умовах реформування децентралізація часто зводиться до ліквідації й так небагатьох діючих об'єктів та установ соціальної інфраструктури через фінансово-економічні причини – фельдшерсько-акушерських пунктів, дитсадків, шкіл, клубів, бібліотек, особливо у депресивних селах. Це викликає невдоволення і протести сільського населення, образу на владу, породжує соціальну безнадію. Очевидно, необхідно використовувати також інші засоби, зокрема, участь сільських громад у їх утриманні, залучення приватних спонсорських засобів, використання механізмів державно-приватного партнерства на селі.

Важливо подолати відомчу належність та неузгодженість закладів соціальної інфраструктури у малолюдних селах і розміщувати їх не в кількох, а в одному або двох примі-

щеннях, що може значно зменшити вартість утримання. Також доцільно делегувати нові повноваження фахівцям сільської ради або іншим спеціалістам на селі (дорадництво, аналіз споживчих ринків, юридичні консультації та допомога, фінансово-інформаційне й поштове обслуговування). Слід розвивати народні промисли та сільський зелений туризм, що не потребують значних інвестицій. Варто зробити наголос на соціальному й екологічному аспектах розвитку сільських територій у виробничій практиці студентів аграрних ВНЗ і коледжів [5, с. 132].

Водночас нерозв'язаність вказаних проблем не дає можливості раціонально використовувати потенціал сільських територій України. Внаслідок цього відбувається не лише погіршення структури, але й відсутність розвитку багатьох видів його діяльності. Має місце скорочення обсягів сільськогосподарського виробництва, зокрема продуктів тваринництва. Відсутність розвитку багатьох видів діяльності веде до поступового зниження наявного потенціалу. Йдеться як про агроресурсні (виснаження, ерозія, деградація сільськогосподарських угідь, неконтрольована вирубка лісів, забруднення водойм) та виробничі (руйнація матеріально-технічних об'єктів), так і трудові (депопуляція, зменшення частки працездатного населення, зниження тривалості життя) та соціальні (бідність, маргіналізація населення, втрата людського потенціалу) його складники. Значні проблеми супроводжують також інновації (скорочення й старіння розробок, зниження кількості запроваджених інновацій, відставання від провідних країн світу за показниками технологічних укладів) та інвестиційний імідж сільських територій [9, с. 7]. У сукупності це становить загрозу стійкості продовольчої безпеки країни, особливо на перспективу.

Висновки. Незважаючи на існуючу низку державних заходів і програм, функціонуюча система цілей та інструментів сучасної аграрної політики України, узгодження загальнодержавних і регіональних інтересів при формуванні й реалізації заходів розвитку сільських територій є недостатньо дієвими і потребують удосконалення. Сукупність інструментів регулювання розвитку сільських терито-

рій має виходити із стратегічних завдань забезпечення продовольчої безпеки, відтворення сільського населення, ресурсів аграрного виробництва як значної конкурентної переваги країни у міжнародному вимірі.

Із цією метою вагоме значення має регулювання міжбюджетних відносин; створення спеціальних режимів інвестування, умов для централізованих капіталовкладень та

інвестиційних субвенцій, транскордонного й прикордонного співробітництва; розвиток державно-приватного партнерства і соціальної відповідальності агробізнесу. Практичне втілення цих пропозицій має ґрунтуватися на зміцненні владних повноважень та фінансового становища й фінансово-інвестиційних ресурсів сільських рад і сільських громад.

Список використаних джерел

1. Булах Т.М. Соціальний розвиток сільських територій: світовий та вітчизняний досвід / Т.М. Булах // Економіка АПК. – 2012. – №6. – С. 95-98.
2. Губені Ю.Е. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю.Е. Губені // Економіка України. – 2007. – № 4. – С. 62-70.
3. Дієсперов В.С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 56-64.
4. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. – Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 3-13.
5. Збарський В.К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 129-136.
6. Ігнатенко М.М. Соціальна відповідальність бізнесових структур у діяльності харчових підприємств / М.М. Ігнатенко // Економіка АПК. – 2015. – № 3. – С. 65-69.
7. Ксьонжик І.В. Соціально-економічний розвиток сільських територій / І.В. Ксьонжик // Економіка АПК. – 2014. – № 10. – С.60-66.
8. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій до 2020 року / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Булавка О.Г. та ін.] за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
9. Малік М.Й. Сталий розвиток сільських територій на засадах регіонального природокористування та екологічно безпечного агропромислового виробництва / М.Й. Малік, М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2010. – №5. – С. 3-12.
10. Мармуть Л.О. Соціально-економічні особливості розвитку сільських територій / Л.О. Мармуть, М.М. Ігнатенко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 122-129.
11. Мармуть Л.О. Ринок праці та зайнятість населення сільських територій: теорія і практика регулювання: [моногр.] / Л.О. Мармуть, І.А. Романюк. – Херсон: Айлант, 2015. – 270 с.
12. Павлов О.І. Сільські території: теоретично-методологічні засади дослідження [Електронний ресурс] / О.І. Павлов // Режим доступу: <http://histans.com/Journal/region35.pdf>.
13. Романюк І.А. Рівень соціального розвитку сільських територій та життя сільського населення / І.А. Романюк // Наукові праці Полтавської держ. аграр. академії. – Вип. 1 (4). – Т. 2. – Полтава: ПДАА, 2012. – С. 228-232.
14. Руснак А.В. Стратегічні напрями та регіональні пріоритети сталого розвитку сільських територій України: [моногр.] / А.В. Руснак. – Херсон: Айлант, 2014. – 394 с.
15. Саблук П.Т. Наукові (економічні) центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною економікою / П.Т. Саблук, Л.І. Курило // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 51-56.
16. Штефан фон Крамон-Таубадель. Еволюція аграрної політики ЄС / Штефан фон Крамон-Таубадель, Карстен Холст // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 157-161.
17. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – №3(125). – С. 3-10.
18. Europäische Kommission (2014b): CAP expenditure and CAP reform path. http://ec.europa.eu/agriculture/cap-post-2013/graphs/index_en.htm (March 6, 2014).

Стаття надійшла до редакції 30.03.2016 р.

* * *

УДК 005:001.8

*В. Г. АНДРІЙЧУК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»*

Сутнісний аспект методології наукових досліджень

Існує безперечна істина: наукове дослідження лише тоді матиме повне наукове і (або) практичне значення, коли воно ґрунтуватиметься на досконалій методології (методологія – від грец. *methodos* – шлях пізнання + *logos* – вчення). Поняття методології не має єдиного трактування в літературних джерелах, у тому числі й у довідниках, що можна пояснити його складністю та багатозначністю. Більше того, навіть у одних і тих же джерелах часто дається декілька визначень методології, які не завжди між собою узгоджені. Неоднозначність у підходах до трактування методології наукових досліджень ускладнює науковий пошук та оцінювання його результатів. Даною обставиною й зумовлюється актуальність означеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання методології наукових досліджень висвітлюються в низці праць вітчизняних та зарубіжних учених, таких як М.Т. Білуха [1], О.В. Крушельницька [4], П.Г. Лузан, І.В. Сопівник, С.В. Виговська [5], А.А. Мазаракі [2], І.В. Попович [9], С.С. Романенко [10], Ю.П. Сурмін [11], Г.С. Цехмістрова [14], Франк Л.Фольфс [15], Мак Гроу – Хіл [16] й інші.

У більшості публікацій поняття методології розглядається за двома аспектами: 1) як вчення про: структуру та способи діяльності; організацію діяльності; науковий метод пізнання; 2) як сукупність методів, що застосовуються в будь-якій сфері діяльності. Така багатозначність сутнісного розуміння методології вимагає поглибленого дослідження цього складного поняття.

Метою статті є оцінювання різних підходів до визначення методології, виокремлення і обґрунтування сутності її складників та розкриття істотних особливостей методології на різних ієрархічних сходинках пізнання об'єктивної реальності.

Виклад основних результатів дослідження. Трактуючи методологію як вчення досить поширене в публікаціях вітчизняних учених. Але якщо це вчення, то цілком закономірно виникає запитання: в якій науково-логічній формі воно представлене? Відповісти на це запитання важко, якщо можливо взагалі. Адже ні в філософії, ні в інших науках не виділяється окремий розділ (розділи) про методологію, тобто як вчення, якому мають бути притаманні такі властивості, як змістовність, цілісність, логічність і структурованість. Відсутність такого вчення в зазначеному сенсі зумовлене тим, що методологія міститься в кожній науці як втілення її змістової сутності. Тому правомір-

ніше поняття методології трактувати, спираючись на другий аспект (як сукупність методів) із певним уточненням та розвитком вихідного положення.

У контексті сказаного наголосимо, що спроби дати єдине загальне визначення методології навряд чи можуть бути успішними в тому сенсі, що таке визначення втрачає чіткість, стає розпливчастим і важким для усвідомленого сприйняття. Наприклад, в одній із праць читаємо: «Методологія в загальнооглядовому значенні – наука про організацію життя, в тому числі такої його важливої складової, як науково-дослідницька діяльність. Це своєрідна теоретична модель наукового дослідження» [2, с. 256]. Трапляються й інші подібні визначення.

Ми поділяємо точку зору тих авторів, які виділяють кілька рівнів методології. З урахуванням напрацювань таких учених вважаємо доцільним виділяти три рівні методології: філософську (фундаментальну), методологію певної науки і методологію наукового дослідження.

Філософська (фундаментальна) методологія – це найвищий рівень методології, що охоплює всі сфери наукового пізнання. Вона являє собою сукупність філософських методів пізнання. Серед них, як зазначається в праці [6], індуктивний метод Френсіса Бекона, раціоналістичний метод Рене Декарта, діалектичний метод Сократа, Георга Гегеля, К. Маркса, феноменологічний метод Едмунда Гуссерля, системний метод Людвіга фон Берталанфі, Уільяма Ешбі та ін. Крім того, низка інших фундаментальних філософських положень, що також відображають найістотніші властивості об'єктивної реальності, також діють у всіх сферах пізнання і тим самим породжують об'єктивну необхідність їх урахування при здійсненні наукових досліджень у формі всезагальних принципів. Детальніше про це йтиметься далі при розгляді принципів як важливої складової методології.

Методологія певної науки – це сукупність специфічних методів, принципів і прийомів дослідження, що становлять важливу сутнісну змістову основу даної науки й використовуються в процесі подальшого пізнання того сегмента об'єктивної реальності, який є предметом її дослідження. У процесі такого

пізнання даний вид методології постійно збагачується виробленням нових спеціальних методів і принципів наукового пошуку в зазначеному (своєму) сегменті дійсності.

Прикладом правомірності такого трактування методології певної науки може служити, скажімо, наука статистика. Її вагому змістову сутність становить низка методів та прийомів дослідження, таких як метод інформаційного забезпечення (статистичне спостереження), вибірковий метод, метод групувань, дисперсійний аналіз, індексний метод, екстраполяція тренду як метод прогнозування, графічний метод дослідження й інші.

Варто сказати, що деякі вчені виділяють загальнонаукову методологію, яка, на їхню думку, використовується у переважній більшості наук і ґрунтується на загальнонаукових принципах дослідження [14]. При цьому у зазначеній праці навіть не згадується про методологію наукових досліджень. Вважаємо, що немає потреби виокремлювати даний вид методології, оскільки загальнонаукові принципи та методи хоча й використовуються іншими науками тією чи іншою мірою, але вони породжені в межах певних наук і є їх змістовим складником.

Методологія наукового дослідження – це сукупність методів, принципів та прийомів, що використовуються дослідником для пізнання предмета дослідження за їх певного співвідношення і субординації. Причому, методологію наукового дослідження можуть репрезентувати ті методи, принципи та прийоми пізнання, які вже створені наукою й набули практичного використання в пізнавальній діяльності різних сфер об'єктивної реальності.

Таке наукове дослідження може містити наукову новизну і мати практичну значущість, якщо зазначений науковий інструментарій використовується для пізнання малодосліджених або зовсім не досліджених процесів та явищ і результати якого представляють інтерес для науки і (або) практики. Але водночас методологію наукового дослідження можуть репрезентувати, крім уже відомого методологічного інструментарію, й такі методи, принципи та прийоми, які удосконалені і (або) сконструйовані дослідником. Такі наукові дослідження відзна-

чаються особливою науковою вагомістю і є двигуном розвитку науки, а отже, і суспільного прогресу.

Методологію наукового дослідження можуть становити не лише методи, принципи, прийоми, що є специфічними для науки, в межах якої здійснюється дане дослідження, а й такі, що розроблені іншими науками – від філософії до конкретних спеціальних наук. У зв'язку з цим варто наголосити, що якість методології, яка неодмінно відбивається на якості результатів дослідження, безпосередньо залежить від багатоманітності та глибини й уміння застосування методологічного інструментарію, а також (часто вирішально) від його удосконалення і конструювання дослідником.

Для глибшого розкриття сутності методології виникає потреба в обґрунтованому трактуванні її складників: методу, принципу, прийому. Провідне місце серед яких належить методу.

Адже будь-яке дослідження явищ, процесів, предметів, будь-яке наукове пізнання дійсності вимагає застосування певних методів. Визначення сутності поняття «метод» залишається до цього часу певною мірою дискусійним у вітчизняних та зарубіжних виданнях. Скажімо, професор Frank L.Y. Wolfs метод наукових досліджень визначає як процес, за якого вчені (вчений) у певному періоді часу прагнуть побудувати надійну теорію сутності певного об'єкта чи явища [15].

Водночас в Енциклопедії науки й техніки Мак Гроу-Хіл метод наукових досліджень трактується як сукупність стратегічних або формалізованих правил і процедур, які використовуються при здійсненні наукових досліджень для досягнення успішного результату [16].

Як бачимо, у цих визначеннях поняття «метод» трактується по-різному. Якщо в першому з них наголос робиться на процесі побудови точної, неупередженої теорії сутності певних явищ чи об'єктів, то в другому – на сукупності правил і процедур, що використовуються в наукових дослідженнях.

У працях вітчизняних авторів також є відмінності у тлумаченні поняття «метод». Проте більшість із них за своїм основним змістом наближена до визначення методу,

що дане в Енциклопедії Мак Гроу-Хіл. Так, у Сучасному тлумачному словнику української мови поняття «метод» подається як: 1) спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя, підхід до вивчення життя і його відображення; 2) прийом або система прийомів, що застосовуються в певній галузі діяльності (наука, виробництво тощо) [12, с. 473]. У праці [2, с. 42] метод наукових досліджень тлумачиться як сукупність канонів, призначених управляти процесом одержання наукових знань, що ґрунтується на спостереженні, випробуванні, обґрунтуванні та розробці теорії.

Більш конкретне визначення методу подане в праці С.С. Романенка. В ній, зокрема, зазначається, що метод у широкому розумінні означає «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. І далі вказується, що метод – це система правил та прийомів, підходу до визначення явищ і закономірностей природи, суспільства, мислення, це спосіб досягнення певних результатів у науковому пізнанні й практичній діяльності [10].

На підставі узагальнення викладених підходів до тлумачення поняття «метод», а також підходів інших авторів, є підстави дане поняття трактувати так: метод (від грец. *methodos* – шлях до чого-небудь) у науці – це шлях дослідження об'єктивної реальності, вектор руху від невідомого до відомого, спосіб (інструмент) пізнання і встановлення істини, що включає в себе сукупність певних прийомів, правил, процедур, операцій (дій), приписів, поєднаних у відповідний алгоритм, завдяки використанню якого пізнавальна діяльність людини стає цілеспрямованою, упорядкованою, послідовною й у підсумку спроможною розв'язувати головні завдання науки – відкриття законів і закономірностей, забезпечувати приріст нових знань за іншими напрямками наукового пошуку в інтересах людства.

Метод є усвідомленим дослідником способом досягнення мети – певного результату в науковій та практичній діяльності. Він дає знання того, яким чином можливо й доцільніше розв'язувати те чи інше завдання, абстрагуючись при цьому від другорядного та

концентруючи сили на істотному. Отже, метод орієнтує дослідника на те, як пізнавати, тобто що саме і як потрібно зробити, щоб знайти шукану істину.

Дослідник, використовуючи у пізнанні ті чи інші методи (метод) дослідження, повинен брати до уваги, що для них характерні певні важливі особливості, нехтування якими може призвести до небажаних результатів. Так, Р. Фрейман, лауреат Нобелівської премії з фізики, зазначає, що метод «живого» дослідження такий же індивідуальний та неповторний, як і його предмет та особа дослідника. І дійсно, кожному методу притаманна якась певна, лише йому властива пізнавальна спроможність.

Звідси випливає, що, по-перше, застосування відповідного методу (методів) може забезпечити досягнення поставленої мети лише за дослідження певного кола проблем, тоді як для пізнання інших сторін об'єктивної реальності вони стають непридатними. По-друге, особливість пізнавальних можливостей кожного із методів дослідження унеможливорює створення універсального методу, крім загальнонаукових методів, що використовуються на найвищому щаблі пізнання. По-третє, прискорений розвиток науки, потреба в подальшому пізнанні об'єктивної реальності вимагають не лише вмілого використання накопиченого людством арсеналу методів дослідження, а й вироблення і застосування якісно нових методів наукового пошуку. Адже нові великі відкриття можливі лише завдяки застосуванню саме таких новітніх методів.

Більше того, сам метод нерідко стає науковим відкриттям, наприклад, симплекс – метод, розроблений радянським ученим Л.В. Канторовичем, лауреатом Нобелівської премії з економіки за внесок у теорію оптимального розподілу ресурсів. Причому, створення нового методу можливе лише тоді, коли воно (створення) ґрунтується на досконалий теорії чи теоретичній концепції. Тому від їх фундаментальності значною мірою залежить потужність його пізнавальної спрямованості. Вона проявляється, врешті-решт, у його здатності стати в руках дослідника надійним інструментом здобуття таких нових знань про досліджувані явища, проце-

си, предмети, які мають наукову і (або) прикладну цінність, піддаються відтворенню (неодноразовій перевірці), збереженню та просуванню.

Щоб у кінцевому підсумку одержати істинний (об'єктивний) результат, недостатньо досконалості самого методу. Необхідне й уміле його застосування, яке безпосередньо вже залежить від кваліфікації самого дослідника. Тому є підстави стверджувати, що в цьому сенсі метод не позбавлений певної суб'єктивності, хоча будучи створений людиною (суб'єктом), він, по суті, стає загальносуспільним надбанням, тобто об'єктивним.

Варто звернути увагу і на таку обставину. Людина, намагаючись дослідити певне явище чи процес та одержати об'єктивний результат, повинна вирішити непросте для себе питання: який саме метод (методи) дослідження доцільно використати, щоб досягти поставленої мети. Вміння правильно вибрати метод – це мистецтво дослідника, його наукова компетентність, один із видів здатності такого дослідника забезпечувати приріст нових знань. Саме завдяки правильно вибраному методу й таланту дослідника здійснюються відкриття, пізнається глобальна сутність явищ і процесів, виявляються тенденції й закономірності їх розвитку. Тут доречно провести аналогію з відомим висловом: військо, що не забезпечене зброєю, приречене на поразку. Дослідник, який недостатньо володіє методами наукового дослідження, не спроможний одержати нові знання, що мають наукову і (або) прикладну значущість, тобто він приречений на невдачу.

На важливість правильного вибору методу дослідження ще у XVIII ст. звертав увагу видатний англійський філософ Френсіс Бекон. Він, зокрема, порівнював правильно вибраний метод у пізнанні об'єктивної реальності зі світильником, який освітлює подорожньому шлях у темряві [4, с. 89].

Важливим складником методології є принципи (принцип від лат. *principium* – основа, начало). Трактують терміна «принцип» у довідкових та наукових джерелах за своєю сутністю в основному збігається. Так, у Сучасному тлумачному словнику української мови принцип – це те, що лежить в ос-

нові певної теорії, вчення, науки, світогляду тощо. Словник також розкриває і друге значення цього терміна – внутрішнє переконання людини, практичні моральні й теоретичні засади, якими вона керується в житті та діяльності [12, с. 720]. За В.І. Далем, принцип визначається як наукове чи моральне начало, основа, правило, від якого не відступають [13, с. 431].

У науці принципи – це вихідні основи, суттєві й неодмінні положення (твердження), яким повинні відповідати певні знання, теорії, гіпотези, концепції, світогляди. Іншими словами, принципи – це ті важливі вимоги, яких потрібно дотримувати в процесі наукового пізнання, завдяки чому досягається певна спрямованість його руху до істини. Ми тут наголошуємо на спрямованості руху до істини, а не на самій істині, бо остання є продуктом пізнання. Проте такий продукт неможливо було б створити без дотримання відповідних принципів.

Наукове пізнання насамперед повинне спиратися на фундаментальні, філософські положення, що відображають найістотніші властивості об'єктивної реальності. Необхідність їх урахування означає, що по відношенню до наукового пізнання такі філософські положення, як уже зазначалося, стають основоположними методологічними принципами. Зокрема, при дослідженні явищ і процесів у тому числі й економічних, необхідно:

враховувати дію законів діалектики: єдності та боротьби протилежностей, трансформації кількісних змін у якісні й заперечення заперечення;

розглядати явища і процеси:

а) всебічно в тісному взаємозв'язку та взаємозумовленості (принцип детермінації), бо в іншому разі не було б можливості пізнати явища, процеси й предмети, які ми не відчуваємо безпосередньо. При цьому логіка мислення втратила б своє значення, оскільки вона ґрунтується саме на таких зв'язках;

б) історично – як і за яких умов досліджуване явище виникло та які стадії історичного розвитку воно пройшло. Завдяки цьому з'являється можливість розкрити сутність явища нині й прогнозувати його розвиток у майбутньому. З цього приводу Джон Бернал

писав, що в науці більше, ніж у будь-якому іншому інституті, необхідно вивчати минуле для розуміння сучасного і панування над природою в майбутньому;

в) не статично, а динамічно у постійному розвитку від нижчого до вищого;

пізнавати явища й процеси, прогнозувати їх кількісні та якісні зміни, спираючись на важливі парні філософські категорії: змісту і форми, сутності та явища, загального, одичного та особливого, необхідності й випадковості, причини і наслідку.

Важливим є принцип діалектичної єдності теорії та практики. Він передбачає, що процес пізнання відбувається в певній логічно побудованій послідовності – від спостереження (споглядання) за об'єктивною реальністю (процесами, явищами, предметами) до пояснення й узагальнення, а від нього – до практики як критерію істини. По суті, йдеться про гегелівський принцип сходження думки від абстрактного до конкретного. За висловом Г.Гегеля, істина завжди конкретна завдяки синтезу властивостей і співвідношень досліджуваних об'єктів. У підсумку знання про об'єкт дослідження поглиблюються, стають різнобічними, а відтак, конкретнішими.

Між теорією і практикою завжди має бути тісний зв'язок. Теоретичні розробки тоді набувають завершеності, коли вони перевіряються практикою, бо саме на практиці вони підтверджуються або спростовуються, або набувають додаткового імпульсу для удосконалення. З іншого боку, практика як особлива сфера людської діяльності не може набути подальшого розвитку без передової теорії. Без неї її очікує стагнація і рутинність з усіма впливаючими звідси негативними наслідками для людства.

Серед загальнонаукових методологічних принципів на особливу увагу заслуговують, на наш погляд, такі:

принцип об'єктивності, реалізація якого вимагає всебічного врахування факторів, що впливають на досліджуване явище чи процес, обґрунтованості вихідних даних, вибору адекватних способів розв'язання проблеми, аналізу й оцінювання його можливих варіантів. Тобто, альтернативність наукового пошуку, а також неупередженого опису

результатів дослідження та можливостей і умов для їх відтворюваності;

принцип доказовості, що тісно переплітається з принципом об'єктивності. Суть даного принципу полягає в тому, що дослідник повинен не просто висувати якесь твердження, а доводити, аргументувати правомірність такого твердження, його відповідність критеріям істини;

принцип системності. Він передбачає, що кожний процес, явище варто розглядати як певну систему, що має низку підсистем із визначеними структурами, метою та функціями. Згідно з теорією систем для кожної системи притаманні такі властивості, як цілісність, самоорганізація, структурованість, взаємозв'язок, функціональність. Звідси випливає, що дотримання цього принципу при здійсненні наукових досліджень вимагає розглядати досліджуваний об'єкт як такий, в якому окремі його частини (підсистеми) інтегровані в єдине ціле; функції підсистем підпорядковані функціям систем у цілому (примат цілого над його складовим); ієрархічність побудови – підсистеми нижнього рівня підпорядковані підсистемам вищого рівня; існування тісного взаємозв'язку між окремими частинами (підсистемами), завдяки чому досягається єдність системи.

У науковій літературі, присвяченій методології й методам наукових досліджень, нерідко деталізують наведені загальнонаукові принципи, розглядаючи їх як самостійні, або ж поєднують в одному принципі кілька, з чим важко погодитися. Наприклад, виділяють принцип сутнісного аналізу, що передбачає розкриття суперечностей у предметі дослідження, простеження взаємозв'язку і взаємозалежності кількісних та якісних змін, руху до вищих рівнів розвитку зі збереженням усього позитивного[3]. Тут, як бачимо, в одному принципі поєднано щонайменше три самостійних принципи.

Водночас в окремих джерелах виокремлюють також принципи, до яких ми не зверталися. Наприклад, виділяють термінологічний принцип, що передбачає вивчення історії термінів і позначування ними понять, уточнення змісту понять, встановлення взаємозв'язку і субординації понять, їхнє місце

в понятійному апараті теорії, на базі якої будуватиметься дослідження [7].

Доцільність виокремлення такого принципу є дещо сумнівною з огляду на те, що будь-яке наукове дослідження ґрунтується на відповідній теорії (теоретичних засадах) із притаманними їй (їм) категоріями та поняттями, що вимагає розкриття їхньої сутності, взаємозв'язку, а головне – аналізу повноти відображення ними змістовного наповнення досліджуваних явищ і процесів. Це – самоочевидний факт, за якого та чи інша розробка набуває статусу наукового дослідження.

Розкриті принципи філософського рівня й загальнонаукові методологічні принципи повинні братися до уваги при здійсненні будь-яких наукових досліджень незалежно від того, яку саме науку вони репрезентують. Разом із тим у багатьох наукових дослідженнях розв'язання певної наукової проблеми вимагає врахування не тільки розглянутих, а також спеціально обґрунтованих локальних принципів, без дотримання яких досягти раціонального розв'язання даної проблеми було б неможливим.

Прикладом таких локальних (спеціальних) принципів можуть бути принципи діяльності сільськогосподарського виробничого кооперативу: добровільність членства в кооперативі та безперешкодний вихід із нього; обов'язковість трудової участі в діяльності кооперативу; відкритість і доступність членства в кооперативі для тих, хто визнає його статут; демократичний характер управління кооперативом; однакові права членів кооперативу у прийнятті рішень та ін. Ще один приклад – принципи планування (за Файолем А.): єдність (системність), безперервність, гнучкість, точність. Р. Акофф обґрунтував ще й п'ятий принцип – план повинен складати той, хто має його виконувати.

Спеціальні (локальні) принципи є складовою методології наукового дослідження та їхня розробка (обґрунтування) залежно від значущості може розглядатися як один з елементів його наукової новизни.

У наукових дослідженнях досить часто використовується і такий складник методології, як прийом. У літературних джерелах із

проблематики наукових досліджень зміст прийому як наукового терміна, на жаль, не розкривається. Тому залишається «річчю в собі» не лише питання сутності цього терміна, але і його співвідношення з поняттям «метод», а відтак, і сфери застосування. У довідковій літературі також не знаходимо чіткості в трактуванні прийому з наукової позиції. Скажімо, в Сучасному тлумачному словнику української мови прийом визначається як: 1) спосіб виконання чого-небудь; 2) метод дослідження чого-небудь; 3) захід для досягнення певної мети [12, с. 718]. Як бачимо, в даному разі в науковому сенсі прийом ототожнюється з поняттям «метод».

Вважаємо, що прийом як науковий термін має два значення:

1) як самостійний спосіб пізнання, що відзначається простим алгоритмом, легкістю застосування та не передбачає певних етапів (кроків) практичної реалізації, що якісно різняться між собою. Наприклад, прийом побудови інтегральних показників за алгоритмом середньої геометричної;

2) прийом як важлива складова ланка певного методу пізнання, яка в сукупності з іншими його ланками (складниками) надає йому цілісності. Проте навіть відокремлене використання такої ланки дає змогу досягнути поставленої перед науковим дослідженням мети. Наприклад, у методі статистичних групувань можна виокремити такі прийоми, як побудова варіаційних групувань і полігону розподілу, факторних групувань, комбінаційних групувань, групувань за результативною ознакою.

Спираючись на викладене, доходимо висновку, що коли йдеться про прийом як складник методології науки, то його правомірно використовувати лише у першому своєму значенні, тобто як самостійний спосіб пізнання. У методології наукових досліджень прийом можна використовувати у двох значеннях. Скажімо, дослідник при розробці певної проблеми лише частково використав метод статистичних групувань, а саме прийом комбінаційних групувань. Водночас він може використати прийом як самостійний спосіб пізнання, наприклад, згаданий уже прийом побудови інтегрального показника

чи прийом зважування. Причому розробку нового прийому як самостійного способу пізнання є всі підстави розглядати як наукову новизну наукового дослідження.

Практичне використання в процесі пізнання викладених результатів дослідження дасть змогу, на наш погляд, дослідникам ґрунтовніше формувати методологію здійснюваного ними наукового дослідження, виокремлювати її складники і на цій основі чіткіше та повніше представляти його наукову новизну.

Висновки. Вагомі наукові результати можна одержати лише на основі використання досконалої методології. Намагання низки вчених дати єдине трактування методології не можна назвати успішними. Тому виправдано здійснювати трактування методології на трьох рівнях пізнання: філософському (фундаментальну) методологію, методологію певної науки і методологію певного дослідження. Складниками методології є методи, принципи та прийоми дослідження.

Особливістю методології наукового дослідження є те, що вона може складатися не лише з методів, принципів і прийомів, що є специфічними для науки, в межах якої здійснюється дане дослідження, а й такі, що розроблені іншими науками. Змістовність методології наукового дослідження визначають насамперед її методи. Але водночас важливу роль відіграють також принципи – ті важливі вимоги, яких потрібно дотримувати в процесі наукового пізнання, щоб досягти поставленої мети.

Крім фундаментальних філософських положень, що набувають статусу принципів, у процесі наукового дослідження потрібно дотримувати і таких загальнонаукових важливих принципів, як принцип об'єктивності, доказовості, системності, єдності теорії та практики.

При розробці багатьох проблем виникає потреба в обґрунтуванні локальних (спеціальних) принципів, які можуть становити наукову новизну дослідження. Прийоми в наукових дослідженнях також відіграють важливу роль і можуть бути використані як самостійний спосіб пізнання або як одна з ланок певного методу дослідження.

Список використаних джерел

1. Білуха М.Т. Основи наукових досліджень: підруч./ М.Т. Білуха. – К.: Вища шк., 1997. – 272 с.
2. Економічні дослідження (методологія, інструментарій, апробація): навч. посіб.; за ред. А.А. Мазаракі. – 2-ге вид., доп. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2011. – 296 с.
3. [Електронний ресурс]. Режим доступу: lib.chdu.edu.ua/pdf/posibniki/327/7.pdf
4. Крушельницька О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / О.В. Крушельницька. – К.: Кондор, 2006. – 206 с.
5. Лузан П.Г. Основи науково-педагогічних досліджень / П.Г. Лузан, І.В. Сопівник, С.В. Виговська. – К.: Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України, 2010. – 220 с.
6. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Методологія>.
7. Методологія та методи наукового дослідження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.refine.org.ua/pageid-4859-2.html.
8. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів; за ред. А.Є. Конверського. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
9. Попович І.В. Методика экономических исследований в сельском хозяйстве / И.В. Попович. – М.: Изд-во «Экономика», 1973. – 280 с.
10. Романенко С.С. Методологія і методи наукового дослідження / С.С. Романенко. – К.: ІЕЕСУ, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: snul.kdu.edu.ua/courses/NDRS/ek_3.pdf.
11. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підруч. для науковця / Ю.П. Сурмін. – К.: Навчально-методичний центр «Консорціум» з удосконалення менеджменту освіти в Україні, 2006. – 320 с.
12. Сучасний тлумачний словник української мови: 65000 слів; за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. – Х.: ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
13. Толковый словарь великорусского языка. Т. 3/ В.И. Даль. – М.: Гос. изд. иностр. и нац. слов, 1995. – 620 с.
14. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г. С. Цехмістрова; Київ. ун-т туризму, економіки і права. - К.: Слово, 2003. – 240 с.
15. Scientific method (English): home page of prof. Frank L.Y. Wolfs. Department of Physics and Astronomy, University of Rochester, N 4 14627, USA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://teacher.pas.rochester.edu/phylabs/appendix/appendix.html>.
16. Scientific methods (English) Sci – Tech Encyclopedia: McGraw – Hill Encyclopedia of Science and Technology, 5th edition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.answers.com/topic/scientific-method>.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2016 р.

*

УДК 338.432.009.12:636

В.Д. ЄВТУШЕНКО, здобувач
Національний університет біоресурсів і
природокористування України

Оцінка конкурентоспроможності продукції скотарства

Постановка проблеми. Аналіз функціонування вітчизняного ринку молока показує про посилення тут останніми роками негативних тенденцій, що пов'язані як зі зменшенням обсягів виробництва молока, так і з низьким рівнем його конкурентоспроможності. Підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства являє собою процес, який потребує управління на основі страте-

гічного підходу. Для побудови ефективної системи управління конкурентоспроможністю продукції потрібно виявити й проаналізувати всю систему чинників конкурентоспроможності продукції, їхній взаємозв'язок та взаємодію між собою як у процесі виробництва, так і на внутрішньому й зовнішньому ринках. Разом із тим проблема побудови системи управління конкурентоспроможністю продукції скотарства суттєво ускладнюється

© В.Д. Євтушенко, 2016

через відсутність ефективної методики оцінки рівня конкурентоспроможності молока.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На ринку продукції тваринництва можна виділити дві основні групи критеріїв конкурентоспроможності: цінові (ціна, собівартість, окупність, рівень рентабельності виробництва) та нецінові (якість, імідж підприємства тощо). Споживачі оцінюють продукцію на ринку зазвичай за ціною, якістю й співвідношенням між ними. Дослідники С.М. Кваша і О.В. Жемойда виділяють три критерії конкурентоспроможності продукції: ціна, якість та ліквідність [1, с. 121].

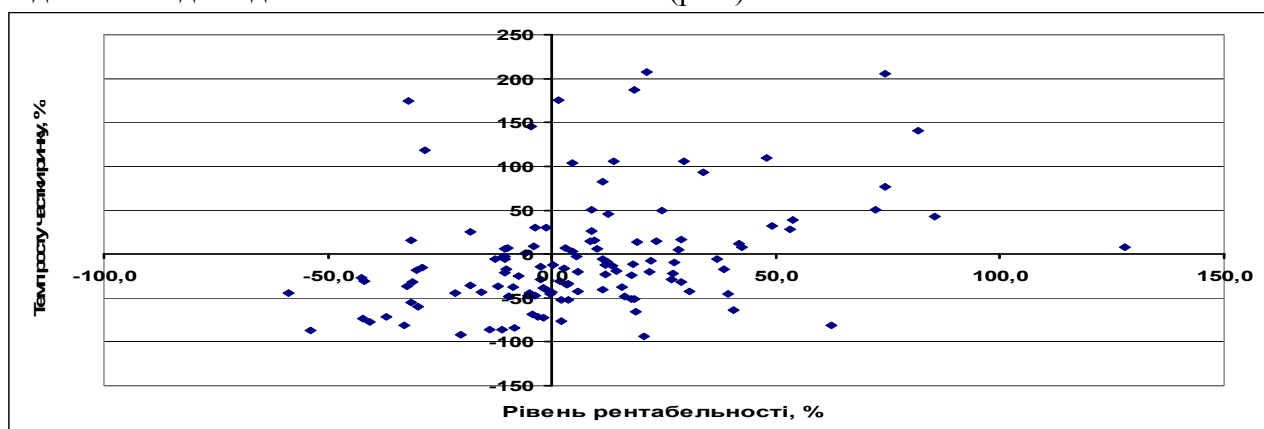
У вітчизняній економічній науці думки вчених щодо місця цінових і нецінових критеріїв в оцінці конкурентоспроможності розійшлися. Значна частина вчених – Г. М. Кулешова [5], О. М. Ткаченко вважають, що якість продукції формує конкурентоспроможність та на ринках сільськогосподарської продукції України домінує нецінова конкуренція. Прихильники цінового підходу конкурентоспроможності М. С. Корнеев, Н. В. Кривенко, П.М. Макаренко [7], Б. Пасхавер [8] вважають, що ціна є основним показником для оцінки конкурентоспроможності продукції. Питання методів оцінки конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції викладені також у працях М.М. Ільчука [4], М.Й. Маліка й О.А. Нужної [2], О.Г. Янкового [3] та інших. Незважаючи на значну кількість наукових праць із вказаної тематики деякі аспекти залишаються дискусійними й потребують подальшого дослідження.

Мета статті – удосконалення методичних підходів до оцінки рівня конкурентоспроможності продукції молочного скотарства для підвищення ефективності управління нею.

Виклад основних результатів дослідження. Актуальність проблеми конкурентоспроможності продукції скотарства особливо зросла після вступу України до СОТ і виходу на ринки ЄС. Ця проблема має кілька аспектів, включаючи вибір критерію оцінки рівня конкурентоспроможності, встановлення взаємозв'язку ціни та якості, економічного ефекту та ціни споживання продукції.

Для оцінки рівня конкурентоспроможності продукції використовують дві основні групи методів: графічні та аналітичні. Для графічного представлення конкурентної карти ринку товарів різного призначення використовують пару показників: рентабельність продажів конкретного товару і його ринкова частка, ціна й собівартість товару тощо [6].

За умови наявності в молочному скотарстві України системної кризи та незначної частки, яку мають окремі сільськогосподарські підприємства на ринку продукції скотарства, нами пропонується для відображення конкурентної карти ринку молока в Київській області використовувати два показники: рівень рентабельності виробництва молока й темп росту частки ринку як індикатор конкурентоспроможності. При цьому рівень рентабельності виробництва молока взятий за 2014 рік, а темп росту частки ринку розрахований за період 2009-2014 років (рис.).

Конкурентоспроможність молока сільськогосподарських підприємств Київської області

Джерело: Розроблено автором на основі даних статистичної форми № 50-сг.

Залежно від конкурентних переваг у виробництві молока вся сукупність підприємств поділена осями на графіку на чотири групи. У правому верхньому квадранті розмістилися підприємства, які мали у 2014 році прибуткове виробництво молока та обсяги реалізації якого протягом 2009-2014 років збільшувалися (група I). Найбільш конкурентоспроможне молоко виробляють підприємства, що знаходяться на лінії зростання значень рівня рентабельності й темпу росту частки ринку.

Позиція підприємств у правому нижньому квадранті відповідає прибутковому виробництву молока та зменшенню обсягів його реалізації протягом 2009-2014 років (група II). У лівому верхньому квадранті знаходяться підприємства, які мали збиткове виробництво молока проте темп росту частки ринку протягом 2009-2014 років збільшувався (група III).

У найбільш небажаній ситуації підприємства, які розмістилися у лівому нижньому квадранті, що вказує на збиткове виробництво молока та зменшення обсягів його реалізації протягом 2009-2014 років (група IV).

Для виявлення основних факторів виробництва й детальнішої оцінки конкурентоспроможності молока, яке виробляється у виділених вище групах сільськогосподарських підприємствах Київської області, на основі даних статистичної форми № 50-сг розраховані основні економічні показники (табл. 1).

Дані таблиці 1 свідчать, що підприємства I групи мають високий рівень інтенсивності ведення молочного скотарства, це забезпечило високий рівень продуктивності корів,

що на 18,2% вищий від середньообласного рівня. Виробнича і повна собівартість 1 ц молока у цій групі підприємств нижчі від середнього рівня по області, а ціна реалізації – вища середньої по області, що і забезпечило високу окупність витрат та прибуткове виробництво молока.

Економічна оцінка аналізу виробництва молока в підприємствах I групи в 2014 році показує, що при зміні параметрів виробництва на 10% прибуток підприємств у середньому по групі зростає: при збільшенні обсягу виробництва молока – на 14,3%, при зменшенні змінних витрат – на 27,3%, при зменшенні повної собівартості – на 35,0%, при збільшенні ціни – на 48,5%. Це свідчить про високу значимість цінового параметра у формуванні прибутку галузі скотарства. На основі аналізу економічних показників виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах I групи можна відзначити, що основними стратегічними напрямками виробництва молока у цих підприємства є нарощування поголів'я корів, збільшення обсягів виробництва та підвищення якості молока.

У сільськогосподарських підприємствах, які увійшли до II виділеної групи, досягнута продуктивність корів відповідає середній по області, а виробничі витрати на 1 корову вище середньообласного значення на 14,4%, у тому числі витрати на корми вищі на 7,4%, а витрати на оплату праці – на 30,3%. Висока виробнича та повна собівартість 1 ц продукції при ціні реалізації на рівні середньообласної зумовили збиткове виробництво молока.

1. Групування сільськогосподарських підприємств Київської області (включаючи фермерські господарства*) за величиною темпів росту частки ринку та прибутковістю молока, 2014 р.

Показник	Тем п росту, %				Разом
	понад 0		менший 0		
	прибут- кові (група I)	збиткові (група II)	прибут- кові (група III)	збиткові (група IV)	
Кількість підприємств	43	17	27	39	126
Поголів'я корів, тис. гол.	16,5	11,5	6,2	7	40,9
Поголів'я корів на одне підприємство, гол.	385	675	229	171	325
Виробництво молока, тис. т	119,6	70,0	32,0	28,5	250,2
Реалізовано молока, тис. т	113,7	66,2	26,7	26,3	232,9
Темп росту частки ринку (2009-2014 pp.), %	27,6	48,7	-38,9	-52,7	x
Річний надій на корову, кг	7231,1	6104,0	5163,4	4271,7	6118,1

Виробнича собівартість 1 т молока, грн	2621,2	3387,9	2715,8	3545,5	2953,4
Виробничі витрати на корову, грн	18954,3	20679,4	14022,6	15145,3	18069,1
у т.ч.:корми	9341,2	9061,9	7102,5	6357,9	8436,4
нафтопродукти	870,6	1273,0	975,9	1519,7	1105,5
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	853,7	584,7	270,8	257,3	592,5
решта матеріальних витрат	1935,0	2782,9	1413,6	1594,3	2038,3
прямі витрати на оплату праці	2623,2	4004,6	2323,4	3284,0	3073,4
амортизація необоротних активів	1568,4	975,9	458,4	549,7	1067,6
відрахування на соціальні заходи	980,1	1471,3	859,2	1145,5	1126,7
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	782,0	525,1	618,7	437,0	628,8
Повна собівартість 1 т молока, грн	2945,9	4721,1	3034,5	4093,1	3590,4
Ціна реалізації 1 т молока, грн	3713,4	3672,3	3572,5	3429,9	3653,6
Прибуток на 1 т молока, грн	767,5	-1048,8	538,0	-663,2	63,2
Прибуток – всього, млн грн	87,2	-69,5	14,4	-17,4	14,7
Рівень рентабельності, %	26,1	-22,2	17,7	-16,2	1,8

* Фермерські господарства, які звітують за формою № 50-сг.

Джерело: Розраховано автором на основі даних статистичної форми № 50-сг.

Тому основними стратегічними напрямами виробництва молока у цих підприємствах є інтенсифікація галузі на основі підвищення продуктивності худоби за рахунок поліпшення якості кормів та рівня годівлі корів, впровадження інноваційних технологій виробництва молока, які забезпечують економію витрат на оплату праці.

Характерними рисами галузі молочного скотарства для підприємств III групи є низький рівень інтенсивності виробництва. Використання стратегії «контрольованих витрат» дало змогу підприємствам досягти порівняно низької виробничої й повної собівартості 1 ц молока при нижчій порівняно з середньою по області продуктивності тварин.

Для підприємств IV групи характерні порівняно мала кількість поголів'я корів, незначні обсяги виробництва молока з розрахунку на одне підприємство і низька продуктивність корів порівняно із середньообласними показниками. Внаслідок використання застарілого обладнання та застосування ручної праці спостерігаються високі витрати на нафтопродукти й оплату праці на 1 корову, низький рівень господарювання та якості продукції. Як наслідок, виробнича собівартість 1 т молока тут є найвищою з усіх груп, а виробництво продукції збиткове.

На основі аналізу економічних показників виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах IV групи можна відзначити, що частиною підприємств може бути прийняте рішення про вихід із цього

виду бізнесу, а для решти підприємств основними стратегічними напрямами виробництва молока є пошук коштів для реконструкції старих приміщень, закупівля нового обладнання та племінних тварин, впровадження інноваційних технологій виробництва продукції скотарства, які забезпечують економію витрат на оплату праці й поліпшення якості виробленого молока.

Недоліком графічних методів дослідження рівня конкурентоспроможності продукції є неможливість визначення її інтегральної оцінки. Тому на практиці графічні методи зазвичай поєднують з аналітичними, які для оцінки конкурентоспроможності продукції використовують систему показників, на основі останніх і розраховують інтегральний показник.

Проаналізувавши економічні показники виробництва молока у сільськогосподарських підприємствах та функціонування його ринку, нами пропонується така система показників конкурентоспроможності: 1) річна продуктивність корів, кг; 2) частка ринку, %; 3) темпи росту частки ринку, %; 4) повна собівартість 1 т молока, грн; 5) ціна реалізації 1 т молока, грн; 6) виробництво молока на 1 грн витрат, кг.

Після встановлення показників конкурентоспроможності окремих видів продукції за різними рівнями управління розробляється методика оцінки конкурентоспроможності окремих видів продукції, або приймається уже розроблена окремими науковцями мето-

дика за базу. У процесі дослідження нами за основу взято методику оцінки конкурентоспроможності окремих видів продукції Н.О. Лисенка [6]. Згідно з нею конкурентоспроможність продукції визначається як площа багатокутника, що розраховується як сума площ трикутників, сторонами яких є величина показників конкурентоспроможності:

$$K = \left(\frac{1}{2} \sum_{i=1}^6 a_i a_{i+1} w_i w_{i+1} \times \sin \frac{2\pi}{n} + a_{i+1} a_1 w_{i+1} w_1 \times \sin \frac{2\pi}{n} \right) / n, \quad (1)$$

де K – індекс конкурентоспроможності продукції;

a – величина i -го показника конкурентоспроможності;

w – вага показника у їх загальному ряду;

2. Відносні показники та інтегральний індекс конкурентоспроможності молока по групах підприємств Київської області

Показник	Підприємства					Вага показника
	I група	II група	III група	IV група	еталон	
Продуктивність корів	100,0	84,4	71,4	59,1	100,0	0,1
Частка ринку	100,0	58,3	23,5	23,1	100,0	0,1
Темпи росту частки ринку	85,8	100,0	41,1	31,9	100,0	0,2
Повна собівартість	100,0	62,4	97,1	72,0	100,0	0,3
Ціна реалізації	100,0	98,9	96,2	92,4	100,0	0,2
Вироблено молока на 1 грн витрат	100,0	77,4	96,5	73,9	100,0	0,1
Індекс конкурентоспроможності	114,5	76,7	73,7	50,6	122,7	x
Рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності, %	93,3	62,6	60,1	41,3	100,0	x

Джерело: Розраховано автором на основі даних статистичної форми № 50-сг.

Рівень реалізації потенційної конкурентоспроможності молока (R) розраховували за формулою:

$$R = S_p / S * 100, \quad (2)$$

де S_p – площа радара, що відповідає продукції p -го підприємства; S – площа радара, що відповідає продукції підприємства-еталона.

Дані таблиці 2 показують, що найбільш конкурентне молоко виробляють у підприємствах I групи. Незважаючи на збитковість виробництва молока у підприємствах II групи, рівень його конкурентоспроможності виявився вищий порівняно з підприємствами III групи, в яких виробництво молока прибуткове. На такий результат вплинула належність частини підприємств із II групи до агрохолдингів, які одержують прибутки від переробки молока та вкладають кошти у подальший розвиток молочного скотарства. Вони використовують високопродуктивні

n – кількість показників конкурентоспроможності.

Для розрахунку індексу конкурентоспроможності (K) по кожному виду продукції за формулою (1) необхідно показники конкурентоспроможності привести до одиниць виміру у відносному вираженні – відсоткових частках. Для цього показники необхідно представити як відношення до максимальних показників по сукупності (групах) підприємств, що дасть можливість визначити рівень конкурентної сили виробництва продукції конкретного підприємства порівняно з іншими підприємствами області (табл. 2).

породи корів і впроваджують новітні технології, що сприяє підвищенню продуктивності праці.

Аналіз факторних показників, які формують конкурентоспроможність продукції скотарства, дає змогу виявити можливі резерви її підвищення та визначити той рівень конкурентоспроможності, якого необхідно досягти в майбутньому при певних ресурсних обмеженнях.

Запропонована методика оцінки рівня конкурентоспроможності продукції може бути використана для вибору ефективних шляхів її підвищення за допомогою економіко-математичних методів. Задачу вибору ефективних шляхів підвищення конкурентоспроможності продукції у загальному вигляді можна представити математично як пошук максимуму цільової функції (Z):

$$Z = \Delta K(x) \rightarrow \max \quad (3)$$

$$\text{при обмеженнях: } x \in \Omega, \quad (4)$$

де $\Delta K(x)$ – приріст конкурентоспроможності продукції;

x – вектор заходів щодо підвищення конкурентоспроможності продукції; Ω – множина допустимих заходів щодо підвищення конкурентоспроможності продукції.

Результати реалізації економіко-математичної моделі (3) – (4) уможливають оцінити ефективність підвищення конкурентоспроможності продукції скотарства по кожному заходу й визначити комплекс заходів щодо підвищення конкурентоспроможності до заданого рівня в межах встановленого бюджету.

Висновки. Вибір методу оцінювання конкурентоспроможності продукції підприємства та її показників залежить від особливості ринку, продукції й галузі, в якій працює суб'єкт господарювання. Для визначення стратегічних напрямів розвитку галузі скотарства в Україні, враховуючи її сучасний стан, оцінювання конкурентоспромож-

ності продукції галузі доцільно проводити графічними методами із застосуванням двох показників – рівень рентабельності виробництва продукції та темп росту частки ринку або собівартість і ціна реалізації одиниці продукції у довгостроковому періоді. Аналітичний метод оцінювання конкурентоспроможності продукції дає змогу розрахувати інтегральний показник на основі системи показників (річна продуктивність тварин, частка ринку, темпи росту частки ринку, повна собівартість 1 т продукції, ціна реалізації, виробництво продукції на 1 грн витрат тощо), аналіз яких уможливорює сформулювати конкретні заходи щодо підвищення конкурентоспроможності продукції. Запропонована методика оцінки рівня конкурентоспроможності продукції може бути використана для вибору ефективних шляхів її підвищення за допомогою економіко-математичних методів.

Список використаних джерел

1. *Кваша С. М.* Конкурентоспроможність виробництва яловичини на зовнішньому ринку / С. М. Кваша, О. В. Жемойда // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 121-126.
2. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми : моногр. / М. Й. Малік, О. А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
3. Конкурентоспроможність підприємства : оцінка рівня та напрями підвищення : [моногр.; за заг. ред. Янкового О.Г.]. – Одеса : Атлант, 2013. – 470 с.
4. Конкурентоспроможність продукції скотарства і птахівництва України в системі євроінтеграції: моногр. / М.М. Ільчук, І.А. Коновал, І.В. Мельникова та ін. – К.: Вид-во ТОВ «Агар Медіа Груп», 2015. – 322 с.
5. *Кулешова Г.М.* Конкуренція і конкурентоспроможність в агропромисловому виробництві / Г.М. Кулешова // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С.126-132.
6. *Лисенко Н.* Методи оцінки конкурентоспроможності продукції м'ясопереробних підприємств/ Н.Лисенко //Актуальні проблеми економіки. – 2007. – №1 (77). – С.61-68.
7. *Макаренко М.П.* Цінова політика як фактор підвищення дохідності аграрного виробництва в умовах Світової організації торгівлі / М.П. Макаренко // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С.44-48.
8. *Пасхавер Б.* Цінова конкурентність аграрного сектора / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С.78-87.
9. *Гаваза Є.В.* Світовий ринок молока і молокопродуктів: тенденції та перспективи для України / Є.В. Гаваза // Економіка АПК. – 2015. – № 7. – С. 106-113.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2016 р.

* * *

Особливості державного регулювання аграрного сектору в контексті забезпечення економічної безпеки держави

Постановка проблеми. Аграрний сектор посідає особливе місце в національній економіці. Він відіграє важливу роль у формуванні та забезпеченні продовольчої та у визначених межах економічної безпеки держави. Стрімкі зміни соціально-економічної та політичної ситуації в глобальному просторі, тенденції розвитку світового сільського господарства й актуальність питань щодо забезпечення продовольчої проблеми вимагають посиленої уваги до розвитку вітчизняного аграрного сектору, що є стратегічною ланкою економічної системи країни. Нині, коли в аграрній реформі простежуються перші ознаки позитивних результатів, заради яких здійснювалися кардинальні економічні трансформації, та ведеться пошук оптимальних механізмів забезпечення сталого розвитку аграрного сектору, актуальним є питання дослідження механізму державного регулювання останнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість проблеми удосконалення державної політики підтримки й розвитку аграрного сектору як пріоритетної галузі економіки вказують численні теоретико-практичні дослідження та узагальнення вітчизняних учених, зокрема праці П.Т. Саблука, М.В. Зубця, М.В. Присяжнюка [7], О.Л. Попової [17], В.М. Гейця [8], В.В. Юрчишина [20], Б.Й. Пасхавера [16], О.М. Могильного [13] та інших.

Важливість розвитку аграрного сектору підсилюється в умовах інтеграційних спрямувань, коли в Україні мають бути чітко сформовані стратегічні цілі й визначені параметри продовольчої безпеки, розроблені стратегія і напрями розвитку цієї важливої складової економічної системи з урахуванням раціонального використання аграрного потенціалу та посилення експортної орієнтації галузі.

Мета статті – дослідження особливостей механізму державного регулювання аграрного сектору економіки в контексті забезпечення економічної безпеки держави.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток аграрного сектору України має стратегічне значення. Цій важливій галузі економіки притаманні особливості, що позначаються на формуванні системи державного регулювання його розвитком. Галузь є життєзабезпечувальною, оскільки виготовляє продукцію, без якої людство не може існувати. Від стану та перспектив її розвитку залежить забезпечення життєдіяльності людини.

Розвиток аграрного сектору пов'язаний із біогеографічним середовищем і залежить від природно-кліматичних умов. Це зумовлено, насамперед, використанням землі як специфічного засобу виробництва, її родючістю, місцем розташування. Специфічність землі як знаряддя праці полягає в тому, що вона одночасно є також предметом праці. На відміну від промисловості до процесу сільськогосподарського виробництва залучено не три, а чотири ресурси — основні й оборотні фонди, жива праця і земля, причому

* Науковий керівник — О.С. Власюк, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© Я.О. Григоренко, 2016

земля в аграрному секторі є головним засобом виробництва, тоді як в інших галузях (крім добувної) вона є лише просторовим базисом. Як основний засіб виробництва земля вимагає свого відтворення на розширеній основі, що породжує ряд специфічних проблем, пов'язаних зі збереженням, раціональним використанням і підвищенням родючості ґрунту.

Іншою особливістю аграрного сектору є сезонність виробництва, що позначається на організації праці в цій галузі, зумовлює особливості реалізації продукції та надходження коштів. Інтервал між робочим періодом і результатами у сільському господарстві значно впливає на формування доходів працівників даної сфери, оскільки остаточний розмір таких доходів стає відомим лише після реалізації сільськогосподарської продукції.

Підприємства аграрного сектору працюють в умовах підвищеного ризику та невизначеності. Причиною цього є те, що економічний процес відтворення переплітається з природним процесом зростання й розвитку живих організмів, що розвиваються на основі біологічних законів.

Аграрний сектор – це кредитомістка галузь, яка потребує залучення додаткових фінансових ресурсів, насамперед у формі короткострокових кредитів, для забезпечення операційної діяльності. Це пов'язано з існуванням значного сезонного розриву між вкладенням оборотного капіталу та одержанням доходів.

Зважаючи на специфіку, аграрний сектор є менш інвестиційно привабливою галуззю порівняно з іншими галузями економіки. Це, безумовно, показує, що дана сфера потребує підтримки з боку держави у вигляді ефективної системи державного регулювання.

Слід зазначити, що в науковій економічній літературі досить часто спостерігається ототожнення таких категорій, як «державне регулювання» й «державне управління». Це стосується також наукових праць із проблем розвитку аграрного сектору. Однак аналіз, виконаний на основі досліджень таких учених, як О.М. Могильний, В.Г. Андрійчук, А.Д. Діброва та ін., дає змогу визначити не тільки відмінності між цими категоріями, але й встановити взаємозв'язок між ними

(рис. 1) [7,13]. Згідно з цим аналізом, державне управління як економічна категорія – це організовувальний і регулювальний вплив держави на економічну діяльність суб'єктів ринку з метою впорядкування та підвищення результативності такої діяльності [10]. Регулювання є однією з функцій управління, яка забезпечує функціонування керованих процесів у межах заданих параметрів. Державне управління аграрним сектором передбачає використання прямих і непрямих важелів. Пряме державне управління не може поширюватися за межі державної власності, непряме – здійснюється з використанням важелів державного регулювання й передбачає вплив на соціально-економічні процеси переважно економічними методами як у державному, так і недержавному секторах галузі [11].

Для дослідження системи державного регулювання як економіки в цілому, так й аграрного сектору, використовується багатий арсенал термінів і понять. Найрезультативніші спроби узагальнення та систематизування понятійно-категоріального апарату теорії державного регулювання аграрного сектору належать, на нашу думку, М. Латиніну й А. Діброві [10,12]. Аналіз результатів цих досліджень покладено в основу визначення автором системного підходу до виявлення сутності та структури механізму державного регулювання аграрним сектором України.

Сутність системного підходу міститься в дослідженні певного об'єкта як системи, тобто цілісної множини елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними. Акцент робиться на тому, що будь-яка система виступає як єдність функцій та структури, які взаємозв'язані. Основними поняттями системного аналізу є: мета, елемент, структура, функція. Під структурою розуміють сукупність елементів і зв'язків між ними, які визначаються залежно від розподілу функцій та цілей системи [14, 18].

Орієнтуючись на такі принципи системного підходу, як цілісність, структуризація, ієрархічність, розглядатимемо механізм державного регулювання аграрного сектору як складну систему, що складається з елементів, зв'язки між якими створюють її відносно незмінну структуру та забезпечують

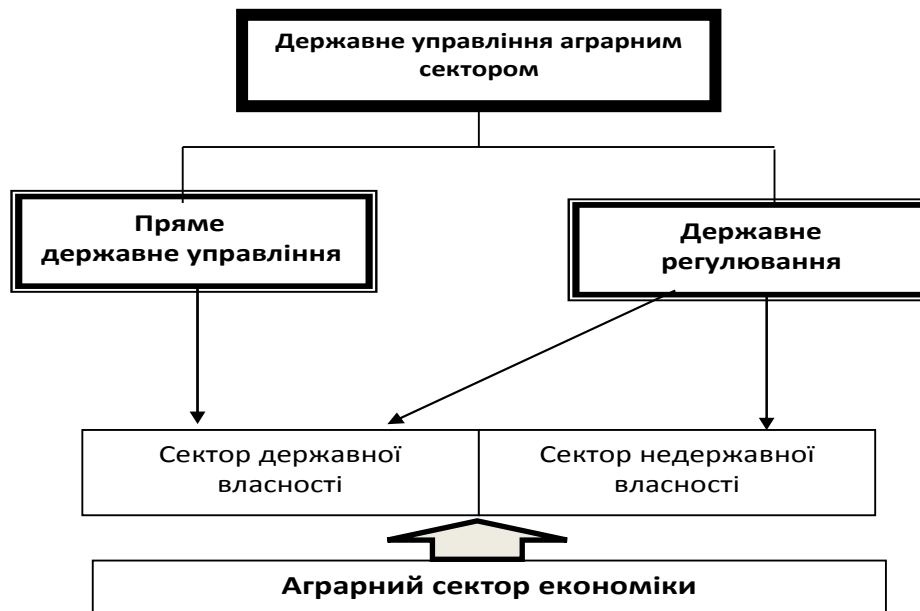

Рис. 1. Форми державного управління в аграрній сфері

Джерело: Складено автором на основі аналізу [1-4].

цілісність. Повертаючись до основної мети дослідження, вважаємо за необхідне розглянути механізм державного регулювання розвитку аграрного сектору, що у систематизованому вигляді показано на рисунку 2.

У контексті національної безпеки метою державного регулювання є формування та реалізація аграрного потенціалу задля забезпечення сталого розвитку аграрного сектору в контексті досягнення економічної безпеки держави. Системний підхід вимагає розгляду його як інституційної одиниці на макро- та мікрорівні. Мікроекономічний аналіз розглядає внутрішній стан і потенціал аграрного сектору, макроекономічні дослідження передбачають вивчення його у взаємодії з іншими секторами економіки та їхнього впливу на економіку в цілому.

Галузь сільського господарства у процесі кругообігу ресурсів, продуктів, доходів і витратків в економіці виявляє себе активним учасником. Так, на ринку товарів галузь виступає як виробник; на ринку праці – як роботодавець; на фінансовому ринку – як учасник операцій із грошовими надходженнями, кредитами; на споживчому ринку – як споживач товарів та послуг, на ресурсному ринку – як власник і продавець ресурсів.

Процес кругообігу матеріальних та фінансових ресурсів, що регулює розвиток аграрного сектору, здійснюється під контролем і за участі основного інституційного

суб'єкта – держави, яка регулює земельні відносини, одержує податки й збори, натомість здійснює на їхню користь трансфертні платежі, субвенції та дотації, фінансує державні програми.

Ефективне функціонування соціально-економічної системи є можливим за умови певного впорядкування процесів, які регулюються в умовах ринкової економіки двома механізмами: ринковим саморегулюванням і державним регулюванням. Характер функціонування ринкового механізму визначається умовами й нормами взаємозв'язку, які виявлені за допомогою державного регулювання [17, с. 65]. Розвиток аграрного сектору, що відіграє визначальну роль у забезпеченні продовольчої безпеки держави, не може відбуватися без втручання та допомоги держави. Державна політика, спрямована на забезпечення збалансованого розвитку аграрного сектору, є складовою державного регулювання економіки, яка являє собою процес втручання державних органів влади за допомогою різних методів й інструментів у розвиток основних економічних процесів з метою забезпечення позитивних соціально-економічних результатів. Об'єктивною необхідністю такого втручання є неможливість ринку, який характеризується стихійністю розвитку, забезпечити виконання економічної політики держави. Державне регулювання має забезпечити створення міцної матері-

альної основи для зростання добробуту народу, підтримку балансу соціально-економічних інтересів різних верств насе-

лення, збереження цілісності територіального простору країни [9, с. 15-16].

Рис. 2. Структура механізму державного регулювання аграрного сектору

Джерело: Складено автором на основі аналізу [10,12,14,18].

Узагальнення напрацювань провідних учених [6,8,15,16,19] і результатів власних досліджень дають змогу стверджувати, що державне регулювання розвитку аграрного сектору передбачає комплексне застосування методів, вибір яких тісно пов'язаний із метою, цілями й завданням державної економічної політики. Їхнє використання та спрямування залежить від соціально-економічного стану країни й зовнішніх факторів, що впливають на розвиток держави.

Як показує світовий досвід, необхідність державного регулювання аграрного сектору зумовлена рядом об'єктивних причин [1,2,5]. По-перше, від стану даної галузі значною мірою залежить продовольча безпека кожної держави. Від кількості та якості продуктів харчування залежать здоров'я нації, її трудовий, інтелектуальний потенціал. По-друге, першочерговим завданням кожної держави є забезпечення добробуту свого народу, що потребує перетворення аграрного сектору в життєздатну і процвітаючу галузь економіки, адже продукти харчування становлять найпершу потребу життєдіяльності. По-третє, характерним для розвинутих країн є надлишок пропозицій сільськогосподарської продукції над попитом, що вимагає втручання держави в процес ціноутворення з метою забезпечення більш-менш стабільних цін та сприятливого режиму торгівлі.

Враховуючи важливість розвитку аграрного сектору в забезпеченні економічної безпеки держави й особливості його функціонування, у більшості країн із ринковою економікою діють розвинені системи державного регулювання. Глобалізація світової економіки накладає свої особливості на державне регулювання аграрного сектору національних економік. При цьому використовуються різні форми, методи, механізми, дія яких створює сприятливі умови для використання потенційних можливостей аграрного сектору та формування ефективної соціально-виробничої інфраструктури в сільській місцевості.

Узагальнення досвіду розвинутих країн щодо державної підтримки розвитку аграрного потенціалу дає змогу констатувати, що

головною метою такої підтримки є стале функціонування аграрного сектору для забезпечення економічної й соціальної безпеки держави[3, 4]. За цільовою ознакою заходи державної підтримки розвитку аграрного сектору можна поділити на певні групи (рис. 3).

Основними ланками державного регулювання сільського господарства країн із ринковою економікою є :

- середньострокове програмування розвитку галузі сільського господарства і продовольчого ринку;

- регулювання цін, що дає змогу товаровиробникам не тільки відшкодовувати власні витрати на виробництво, а й здійснювати розширене відтворення;

- регулювання обсягів і структури виробництва сільськогосподарської продукції з метою недопущення її перевиробництва;

- застосування кредитної форми підтримки здешевленням процентів та відшкодуванням (відстроченням) платежів основного боргу;

- підтримка доходів аграріїв з урахуванням залежності сільського господарства від погодних умов і високого рівня ризикованості, а також тривалого періоду виробничого циклу, що зумовлює уповільнений оборот капіталу;

- податкове регулювання, спрямоване на стимулювання розвитку аграрних підприємств з урахуванням їхніх особливостей;

- економічна підтримка аграрних підприємств, що працюють у несприятливих природно-кліматичних умовах;

- регулювання експортно-імпортних операцій на сільськогосподарську сировину і продовольство;

- державне фінансування найважливіших програм розвитку аграрного сектору;

- сприяння розвитку виробничої інфраструктури, що ґрунтується на виділенні державних засобів для реалізації заходів довгострокового характеру, що забезпечують ріст ефективності виробництва;

- державна підтримка наукових досліджень щодо створення та впровадження нових екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій;

- кадрове забезпечення сільськогосподарських підприємств.

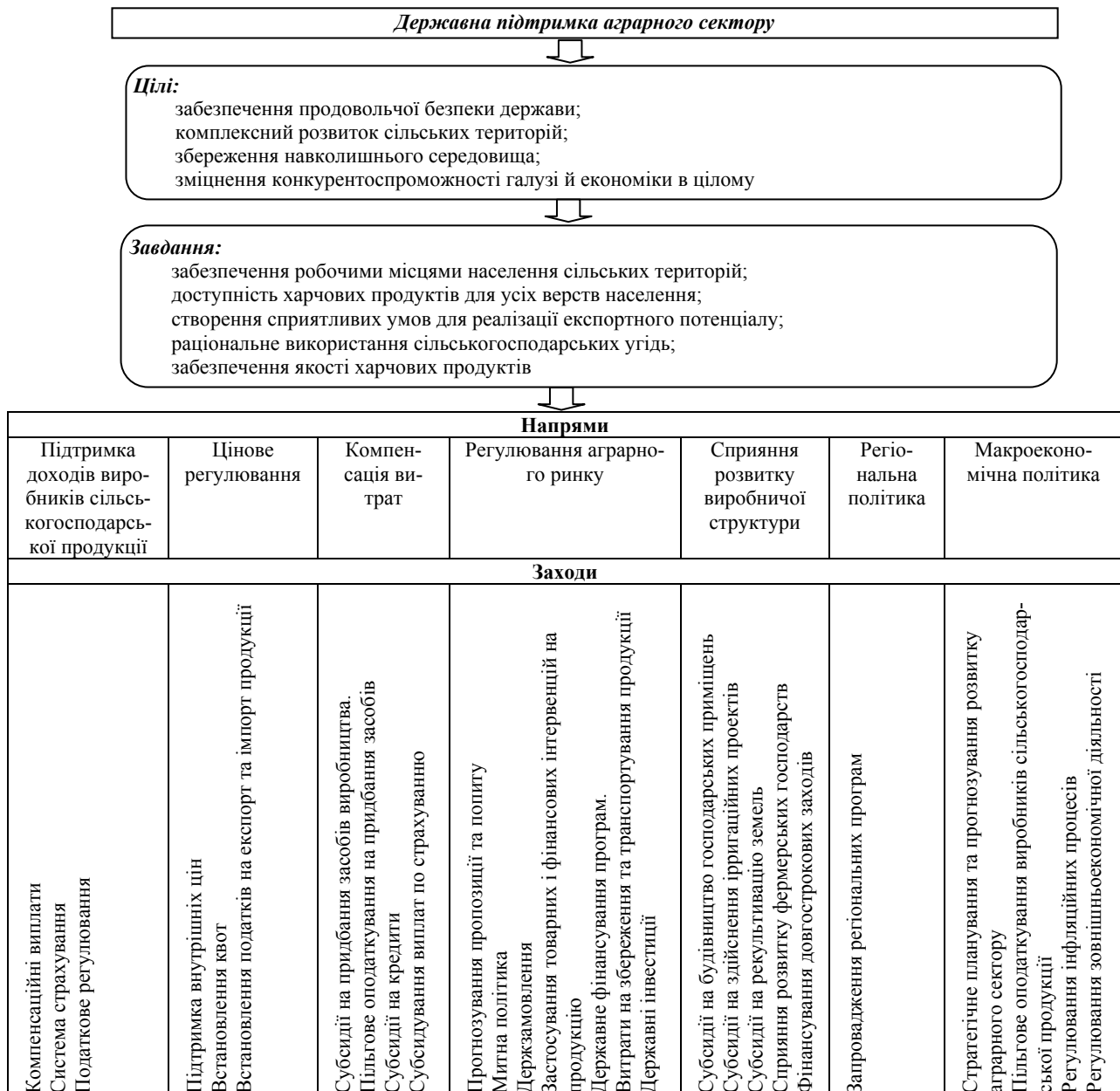

Рис. 3. Узагальнена схема державної підтримки аграрного сектору

Джерело: Складено автором.

Висновки. Аграрний сектор має ряд особливостей, що позначаються на формуванні системи державного регулювання його розвитком. Глобалізаційні й інтеграційні процеси, що відбуваються в світовій економіці, накладають свої корективи на державне регулювання аграрного сектору національних економік. Метою державного регулювання в умо-

вах глобалізації є гарантування продовольчої безпеки за рахунок підвищення ефективності аграрного сектору і його конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Сучасні зміни приводять до переосмислення державного регулювання за такими напрямками, що не порушують принципів справедливої конкуренції.

Список використаних джерел

1. *De Melo M., Denizer C., Gelb A.* From Plan to Market: Patterns of Transition // Blejer M.I., Skreb M. (eds.). *Macroeconomic Stabilization in Transition Economies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
2. *Dorr T.C.* Statement Under Sekretary for Rural Development / House Agrscultural Committee Conservtion, Credit, Rural Development and Research Subcommittee Hearing on USDA Rural Development Programs. — 2006. — March, 30. — P. 6—8.
3. *Jolly R.W., Roe J.D.* Selling a Piese of Farm Credit System // *Choice. The magazine of food, farm and resoureissues*. — Ist Quarter 2005. — №20 (1). — P. 19.

4. Karanikolas P., Bourdaras D., Kremmydas D., Martinos N. Support and Protection of Greek Agriculture: Inter-Temporal developments and Sectoral diversification // South-Eastern Europe Journal of Economics. – 2008. Vol. 38. – № 2.
5. Knutson R., Penn J.B., Boehm W.T. (1990). Agricultural and Food Policy. 2d Edition. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
6. Richardson B. Modern organization need to operate at all times from the comprehensive strategic management basis // Management decision. 2001. № 2.
7. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк М. В., Зубець М. В., Саблук П. Т. та ін.]; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
8. Геєць В.М. Перспективи аграрних трансформацій та їх вплив на розвиток подій в економіці України / В. М. Геєць // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 11–14.
9. Державне регулювання економіки [Текст] / В. М. Гриньова, М. М. Новікова; Харківський держ. екон. ун-т. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2004. – 754 с. – Бібліогр.: С. 715–716.
10. Діброва А. Д. Сучасне трактування сутності державного регулювання аграрного сектору економіки [Текст] / А. Д. Діброва // Економічна теорія. – 2007. – № 1. – С. 76–84.
11. Крупка Ю.М. Аграрне право України [Текст] / Ю.М. Крупка; Відкритий міжнародний ун-т розвитку людини «Україна». – К.: Ун-т «Україна», 2006. – 160 с. – Бібліогр.: с. 154–159.
12. Латинін М.А. Теоретичні підходи щодо визначення механізму державного регулювання розвитку аграрного сектору економіки України [Електронний ресурс] / М.А. Латинін // Державне управління: теорія та практика: Електронний наук. фаховий журн. Національної академії державного управління при Президентові України. – 2005. – № 2. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej2/index.html>.
13. Могильний О.М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки [Текст] / О. М. Могильний. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 430 с.: табл. – Бібліогр.: с. 403–430.
14. Основи теорії систем і системний аналіз [Текст] / О.М. Тридід, К.М. Таньков; Харківський нац. екон. ун-т. – Х.: Вид. ХНЕУ, 2006. – 74 с.
15. Осецький В. Пріоритетні напрямки державного регулювання аграрного сектору [Текст] / В. Осецький, А. Прилуцький // Вісн. КНУ ім. Тараса Шевченка. – 2013. – Вип. № 146. – С. 53–60.
16. Пасхавер Б.Й. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван. — НАН України; Ін-т екон. та прогноз. — К., 2009. — 432 с.
17. Попова О.Л. Сталій розвиток агросфери України: політика і механізми / О.Л. Попова; НАН України, Ін-т екон. та прогноз. — К., 2009. — 352 с.
18. Системний аналіз [Текст] / О.І. Аршинова, А.В. Шевченко; Національний авіаційний ун-т. — К.: НАУ, 2007. — 128 с. — Бібліогр.: с. 127–128.
19. Сичова М.О. Напрями державного регулювання розвитку аграрного сектору в умовах світової економічної кризи [Текст] / М. О. Сичова, Н. О. Шевченко // Агросвіт. – 2012. – № 8. – С. 43–46.
20. Юрчишин В.В. Аграрна реформа: суть і особливості розвитку / В.В. Юрчишин, О.М. Онищенко // Сучасна аграрна політика: проблеми становлення. – К., 1996. – С.191–224.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2016 р.

*

UDS 338.43:637.3(477)

*L.V. PARIИ, post-graduate student**
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

Commodity reserves management of supply formation on cheese market of Ukraine

Scientific problem. The food security of our country depends on the sustainable development of the national food market. In this market the dairy products occupy a substantial part in general and cheese market in particular. Sustainable development of cheese production market necessitates the use of cost effective and

science-based tools for the efficient functioning of the market subjects.

Analysis of recent researches and publications. The problems of the consumer market formation according to the demand and supply were studied by Ukrainian scientists: S.V. Mocherny about the specifications of the factors, affecting on the situation of the consumer market; V.D. Bazylevych, N. I. Hrazhevskaya, I.I. Mazur et al. about the establishment of causal and consequence relationship between

* Scientific supervisor – M.P. Talavryia, doctor of economic sciences, professor.

© L.V. Pariи, 2016

price and supply on the market; V.A.Tochilina, T.O.Ostashko, A. A. Lakhno and others about the analysis of the cheese producers' sales activities. The category of supply in terms of its nature in the market mechanism was investigated by Mr. C. McConnell and S. Brue. Although, the question of commodity stock management methods in the formation of the supply on the consumer market has not been investigated yet.

The objective of the article. On the basis of analysis and synthesis of theoretical principles concerning the supply on consumer market to ground the ways of stock commodity management of cheese products in formation of supply on Ukrainian market of cheese.

Statement of the main results of the study. Trade must continually receive the commodity resources from the sphere of production to successfully satisfy the qualitative and effective demand of consumers, which represent the volume and structure, supply of goods in the consumer market. Thus, the right balance between effective demand, retail turnover and necessary for its coverage volume of commodities is one of the most important market proportions, which should be followed in process of the consumer market in the national economy.

In economics the problems of supply in the market mechanism were studied by many scientists, and therefore there are different interpretations of the term. Specifically, K. McConnell and S. Brue [1] believe that supply - is a scale that shows the different amounts of the product, which the manufacturer is willing and able to produce and offer for sale on the market for the specific possible price in a certain time. The situation in the consumer market is caused by the influence of many factors, significant among which are: production costs; marketing strategies of the manufacturer (when entering new markets, prices may be lower); increase of the fair competition, which leads to increased supply and reduced (at least not increased) prices; introduction of innovations that reduce the cost of production; level of taxes (obviously, a decrease stimulates production capacity); prices for other goods (at lower prices, such as curd cheese may increase the production of rennet cheese [2, p. 182].

Formation of the cheese market in the national economy is done in a short period of time without significant changes in manufacturing technology, productivity and operates almost perfect competition, in which many vendors operate, each of them individually is unable to influence the market pricing.

In the causal relationship between the price of cheese production and its amount, which the manufacturer is able to provide for the market, the law of supply appears. The essence of the law of supply is that the higher the price (other things being equal), the more goods at a price producers (sellers) are willing to put on the market for the definite period of time, and conversely, the lower the price, the fewer goods the manufacturer would be able and willing to supply in the market [3, p. 224].

The law of supply has the characteristics of development, such as the law of demand. That is their interaction takes place in a market mechanism under the direct influence of the consumers thus consumer demand. The supply of goods in the consumer market of the national economy, as well as demand is not only performed in an individual form, but also in the aggregate (market) supply as a total sum of individual supplies. The main source of dairy products supply formation in general and cheese in particular, are the enterprises of the dairy industry in Ukraine.

Economic dairy industry practice of enterprises proves that their activities are experiencing problems regarding the sale of products. This is especially true for the cheese sales to the foreign market, which has a direct impact on the domestic market of the national economy. Thus, according to Ukrainian scientists – economists V. O. Tochylina, T. O. Ostashko, O.O. Lakhno and others [4, p. 275] proportion of dairy companies whose products were banned for import to Russia in 2012 was 70%.

Domestic enterprises of dairy industry produce all kinds of cheese. Data describing the production of various types of cheese in Ukraine are shown in Figure 1. The information on this chart indicates that during the period from 2011 in 2014 the dynamics of different types of cheese are varied. So, no fresh cheese fermented in 2013 compared with 2011 increased by 9.4% and in 2014 compared with

2013 decreased by 10.8%. As to the more useful to use types of cheese, there's an obvious decline of production, and hence the supply. For the production of cheese since 2011 by 2014 shortened by 27.0% and rennet cheeses – about 25%.

Supply and demand for cheese products is in a complicated dialectical relationship, which mediates in the market mechanism of relations between production and consumption. The ratio between supply and demand, its development, largely determine the amount of stock commodities. In turn, to ensure market balance be-

tween demand for cheese and its supply some inventory is needed. In market economy conditions the movement of product from manufacturer to consumer is mediated by the sustained acts of sale, which are determined by the demand for goods. In accordance with this the system of goods supply of retail network should bring to consumers the goods in sufficient quantity and variety, into the convenient for buyer place with a high level of service, i.e. minimum cost of consumption, the most prepared for consumption form, while providing a high quality service.

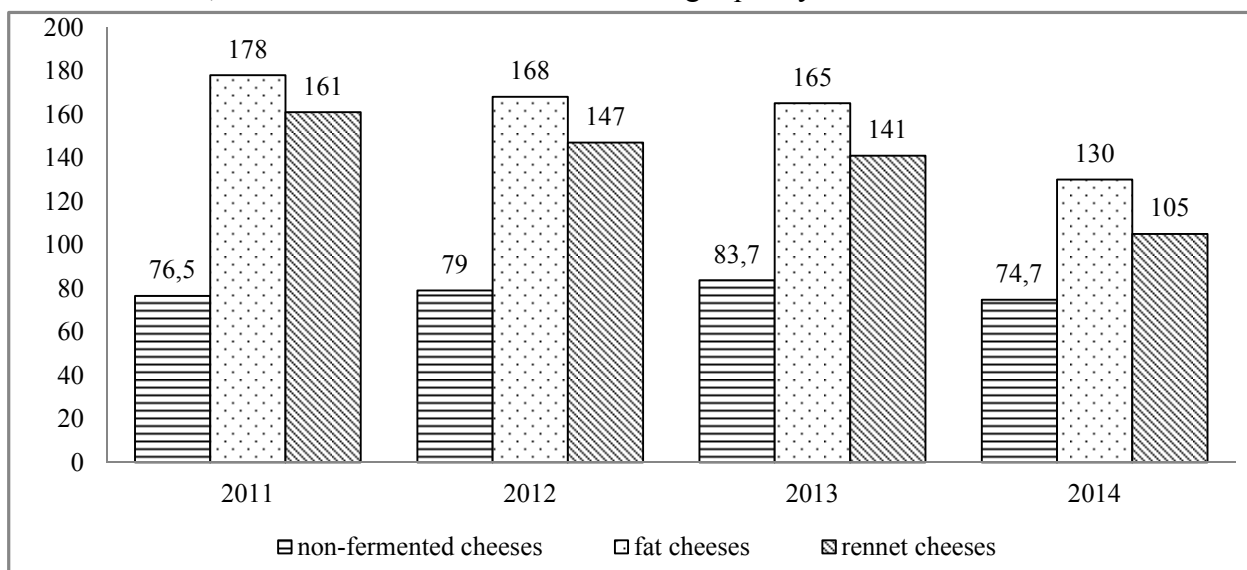

Figure 1. Production of cheese in Ukraine by type in the 2011-14, thousand tons

Source: author calculated the data of the State Statistics Service of Ukraine [5, p. 103].

Meanwhile, usually placement of trading assortment in space and their changes over time do not match. This is explained, in particular, by the deepening of specialization of production at an increasing development of demand complexity. Meanwhile, goods should be offered to the consumer in compliance with its demand i. e. in its trading range. So the movement of production of cheese from the producer to consumer - is not just the movement in space, but a rather painstaking process of converting product range into trade range, which is connected with the concentration of its commodity stocks of the products which are produced by a lot of milk processing plants. At the same time an important condition is providing the lowest possible volume of total reserves, accelerating the turnover.

Commodity stocks and their volume are directly related to future trade volume. Index of

commodity circulation time characterizes the average time of goods in circulation, namely in the wholesale and retail trade; in the storerooms of milk and other businesses, as well as on the way to their realization to the consumers.

The time of commodity circulation is certainly a turnover of the goods and is measured by the relevant indicator that is calculated on the basis of the average inventory turnover over the definite period of time and characterizes the time of an average commodity stock turnover. Commodity stocks, which are calculated both in both monetary and physical indicators and on days of commodity stock turnover (method of dividing the sum on a one-day turnover), characterize their condition on a certain date. An index of commodity stocks in days of commodity turnover gives primarily retailers and to some extent the wholesale marketing company's management an idea of the number of days

the stocks commodities will provide the predictable commodity turnover.

Implemented effective demand for a certain period (t) for production of cheese (P_{nnt}) can be expressed in the following equation:

$$P_{nnt} = H_{ct} + 3_t^n - 3_t^k - B_t,$$

H_{ct}– receipt of cheese products in the distribution network during the t-th period;

3_tⁿ– cheese product inventories at the beginning of the t-th period;

3_t^k– cheese product inventories at the end of the t-th period;

B_t– the natural loss of cheese products during the t-th period.

Based on this level, we can calculate the t-th period of entering the distribution network of cheese output, taking into account the transitional rocks commodity and natural expenses, namely:

$$H_{ct} = P_{nnt} - 3_t^n + 3_t^k + B_t$$

Usually in the economic calculations to decide stocks, commodities management t period can take the values: a quarter, half of a year, three quarters, a year or the other period.

Due to the fact that the commodity turnover of the social product includes the time of production and circulation time, the reduction of circulation time leads to the reduction of the time of the reproduction process. Consequently, the less time the product is in warehouses and businesses or on the road the less is the general volume of the commodity inventories at one and the same commodity turnover, the sooner one commodity turnover is made or the less time is needed for the commodity turnover.

Excess commodity stocks slow turnover of goods, leading to overstocking and additional costs, and the lack commodity stocks lead to failures in customer service and loss of customers because some of them will buy a similar product from another vendor. So obviously the loss of competitive position clear.

Equally important is the choice of the place of transformation of the cheese product range into the trading range. Depending on this in the certain link of the relevant goods movement (at the milk processing enterprises, wholesale and retail trade) inventory a modern material and technical base and the system of appropriate process management should be created. All of

that is connected with certain costs. The choice of the place for sorting cheese production predetermines the form of commodities supply to the retail trading network, which could be a transit or a storage.

The criterion of choice of product range transformation of dairy enterprises in trade is predetermined by that form of goods movement is a minimum of total cost of production, circulation and consumption. The criterion of optimality within the certain errors minimum costs for the production can be accepted, storage and management of various types of cheese inventory. In particular, much attention all levels of management that shape the cheese market, should focus on inventory management. Currently, our country has not yet developed a clear system of inventory management. Although in countries with developed market economies the scientific problems of rather powerful inventory management were studied in 50 years of the last century.

Meeting the needs of consumers of cheese products is made mainly due to the functioning of a variety of stores, namely small, medium, large and the largest. [6, p. 21]. Revenues of different types of cheeses in almost all kinds of shops, which include cheese products in its range are carried out through the wholesale trade that is through the specialized distribution centers where supplies are stored. The last have been created on a commercial basis on the dairy processing enterprises within the national economy. So, for the effective formation and use of these resources economically feasible is the creation of a scientific inventory management.

Block - scheme of the cheese product inventory management system creation is presented in Figure 2. Its operation must be carried out under the laws of feedback.

The fundamental point to establish a system of inventory management is its organizational structure and the development of regulations on the functioning of individual units of the structure. The functions of departments activities and also work instructions of the staff should be described especially carefully.

Establishing standards of cheese production are equally important in management of reserves, which are necessary for assessing the minimum required number of reserves that is in

circulation and is designed for uninterrupted supply to consumers in the period between the supply of certain types of cheese. Under the regulations of cheese product inventories should be understood in their optimal amount - the minimum required level of inventories in

days of circulation, which provides almost continuous selling of cheese at the lowest cost for their formation, storage and management for retail and wholesale trade in the specific conditions of their work on the basis of progressive trends of the trade sector.

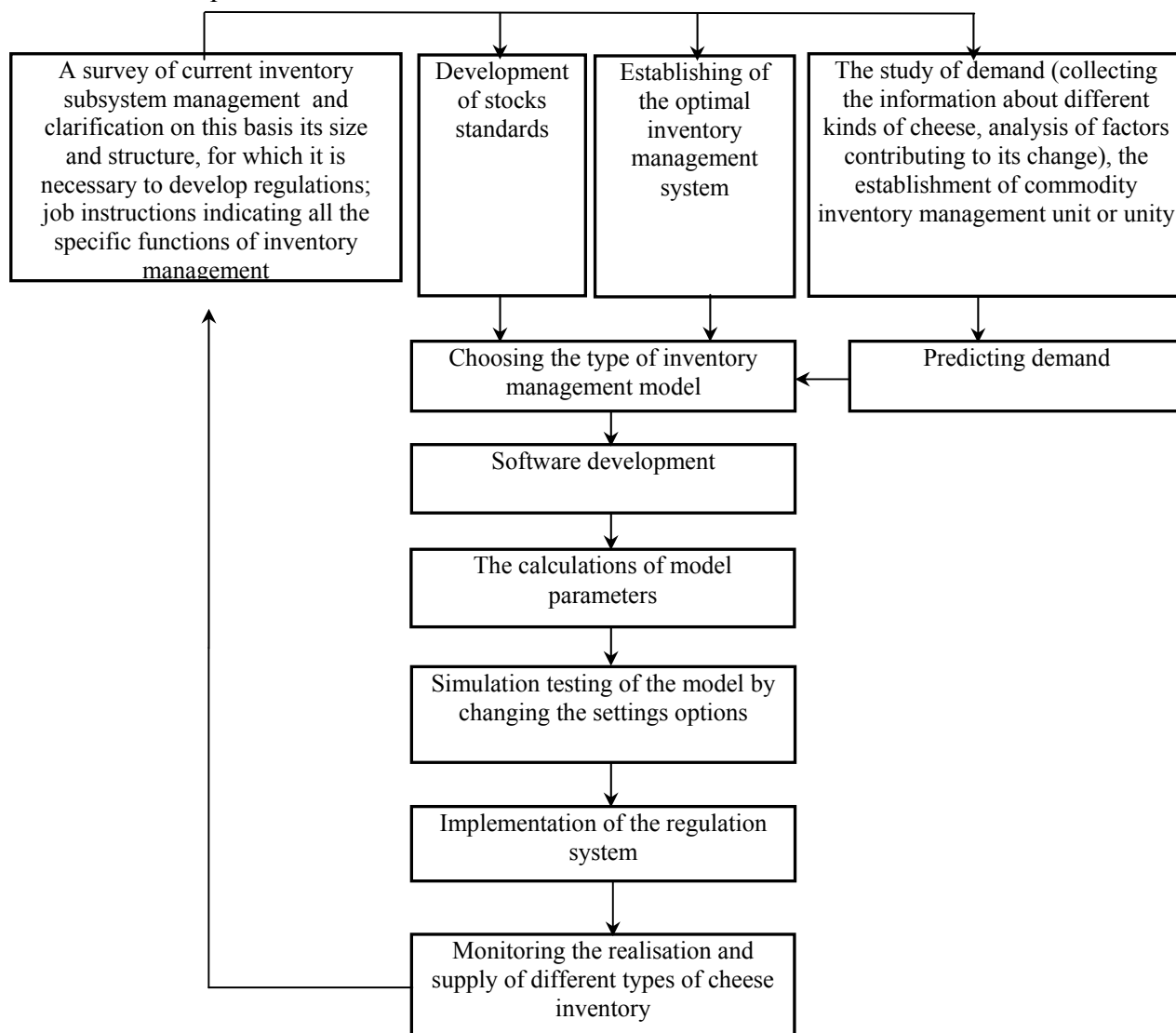

Figure 2. Block-scheme of the creation of the system of cheese product inventory management

Source: [developed by the author].

The ratio of inventory - a relative indicator which reflects the turnover of assets in stocks. In this connection, you can use three basic methods of valuation of reserves, empirical-statistical, technical and economic calculations and economic and mathematical modeling.

One of the stages of inventory management system development is establishing of commodity unit of reserves management, their quantity. This is done as a result of consumer demand studying, differentiation of the accounting features, according to which the demand is exam-

ined for different kinds of cheese, and therefore the management of inventory is made.

Functioning of the system of cheese product inventory management is preconditioned by the prediction of demand, which may be permanent or change over time. The nature of demand affects the choice of the model of inventory management. In turn, tasks and methods of the study and forecasting of demand also significantly contribute to the application of the model of inventory management. Thus demand forecasting is the foundation and integral part of

inventory management. In creating the inventory management system of production of cheese it is necessary to have a meticulous determination of optimal criteria. In addition, it is assumed not an a priori definition of them, but a discovery in the process of analysis of the existing management system.

According to the author, the most appropriate criterion of optimality in the management of cheese inventory products can be profit or profitability. After all, these figures reflect more completely the effectiveness of economic activity in synthesizing in themselves the influence of all the other factors.

Conclusions. From the given above it is possible to draw the next conclusions. Certain

inventory and the development at all levels of trade movement are needed to ensure market balance between supply and demand for cheese products. The volume of stock commodities is directly connected with the time of commodity circulation. Surplus stocks of cheese production will slow down the process of trade and cause extra costs for storage. Insufficient reserves may lead to failures in ensuring consumer demand and ultimately their loss. So, at least at the wholesale and major, large and medium retailers should be creating a system of inventory management. For the effective functioning of the system, it is necessary to have methodological base and software, which requires further research.

References

1. *McConnell, Campbell R.* Economics: Principles, Problems, and Policies / K.R. McConnell, S.L. Bru: Transl. from English. – K.: Khacher-Demos, 1998. – 786 p.
2. *Mocherny S.S.* Economic theory: Navch. Posibn / S.V.Mocherny – [4-th ed., stereotypical] - Singapore: Publishing centre "Akademiya", 2009. – 639 p.
3. Economic theory. Politeconomy. Practicum. Navch. posib. / [V.D. Bazilevich, N.I. Grazhevskaya, I.I. Mazur et al.]; Ed. by V.D. Bazilevich. - 2-d edition sr. - K.: Knowledge, 2013. – 494 p.
4. Real Sector Markets of Economy of Ukraine in institutional environment, WTO: connector and integration / [V. O. Tochilin, T.S. Ostashko, O. O. Lakhno et al] Ed. Doctor of Economics, Professor. I.N. Tochilina. – K.: Institute of Economics that forecasting NAS of Ukraine, 2012. – 552 p.
5. Statistical annual of Ukraine for 2014 year. State Service of statistics of Ukraine. – K.: TOV "Vidavnistvo Consulting", 2015 – 585 p.
6. *Goloshubova N.O.* Organisation of trade: manual / N.O. Goloshubova. – K.: Book, 2004. – 560 p.
7. *Porter, M. E.* Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1980. (Republished with a new introduction, 1998.)/ – <http://vnseameo.org/ndbmai/CS.pdf>.
8. *Philip Kotler, Gary Armstrong.* Principles of Marketing. Prentice Hall: Hardcover, 11th Edition, 2005. – 651 p.

The article has been received 24.05.2016

*

УДК 331.104.2

А. С. ФЕДОРОВА, аспірант*

Академія праці, соціальних відносин і туризму

Вплив психоемоційних цінностей на розвиток корпоративної культури колективу

Постановка проблеми. Період соціально-політичної нестабільності, високого емоційного напруження, виходу нашої країни на міжнародні ринки ставить перед суспільст-

вом високі вимоги та потребує значних змін. Учені як його еліта, як фундамент, на якому ґрунтується конкурентоспроможність нашої держави, розвиток усіх сфер економіки і, нарешті, поступальний рух країни, потребують приділення їм особливої уваги. У цьому зв'язку психоемоційна сфера науковців відіграє велику роль в їхній професійній

* Науковий керівник – Л.В. Харкянен, кандидат економічних наук, доцент.

© А. С. Федорова, 2016

inventory management. In creating the inventory management system of production of cheese it is necessary to have a meticulous determination of optimal criteria. In addition, it is assumed not an a priori definition of them, but a discovery in the process of analysis of the existing management system.

According to the author, the most appropriate criterion of optimality in the management of cheese inventory products can be profit or profitability. After all, these figures reflect more completely the effectiveness of economic activity in synthesizing in themselves the influence of all the other factors.

Conclusions. From the given above it is possible to draw the next conclusions. Certain

inventory and the development at all levels of trade movement are needed to ensure market balance between supply and demand for cheese products. The volume of stock commodities is directly connected with the time of commodity circulation. Surplus stocks of cheese production will slow down the process of trade and cause extra costs for storage. Insufficient reserves may lead to failures in ensuring consumer demand and ultimately their loss. So, at least at the wholesale and major, large and medium retailers should be creating a system of inventory management. For the effective functioning of the system, it is necessary to have methodological base and software, which requires further research.

References

1. *McConnell, Campbell R.* Economics: Principles, Problems, and Policies / K.R. McConnell, S.L. Bru: Transl. from English. – K.: Khacher-Demos, 1998. – 786 p.
2. *Mocherny S.S.* Economic theory: Navch. Posibn / S.V.Mocherny – [4-th ed., stereotypical] - Singapore: Publishing centre "Akademiya", 2009. – 639 p.
3. Economic theory. Politeconomy. Practicum. Navch. posib. / [V.D. Bazilevich, N.I. Grazhevska, I.I. Mazur at al.]; Ed. by V.D. Bazilevich. - 2-d edition sr. - K.: Knowledge, 2013. – 494 p.
4. Real Sector Markets of Economy of Ukraine in institutional environment, WTO: connector and integration / [V. O. Tochilin, T.S. Ostashko, O. O. Lakhno et al] Ed. Doctor of Economics, Professor. I.N. Tochilina. – K.: Institute of Economics that forecasting NAS of Ukraine, 2012. – 552 p.
5. Statistical annual of Ukraine for 2014 year. State Service of statistics of Ukraine. – K.: TOV "Vidavnistvo Consulting", 2015 – 585 p.
6. *Goloshubova N.O.* Organisation of trade: manual / N.O. Goloshubova. – K.: Book, 2004. – 560 p.
7. *Porter, M. E.* Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. New York: Free Press, 1980. (Republished with a new introduction, 1998.)/ – <http://vnseameo.org/ndbmai/CS.pdf>.
8. *Philip Kotler, Gary Armstrong.* Principles of Marketing. Prentice Hall: Hardcover, 11th Edition, 2005. – 651 p.

The article has been received 24.05.2016

*

УДК 331.104.2

А. С. ФЕДОРОВА, аспірант*

Академія праці, соціальних відносин і туризму

Вплив психоемоційних цінностей на розвиток корпоративної культури колективу

Постановка проблеми. Період соціально-політичної нестабільності, високого емоційного напруження, виходу нашої країни на міжнародні ринки ставить перед суспільст-

вом високі вимоги та потребує значних змін. Учені як його еліта, як фундамент, на якому ґрунтується конкурентоспроможність нашої держави, розвиток усіх сфер економіки і, нарешті, поступальний рух країни, потребують приділення їм особливої уваги. У цьому зв'язку психоемоційна сфера науковців відіграє велику роль в їхній професійній

* Науковий керівник – Л.В. Харкянен, кандидат економічних наук, доцент.

© А. С. Федорова, 2016

діяльності. Вона впливає не тільки на якість спілкування, а й на продуктивність праці, взаємодію в колективі, розумову активність та концентрацію уваги. Тому дослідження цієї проблеми вбачається досить актуальним із погляду розвитку корпоративної культури науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що психоемоційна сфера педагогів, лікарів, соціальних працівників, міліції, військових, пожежників та рятувальників потрапляє в поле наукових інтересів учених, проте категорію науковців вони чомусь оминають, що й зумовлює актуальність нашого дослідження [1-3, 6-10, 14, 21].

Мета статті – проаналізувати стан психоемоційних цінностей на прикладі колективів науковців аграрної сфери та визначити їх вплив на розвиток корпоративної культури.

Виклад основних результатів дослідження. Проведені дослідження питань корпоративної культури дали можливість встановити, що в її основу слід покладати особистісні цінності кожного працівника. У загальному вигляді виділяємо п'ять груп цінностей: фізичні, духовні, психоемоційні, соціальні й інтелектуальні.

Теоретичний аспект фізичних і духовних цінностей розглядається у науковій праці [17]. У розвиток даної теми вважаємо за доцільне зупинитись у цій статті на психоемоційних цінностях, що являють собою емоції людини, її внутрішній стан, розуміння та управління своїми емоціями, розуміння емоційного стану співрозмовника.

Рационально-емоційна терапія А.Елліса (Albert Ellis) дає змогу пояснити схему виникнення емоцій і один із способів управління ними. Він запропонував схему А-В-С, в якій А – це подія, В – її інтерпретація, оцінка на основі принципів, переконань людини, які ґрунтуються на її досвіді, С – наслідки цих переконань – реакція на ситуацію – емоції, почуття [20]. Вона показує, що основне – це оцінка ситуації, її інтерпретації. Си-

туація сама по собі нейтральна й лише від інтерпретації респондента вона «зафарбовується» у райдужні чи негативні кольори. Спокій і впевненість працівника дають йому сконцентрованість, продуктивність, креативність, багато нових ідей. При цьому зменшується кількість помилок, підвищується результативність, зростає його самооцінка, він швидше та якісніше працює, ніж під дією стресу або у стані тривоги, знервованості, а тим паче депресії й емоційного вигорання.

Наслідками недостатнього розвитку цих цінностей є: емоційне вигорання, тривожність, схильність до агресивної поведінки, депресія. Для дослідження розвитку психоемоційних цінностей було проаналізовано 56 анкет науковців різних науководослідних установ аграрної сфери м. Києва, Чернігова та Тернополя, які з етикоморальних причин не називаємо.

Для дослідження використані такі тести: опитувальник В.В. Бойка, тест Ч.Д. Спілбергера (Charles D. Spielberger) (в адаптації Ханіна Ю.Л.), опитувальник А. Х. Басса-Е. Даркі (Buss-Durkee Hostility Inventory (BDHI)), стандартизований А.А. Хваном, Ю.А. Зайцевим і Ю.А. Кузнецовою, тест В. Зунга (William W.K. Zung) (адаптований у НДІ ім. Бехтерева Балашовою Т.І.).

За опитувальником А. Х. Басса-Е. Даркі (Дьюкей) (Arnold H. Buss, Ann Durkee) досліджено найбільш виражені прояви агресивної поведінки респондента, за опитувальником В.В. Бойка – явище емоційного вигорання в наукових колективах.

Згідно з тестом Ч.Д. Спілбергера (Спілбюге)-Ю.Л.Ханіна встановлено рівень реактивної й особистісної тривожності, тестом В. Зунга (Зана) – рівень депресії респондента.

Детальне дослідження прояву психоемоційних цінностей проведено на основі згрупованих даних шести вікових груп респондентів із числа науковців (табл. 1).

1. Зведені дані про респондентів, зайнятих науковою діяльністю

Показник	Усього		У тому числі			
			жінок		чоловіків	
	чисельність, осіб	%	осіб	%	осіб	%
Опитано – всього	56	100	39	69,64	17	30,36
У т.ч. за віком, років:						
22-31	19	33,93	14	35,89	5	29,41
32-41	18	32,14	12	30,77	6	35,29
42-51	11	19,64	7	17,95	4	23,53
52-61	5	8,93	4	10,26	1	5,88
62-71	2	3,57	2	5,13	-	-
72-81	1	1,79	-	-	1	5,88

Джерело: Власні дослідження.

Серед опитаних науковців переважають жінки – 69,64%. Із загального числа найменша їхня частка припадає на вік 62-71 років (5,13%), найбільша – на вік 22-31 років (35,89%) та 32-41 (30,77%). У числі чоловіків-респондентів найбільша частка їх у віковій групі 32-41 років (35,29%) і 22-31 (29,41%), найменша – у вікових групах 52-61 та 72-81 років (по 5,88%).

Стан психоемоційних цінностей визначається в основному схильністю до агресивної реакції, емоційного вигорання, рівнем тривожності й наявністю депресії.

«Агресія» походить від латинського слова «aggređi», корінь його – від слова «adgradi» («gradus» – «крок», «ad» – «на», тобто «рухатися на», «наступати»). Первісно вираз «бути агресивним» означав «рухатися в напрямі мети без зволікання, без страху та сумніву» [3] – використовується він і донині для позначення неструктивної агресії. Деструктивна ж агресія означає завдавати шкоду присутнім чи самій собі (аутоагресія) [15].

А. Басс та Е. Даркі виділили вісім видів деструктивної агресивної реакції:

схильність до фізичної агресії – схильність до застосування фізичної сили проти іншої людини;

образа – відчуття заздрості й ненависті до оточення через гнів, гіркоту на весь світ за заподіяні їм страждання, дійсні чи уявні;

схильність до непрямой агресії – проявляється у вигляді пліток, злісних жартів і спрямована на іншу людину або ні на кого не спрямована, а проявляється у криках, битті кулаками по столу, грюканні дверима тощо;

підозрілість – недовіра, обережність до людей через переконання в тому, що навко-

лишні мають намір заподіяти людині шкоду;

негативізм – протиставлення себе авторитету або керівництву, протидія та опір їм;

роздратування – прояв з будь-якого приводу запальності, грубості, різкості;

почуття вини – бачення себе як людини, що заподіяла шкоду й відчуває докори совісті (аутоагресія);

схильність до вербальної агресії – вираження негативних емоцій через крик, погрози, прокляття, лайку.

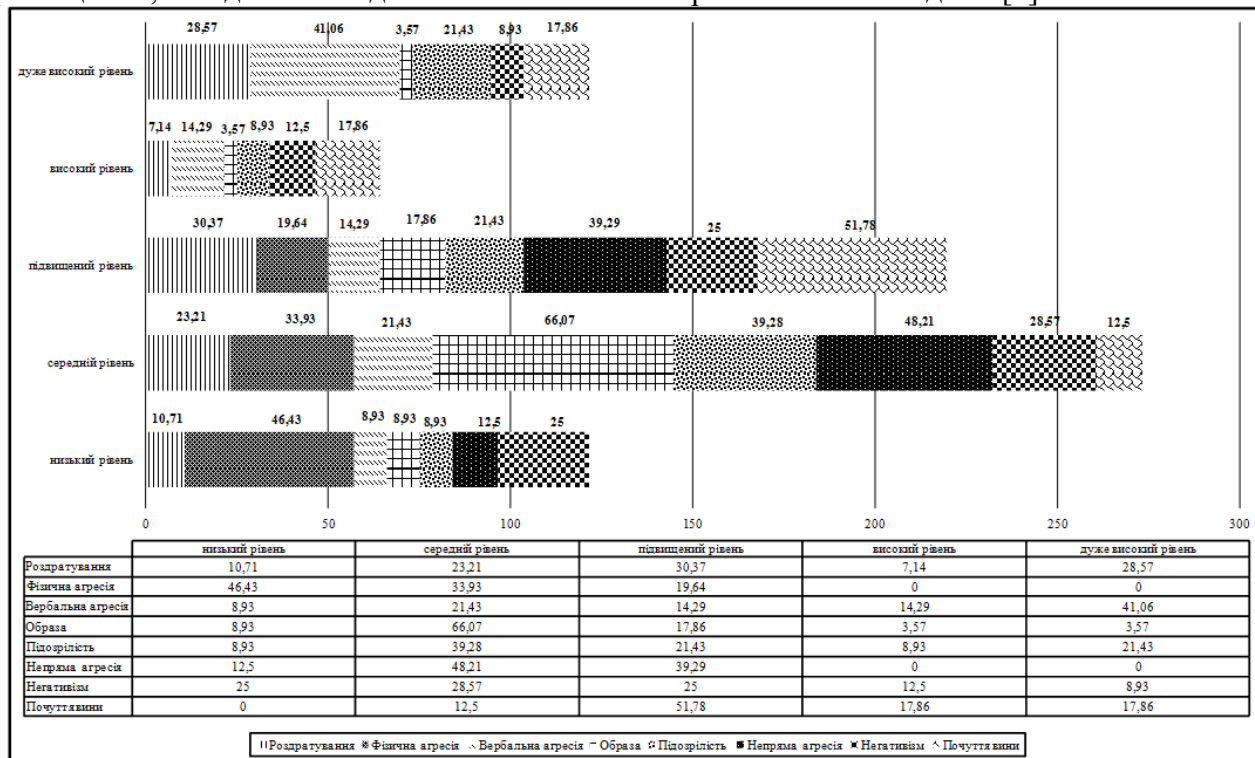
Для оцінки кожного виду респондент зважує кожне твердження на предмет підходить воно чи не підходить до його стилю поведінки або способу життя, підраховується сума балів по кожному виду агресивної реакції, потім їх множать на запропоновані коефіцієнти; одержані результати відносять до того чи іншого рівня (низького, середнього, підвищеного, високого чи дуже високого) залежно від одержаного добутку [12, 13, 18, 19, 22].

Результати дослідження *схильності до прояву агресивної поведінки* по групі науковців наведені на рисунку.

Із діаграми видно, що загалом схильність до фізичної агресії у науковців знаходиться на низькому рівні (46,43% респондентів); на середньому рівні – образа, схильність до непрямой агресії та підозрілість. Ці явища спостерігаються відповідно у 66,07%, 48,21 і 39,28% респондентів. Негативізм знаходиться також на середньому рівні (28,57%); роздратування й почуття вини – на підвищеному – відповідно у 30,37 та 51,78% респондентів; схильність до вербальної агресії – на дуже високому рівні – у 41,06% науковців.

Емоційне вигоряння є реакцією на хронічний тривалий стрес, який виснажує працівника. Основною причиною стану напруги є конфлікти, непорозуміння з колегами, з керівництвом, незадовільні відносини з ними –

професійні стресори. Як зазначають американські вчені, стрес на роботі є одним із найсильніших впливів на працівника, поступаючись лише стресу, який настає після втрати близької людини [4].

Накопичувальна лінійчаста діаграма схильності до прояву кожної категорії поняття агресії у респондентів з числа опитаних науковців, %

Джерело: Власні дослідження.

Синдром *емоційного вигоряння* сформувався у 64,29% респондентів, починає формуватися – у 25, не сформувався – лише у 10,71% респондентів.

Більшість респондентів (69,64%) входить або вже увійшла в стадію опору наростаючому стресу («резистенції»), коли напружуються захисні сили організму працівника, щоб підтримати рівновагу, проте такий стан не може бути постійним, бо відбувається виснаження резервів і перехід у стадію «виснаження». Ця стадія проявляється найчастіше неадекватним вибіркоким емоційним реагуванням, емоційно-етичною дезорієнтацією та редукцією професійних обов'язків.

Неадекватне вибіркоче емоційне реагування проявляється у відгуку на партнера із взаємодії (приділення йому уваги, відгук на його потреби, стан) «під настрій», але людина не вважає це неправильним, хоча його партнери по взаємодії бачать перед собою черству, грубу, байдужу людину.

Під емоційно-етичною дезорієнтацією розуміється те, коли виконують свої обов'язки «під настрої» і залежно від особистих уподобань, керуються ними й ділять людей, з якими стикаються по роботі, на «достойних» і «недостойних» гарного (коректного) ставлення, обслуговування (надання послуг).

Редукція професійних обов'язків – це виконання своїх обов'язків без душі «на автоматі», тільки заради «галочки», нічого не вкладаючи в них, аби швидше «здихатися завдань» [5].

Проявами стресу (симптомами напруги) є тривожність та депресія [4]. Виділяють особистісну й реактивну (ситуативну) тривожність.

Особистісна тривожність – це тривога як схильність людини (її риса, звичка) реагувати на більшість ситуацій як на загрозові, навіть якщо вони ніякої загрози не несуть.

Реактивна (ситуативна) тривожність – це стан, який викликається навколишньою ситуацією (реакція на зовнішню ситуацію, наприклад, на наявний соціально-психологічний клімат).

Оцінюючи їх за тестом Ч. Спілберга (Спілбергера)-Ю. Ханіна, нараховуються бали за відповіді згідно з ключем опитувальника; віднесення одержаних результатів (суми балів) до певного рівня проводиться згідно з такою розбивкою: до 30 балів – низький рівень тривожності, 31-45 балів – середній (помірний), 46 балів і більше – високий [13].

Із числа опитаних науковців у 21,43% фіксується *особистісна тривожність* на низькому рівні, у 60,71 – на помірному, у 17,86% – на високому рівні; водночас *реактивна тривожність* спостерігається на низькому рівні у 3,57% респондентів, на помірному – у 55,36, на високому – у 41,07% науковців.

При помірному рівні особистісної тривожності спостерігається часте відчуття агресії, гніву, незадоволеність собою, невпевненість у собі, роздратування, придушення емоцій, недовіра до людей. При високому рівні особистісної тривожності наявна пригніченість, часте відчуття туги; працівники є об'єктами моббінгу. Тобто, можна стверджувати, що особистісна тривожність на помірному рівні, так само як і на високому, негативно впливає на працівників.

Реактивна тривожність, як і особистісна, негативно впливає на працівника. На помірному рівні її прояву спостерігається роздратування, придушення емоцій, психічне та фізичне перевантаження, непривітне сприйняття деяких колег. У колективах у той же час відзначається тривога, недовіра один до одного, своєму колективу, недостатня взаємодопомога, безвідповідальне ставлення до

роботи. При високому рівні реактивної тривожності у респондентів фіксується печаль, пригніченість, роздратування; у них з'являється бажання змінити місце роботи. Тим часом, у їхніх колективах такі поняття, як етична поведінка, чесність знаходяться на низькому рівні; спостерігається високий рівень тривоги, погане ставлення до новачків, небажання плідно працювати; колективи за ставленням до колег, до роботи внутрішньо розділяються на дві кардинально протилежні частини. Як при реактивній тривожності на помірному рівні, так і на високому, працівники не довіряють людям, вони є об'єктами моббінгу.

Депресія у групі науковців спостерігається тільки у жінок (у 10,71% із числа опитаних). Вона виникає, на нашу думку, через поєднання несприятливої обстановки в колективі (цейтнот, часта понаднормова робота, погані взаємовідносини з керівником установи, моббінг), що викликає бажання змінити місце роботи, та негараздів у сім'ї (сімейному житті). Більшість випадків депресії виявлено у другій групі – 50% усіх випадків, 33,33 – у першій і 16,67% – у п'ятій групі.

У першій віковій групі (22-31 роки) більшість респондентів має *схильність до фізичної агресії* на низькому й середньому рівнях (по 36,84% опитаних), образа і непряма агресія у більшості знаходиться на середньому рівні (відповідно у 63,15 та 52,63%); підозрілість – на середньому, підвищеному й дуже високому рівнях (по 26,31%); негативізм і почуття вини – на підвищеному рівні (36,83 та 52,63% відповідно); роздратування й вербальна агресія – на дуже високому рівні (відповідно у 52,62 та 63,15% респондентів) (табл.2).

2. Прояв схильності до агресивної поведінки (реакції) серед науковців вікової групи 22-31 роки, %

Рівні агресивної реакції	Фізична агресія	Роздратування	Вербальна агресія	Образа	Підозрілість	Непряма агресія	Негативізм	Почуття вини
Низький	36,84	10,53	-	10,53	10,54	10,53	10,53	-
Середній	36,84	26,32	-	63,15	26,31	52,63	26,32	10,53

Підвищений	26,32	10,53	26,32	26,32	26,31	36,84	36,83	52,63
Високий	-	-	10,53	-	10,53	-	15,79	-
Дуже високий	-	52,62	63,15	-	26,31	-	10,53	36,84

Джерело: Власні дослідження.

Тестування щодо вираженості явищ емоційного вигоряння та тривожності показали наступні результати: щодо *емоційного вигоряння*, то у 10,53% респондентів його немає, у 36,84 – воно починається, у 52,63% – вже сформоване.

Більшість респондентів (62,5%) входить або вже увійшла в стадію опору наростаючому стресу, що проявляється найчастіше неадекватним вибірковим емоційним реагуванням й емоційно-етичною дезорієнтацією.

Особистісна тривожність відзначається у 36,84% респондентів на низькому рівні, у 63,16 – на помірному; *реактивна тривожність* у 73,68% респондентів на помірному рівні, у 26,32% – на високому.

Отже, основну увагу в першій групі необхідно зосередити на боротьбі з такими явищами, як: підозрілість, негативізм, почуття вини, роздратування та вербальна агресія. Роздратування є симптомом стресу, тому насамперед треба працювати над збільшенням стресостійкості організму.

Поліпшення стану психоемоційних цінностей, на нашу думку, можливе у напрямі:

зниження підозрілості й негативізму через самовиховання (самовдосконалення), роботу над своєю звичною поведінкою – перестати проектувати свій або чужий негативний досвід на теперішню ситуацію; роботу над своєю самооцінкою – більше довіряти собі та вірити в себе, у свої сили;

послаблення почуття власної вини – керівництву і колективу потрібно частіше хвалити й підбадьорювати молодих підлеглих, а молодим підлеглим необхідно працювати над своєю адекватною самооцінкою;

зменшення роздратування – чергувати роботу та повноцінний відпочинок, дотримуватися збалансованого харчування, підвищувати фізичну активність, регулярно займатися творчістю;

зниження вербальної агресії – пам'ятати, що та людина, яка долучається до цього виду агресивної реакції, або ж відповідає тим самим, має низку проблем (комплекс неповноцінності, невпевненості в собі, неадекватну самооцінку), у такій ситуації потрібно знаходитися у стані спокою та впевненості в собі й не реагувати на подразник.

У другій віковій групі (32-41 роки) *схильність до фізичної агресії* у більшій частини респондентів спостерігається на низькому рівні (55,55%), вербальна агресія, образа, підозрілість і схильність до непрямой агресії – на середньому (у 38,88; 77,78; 38,88 та 55,56%), негативізм – на низькому й середньому рівнях (27,77 та 27,78%), роздратування й почуття вини – на підвищеному рівні (38,88 і 44,44% відповідно) (табл.3).

Таким чином, у цій групі найбільшу увагу необхідно приділяти зменшенню роздратування та почуття вини.

3. Прояв схильності до агресивної поведінки (реакції) серед науковців вікової групи 32-41 роки, %

Рівні агресивної реакції	Фізична агресія	Роздратування	Вербальна агресія	Образа	Підозрілість	Непряма агресія	Негативізм	Почуття вини
Низький	55,55	16,67	-	-	-	-	27,77	-
Середній	27,78	16,67	38,88	77,78	38,88	55,56	27,78	16,67
Підвищений	16,67	38,88	16,67	-	16,67	44,44	11,11	44,44
Високий	-	11,11	16,67	11,11	16,67	-	16,67	27,78
Дуже високий	-	16,67	27,78	11,11	27,78	-	16,67	11,11

Джерело: Власні дослідження.

У результаті тестування виявлено, що у 11,11% респондентів починається *емоційне вигорання*, у 88,89% – емоційне вигорання сформоване.

Більшість респондентів цієї групи (81,82%) увійшла або входить у стадію опору стресу, який наростає, у них вона (стадія) найчастіше проявляється неадекватним вибірковим емоційним реагуванням, емоційно-етичною дезорієнтацією й редукцією професійних обов'язків.

Особистісна тривожність знаходиться на помірному рівні у 61,11% респондентів цієї вікової групи, на високому – у 38,89%; *реактивна тривожність* на помірному рівні – у 55,56, на високому – у 44,44% респондентів.

Такі результати у цій групі можна пояснити так званою «потрійною кризою» осо-

бистості (у віці 35-40 років) – соціокультурною, професійною та віковою. У цей період людина вже осмислює свої цілі, мрії й досягнення, відбувається вибір одного з двох способів подальшого життя: подальша деградація людини або подальший розвиток при успішному його проходженні [16].

Третя вікова група респондентів (42-51 роки) характеризується тим, що у них *схильність до фізичної агресії* та негативізм проявляються на низькому рівні (у 45,46%), образа, підозрілість – на середньому (72,73 і 54,55% відповідно), роздратування, схильність до непрямой агресії – на підвищеному (відповідно у 54,55 та 45,46%), почуття вини – на підвищеному й високому (45,46 і 45,45%), вербальна агресія – на дуже високому рівні (у 45,46% респондентів) (табл.4).

4. Прояв схильності до агресивної поведінки (реакції) серед науковців вікової групи 42-51 роки, %

Рівні агресивної реакції	Фізична агресія	Роздратування	Вербальна агресія	Образа	Підозрілість	Непряма агресія	Негативізм	Почуття вини
Низький	45,46	9,09	18,18	-	-	27,27	45,46	-
Середній	27,27	-	9,09	72,73	54,55	27,27	27,27	9,09
Підвищений	27,27	54,55	-	27,27	27,27	45,46	27,27	45,46
Високий	-	18,18	27,27	-	-	-	-	45,45
Дуже високий	-	18,18	45,46	-	18,18	-	-	-

Джерело: Власні дослідження.

Результати тестування свідчать про те, що у 18,18% респондентів *емоційного вигорання* немає, у 27,27 – воно починається, а в 54,55% респондентів емоційне вигорання сформоване.

Більшість респондентів третьої групи (57,14%) входить або вже увійшла у стадію опору стресу, що наростає, яка найчастіше проявляється неадекватним вибірковим емоційним реагуванням і редукцією професійних обов'язків.

Особистісна тривожність на низькому рівні у 18,18%, на помірному – у 72,73, на високому – у 9,09 респондентів; *реактивна тривожність* на низькому рівні – у 18,18, на помірному – у 27,27, на високому – у 54,55% респондентів.

Отже, представникам третьої вікової групи необхідно більше уваги приділяти зменшенню роздратування, почуття вини, верба-

льної агресії; разом із тим необхідно працювати у напрямі подолання схильності до непрямой агресії, пам'ятати, що це відбувається через заздрість, неадекватну самооцінку, роздратування.

Останні три вікові групи (табл.1) – нечисленні й виявити загальну картину розвитку психоемоційних цінностей не вдалося.

Аналіз стану психоемоційних цінностей показує, що прояви схильності до агресивної поведінки трапляються в усіх трьох вікових групах. Щоправда, у першій віковій групі їх найбільше – п'ять, у третій – чотири, у другій віковій групі – два. Явище емоційного вигорання присутнє у більшості респондентів у тій чи іншій стадії сформованості.

Висновки. У результаті проведеного дослідження на прикладі колективів науковців аграрної сфери виявлено незадовільний стан

психоемоційних цінностей, оскільки були широко присутні такі явища, як: емоційне вигорання, схильність до агресивної поведінки, тривожність, спостерігалися випадки депресії та тривожності.

Ефективна робота колективу (команди) можлива лише за умов розвитку всіх цінностей, особливо, психоемоційних, фізичних і духовних. Такі прояви, як роздратування, вербальна агресія заважають гармонійному, ефективному спілкуванню, взаємодії як у колективі, так і з партнерами – замовниками, клієнтами, співвиконавцями. Вербальна агресія нав'язує працівнику чужі погляди, позбавляє його можливості зробити особисті висновки [11], прихильники цього виду агресивної поведінки змушують колег, підлеглих (особливо жіночої статі) робити за них їхню роботу.

Керівник колективу має приділяти увагу зменшенню почуття вини у своїх підлеглих, всіляко їх підбадьорювати, молодим працівникам надавати досвідчених та терплячих

наставників, створювати атмосферу відкритості, взаємодопомоги й підтримки.

Найбільшу увагу необхідно приділяти боротьбі з емоційним вигоранням, оскільки роздратування, вербальна агресія, схильність до непрямой агресії є симптомами емоційного виснаження працівників. Слід достатню увагу приділяти навичкам управління своїми емоціями, зменшенню емоційного напруження. Варто пам'ятати, що на прояви агресивної поведінки дуже впливають моральні якості працівників і керівництва: невпевненість у собі, невіра працівника у власні сили, бажання вивершитися над іншими, самозакоханість, невизнання заслуг працівників, бажання самоствердитися за чужий рахунок; фінансове становище працівників (відсутність гідної оплати праці, соціального захисту).

Розвиток психоемоційних цінностей сприятиме ефективній співпраці, гармонійним взаємовідносинам у колективі, підвищенню працездатності, креативності працівників.

Список використаних джерел

1. Багрий М.А. Особенности развития профессионального стресса у врачей разных специализаций: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.03 «Психология труда, инженерная психология, эргономика (психологические науки)»/ М.А. Багрий. – М., 2009. – 30 с.
2. Балахонов А.В. Эмоциональное выгорание у медицинских работников как предпосылка астенизации и психосоматической патологии/ А.В. Балахонов, В.Г. Белов, Е.Д. Пятибрат, А.О. Пятибрат// Вестн. Санкт-Петербургского ун-та. – 2009. – №3. – С. 57-70.
3. Банищикова Т.Н. Диагностика агрессивности педагога (методическое обеспечение практических психологов, социальных педагогов, руководителей образовательных учреждений)/ Т.Н. Банищикова. – М.: Нац. книжный центр, 2011. — 136 с.
4. Барабой В.А. Фізіологія, біохімія і психологія стресу: моногр./ В.А.Барабой, О.Г. Резніков. – К.: Інтерсервіс, 2013. – 314 с.
5. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других/ В.В. Бойко. – М: Информационно-издат. дом "Филинь", 1996. – 472 с.
6. Буртовая Н.Б. Личностные и профессиональные предпосылки формирования эмоционального выгорания у преподавателей высшей школы / Н.Б. Буртовая // Вестн. ТГПУ. – 2010. – №12. – С.141-148.
7. Каширский Д.В. Ценностно-смысловая сфера личности и синдром эмоционального выгорания сотрудников спасательного отряда МЧС / Д.В. Каширский, А.Н. Овчинникова, Н.В. Сабельникова // Вестн. КГУ им. Н.А. Некрасова. – 2012. – №3. – С.131-134.
8. Литвинова Г.О. Особливості функціонування емоційної сфери працівників ППСМ в умовах професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / Г.О.Литвинова. – Х., 2008. – 24 с.
9. Малышев И.В. Социально-психологические и индивидуальные характеристики личности представителей экстремальных профессий с высоким и низким эмоциональным выгоранием / И.В. Малышев // Изв. Саратов. ун-та. Новая серия: Сер.: Философия. Психология. Педагогика. – 2011. – №3. – С.83-87.
10. Мачульская И.А. Феномен эмоционального выгорания военнослужащих в процессе их профессиональной деятельности / И.А.Мачульская, Р. В.Беляев, В.Н. Машин // Территория науки. – 2015. – №5. – С.72-77.
11. Попова А.А. Речевая агрессия в СМИ как способ манипулирования сознанием человека / А.А. Попова // Молодой ученый. — 2015. — №14. — С. 697-700.
12. Практикум по психологии состояний: учеб. пособие; под ред. А. О. Прохорова. – СПб: Речь, 2004. – 480 с.
13. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособие; под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара: Издат. дом «БАХРАХ-М», 2001. — 672 с.
14. Райкова Е.Ю. Терапия и профилактика профессионального выгорания у представителей помогающих профессий / Е. Ю. Райкова// Молодой ученый. – 2011. – №5 (2). – С. 92-97.

15. Рудик М. М. Психологічні особливості формування особистості та поведінки неповнолітнього корисливого злочинця / М. М. Рудик // Юридична психологія. – 2015. – № 2. – С. 231-242.
16. Скрипкина Н. В. Выраженность эмоционального выгорания у педагогов в период "тройного кризиса" личности / Н. В. Скрипкина // Молодой ученый. — 2009. — №10. — С. 321-326.
17. Федорова А.С. Физические и духовные ценности как важные составляющие корпоративной культуры коллектива / А.С. Федорова // Междунар. науч. журнал «Прогресс». – 2015. - №5-6. – С. 53-58.
18. Хван А.А. Опыт стандартизации опросника измерения агрессивных и враждебных реакций А.Басса и А.Дарки / А.А.Хван, Ю.А.Зайцев, Ю.А.Кузнецова // Психологическая диагностика. – 2008. –№1. – С. 35-58.
19. Хван А.А. Стандартизированный опросник измерения агрессивных и враждебных реакций А. Басса и А. Дарки: метод. рекомендации / А. А. Хван, Ю. А. Зайцев, Ю. А. Кузнецова. – Кемерово : КРИПКиПРО, 2006. – 66 с.
20. Эллис А. Гуманистическая психотерапия: рационально-эмоциональный подход / А. Эллис; пер. с англ. – СПб.: Изд-во Сова; М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272 с.
21. Яркина О.С. Синдром эмоционального выгорания у врачей в контексте личностно-профессионального развития: симптомы и предпосылки / О.С.Яркина // Вестн. ТГУ. –2008. –№3. – С.307-311.
22. Buss A. H. An inventory for assessing different kinds of hostility/ A. H. Buss, A. Durkee// Journal of Consulting Psychology. – 1957. –V. 21(4). – P. 343-349.

Стаття надійшла до редакції 24.05.2016 р.

* * *

Новини АПК

Експорт агропродукції перевищив 4,5 млрд дол. США

За перші п'ять місяців поточного року Україна експортувала сільськогосподарської продукції на суму понад 4,5 млрд дол. США, що становило 42,2% від загального експорту держави за цей період.

За даними Державної служби статистики України у січні-травні 2016 року Україною було поставлено на зовнішні ринки аграрної продукції на 4 566 392,7 тис. дол. США. Найбільшу частку у цьому експорті становили:

зернові культури (17,9% від загального експорту, на суму 1 934 175,8 тис. дол. США);

готові харчові продукти (6,2% від загального експорту, на суму 672075,9 тис. дол. США);

насіння і плоди олійних рослин (3,3% від загального експорту, на суму 351 463,3 тис. дол. США).

Україна імпортувала аграрної продукції на 1,5 млрд дол. США, що сформувало позитивне сальдо зовнішньої торгівлі сільськогосподарськими товарами у 3,1 млрд дол. США. Найбільшу частку в імпорті продовольства за січень-травень 2016 року займали:

готові харчові продукти (4,5% від загального імпорту, на суму 526 633,6 тис. дол. США);

насіння і плоди олійних рослин (1,9% від загального імпорту, на суму 222 066,8 тис. дол. США);

їстівні плоди та горіхи (1,5% від загального імпорту, на суму 170 988,2 тис. дол. США);

риба і ракоподібні (1,3% від загального імпорту, на суму 147 691,1 тис. дол. США).

Прес-служба Мінагрополітики України